

**Moloj nima'q q'atb'al tziiij re ya'b'al kikoch kiloq'oxiik tikaweex
pa taq ronojel tinamit eb'alaxeel komoon.**

*Compendio de Instrumentos Internacionales en Materia
de Derechos de los Pueblos Indígenas.*

GUATEMALA, 2013

**K'ULB'IL YOL TWITZ PAXIL
TINAMIT CH'A'TEEM ACHI
Academia de Lenguas Mayas de Guatemala
Comunidad Lingüística Achi**

Autoridades ALMG

Gregorio Francisco Tomas
Ajuwach
Presidente

María de la Cruz Ramos Francisco
Aj k'amal uwa chaak
Directora Administrativo

José Miguel Medrano Rojas
Ajpwaq
Director Financiero

María Alicia Telón Sajcabún de Xulú
Ajk'amal uwach taq ch'a'teem
Directora de Planificación
Lingüística y Cultural

Academia de Lenguas Mayas de Guatemala- ALMG
3a Calle 00-11, zona 10, Guatemala, Guatemala
Tel: 2334-1850 2339-1199 2339-3401
Telefax: 2334-1363
Correo Electrónico: almg@almg.org.gt

KOMOON CH'A'TEEM ACHI

Comunidad Lingüística Achi
5ta. Av. 3-133 zona 3
Rabinal, Baja Verapaz
Tels: 7938 8886, 7938-8891
Telefax: 7938-8892
Correo Electrónico: achi@almg.org.gt

JUNTA DIRECTIVA COMUNIDAD LINGÜISTICA ACHI

Ajuwach:	Alejandro Teletor Velásquez
Uka'm Ajuwach:	Elvy Esmeralda Sis Sis
Ajtz'ib':	Erito Tecú González
Ajpwaq:	Fernando Calate Cuquej
Nab'e To'oneel:	Lucía González Alvarado
Uka'm To'neel:	Alberto Acetún Ramírez
Urox To'neel:	Juana Francisca Aj González

Traductor: Kabawil J. Luis González Vásquez

Chola'j tziij

Nima jikib'anik re usachik uwa ronojel paqchi'inik pa kiwi' tikaweex

• Pera'j	III	14
: Pera'j	III	18
: Pera'j	• I	24

Junuman tziij :I :I (169) re nima'q moloj ilol chaak pa kiwi' komoon eb'aj chi qawach jay tikaweex eb'alaxeel chwa taq tinamit kitukeel kakitaq kiib'.

Okib'al re;	• II	29
• Pera'j. Choman na'ooj	• II	29
: Pera'j. Chwi uleew	• III	34
: Pera'j. Uk'amik mokoom jay u'anikiil chaak.	• III	36
: Pera'j tziij. Ya'b'al na'ooj chwi jalajuuj anoj chaak pa taq komoon	• III	37
Pera'j. To'ob' jay utziil wachiil	• III	38
• Pera'j tziij. Tijonik jay uk'iyaaal uwach ch'a'temaal	• III	39
: Pera'j tziij. Rach ch'a'temaal jay tob'enik rumal uchii' juyub'aal	: 0	40
: Pera'j tziij. Uk'amiik uwa chaak.	: •	41
: Pera'j tziij. Jujun chi Chomanik	: •	41
Pera'j tziij. K'isb'al chomanik	: :	42

Jikib'anik puwi' uk'iyaal uwa k'aslemaal

Jikib'anik puwi' uk'iyaal uwa k'aslemaal	: ¶	47
Okib'al re	: ¶	47
Taq ri ek'amayoom re,	: ¶	47
• Utz'ab'eel tziij	: ¶¶	71
: Utz'ab'eel tziij	: ¶¶	71
• Pera'j	: ¶¶	71
: Pera'j Tziij	: ¶¶¶	75
Uchomaxiik iib'	: ¶¶¶	75

Uq'aljisaxik utziij jay uchaak ri mutza'j re ronojel tinamit kakiq'alisaaj kitziij puwi' paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyaal itzeel ilonik pa kiwi' tikaweex.

Uq'aljisaxik tziij re tinamit Durban.	: ¶¶¶	79
Jub'an taq chik chaak.	: ¶	84
Pa petowinq wi, sa' uchaak jay u'anikiil paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pa kiwi' tikaweex	: ¶	86
Tikaweex kik'uluman k'ax chwi paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik	: ¶	88
Uq'atexik uwach, tijonik jay chajinik utaqeem re kusach uwa ronojel paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyaal itzeel ilonik pa kiwi' tikaweex pa taq komoon, ujolom tinamit jay pa nima'q tinamit.	: ¶¶	94
Ujikib'axik to'b'al re kakunax juna k'ax, katoj uwa juna maak, katoj rajil juna tikaweex pa taq ri tinamit, pa taq konoom jay pa taq nima'q tinamit.	: ¶¶¶	97
Ub'eyaal cha' kamajataj ri junamil wachiil pa kemin wi kito'ob'		

konojel nima'q tinamit jay ri yakb'al uchuq'ab' ri Kikuchuu Siwaan tinamit, jub'an taq chi nima'q jikib'anik kechakun chwi usachik uwa paqchi'inik, na'b'al tzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pa kiwi' tikaweex	⌚ III	99
NUK'UJ CHAAK RE DURBAN	I :	102
I. Ujeqerik, sa' uchaak ka'anik uk'iyal uwach jay u'anikiil paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pa kiwi' tikaweex.	I :	102
II. Ri tikaweex ek'uluyum re ri paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pa kiwi'.	I :	102
III. Uq'atexik uwach k'ax, tijonik jay chajinik re usachik uwach ronojel paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pa kiwi' tikaweex pa ri tinamit, pa komoon jay pa nima'q tinamit: . . .	I :	113
IV. Uya'ik kunub'al, to'ob' re kakunax uwa k'aslemaal jay jub'an taq chi to'ob' pa taq tinamit, komoon jay nima'q tinamit	⌚ III	135

**Nima chaak re ri ukab' lajuuj junaab' ke nima'q
tinamit ke konojel komoon eb'aj chi qawach**

Ujikib'axik chaak che ri ukab' lajuuj junaab' ke nima'q tinamit ke konojel komoon eb'aj chi qawach	⌚ III	153
II. Ujikib'axik uwa chaak	⌚ III	153
A. Ri taqem che ri ukab' lajuuj junaab'.	⌚ III	153
2. Ri jikib'anik xk'am chupaam ri nima moloj xu'an ri UNESCO chupaam ri q'ijj • ⌚ re la ulajuuj iik' re la junaab' ⌚ 	⌚ III	154
B. Pa kachapib'ex wi	⌚ III	154
1. Ano'nib'al	⌚ III	154
a) Pa taq nima'q tinamit	⌚ III	154
b) Pa taq tinamit	⌚ III	155
2. Tijonik	⌚ III	156
a) Pa taq nima'q tinamit	⌚ III	156
b) Pa taq tinamit	⌚ III	156

c) Mutza'j ke komoon eb'aj chi qawach	ᐃ ᐃᐃ	157
3. Rutziil wachaaj	ᐃ ᐃᐃ	157
4. Kiloq'oxiik tikaweex	ᐃ ᐃᐃ	159
a) Pa taq nima'q tinamit	ᐃ ᐃᐃ	159
b) Pa taq komoon	ᐃ 0	160
c) Pa taq tinamit	ᐃ 0	160
5. Ri uwach uleew	ᐃ .	161
6. Majb'al chuq'ab' chwi pwaq jay pa taq komoon	ᐃ :	162
a) Pa taq nima'q tinamit	ᐃ :	162
b) Pa taq komoon	ᐃ	165
c) Pa taq tinamit	ᐃ	165
Chaak	ᐃ	165
c. Uyakik xoq rilik uwa ri chaak	ᐃ ᐃ	166

**Uq'aljisaxik utziij ri Kikuchuu Siwaan tinamit puwi'
kiloq'oxiik ri komoon eb'aj chi qawach**

Uq'aljisaxik utziij ri Kikuchuu Siwaan tinamit puwi' kiloq'oxiik ri komoon eb'aj chi qawach	ᐃ ᐃ	171
--	-----	-----

**Nima jikib'anik re usachik uwa ronojel
paqchi'inik pa kiwi' tikaweex**

K'amatal jay utz kak'ojoy uwach ruma la nima mutza'j chupaam ri urajlib'aal | |
· | ,
re · · re kab'lajuuj iik' re la junaab' : : : | | | . Xok uchuq'ab' che ri kajib'
q'iij re nab'ee iik' re : : : | | | rumal la : : : | | | chola'j tziiij.

Ri tinamit Paxil xuya' riib' chuxee' ri jikib'anik chupaam ri q'iij · · re kab'lajuuj iik'
re : : : | | | jay xutzelej urilik uwach chupaam ri : : : | | | q'iij re nab'ee iik' re : : : | | | : .
Xok uchuq'ab' che ri q'iij : : : | | | re ukab' iik' re : : : | | | : /

Nima jikib'anik re usachik uwa ronojel paqchi'inik pa kiwi' tikaweex.

Taq ri tinamit e k'o chupaam wa jun jikib'anik,

Xa rumal k'ut, e ma ri uwuuj ri Kikuchuu Siwaan tinamit utaqeem ri utziil jay junamil wachiil pa kiwi' konojel tikaweex, konojel ri tinamit kiya'om kichii' che kechakun pa mutza'j uwi chijujunaal, ruuk' uto'ob' ri moloj taqaneel cha' utz kakichakuj la kirayiim ri siwaan tinamit e ma e uyakik uwach jay uloq'nimaxiik kik'aslemaal, kiloq'oxiik konojel ri tikaweex chinima konojel, na kacha' ta kipaa xa rumal wi e ixoqiib', achijaab', uwe xa rumal kich'a'teem jay uyakik uq'iij Ajaw kaki'ano.

Xa rumal k'ut e ri nima q'aljisay tziiij chwi kikoch kiloq'oxiik tikaweex kujikib'a' ruuk' utziil uchomaal; konojel ri tikaweex keb'alax xaq junam kiwach, junam kiloq'oxiik, utz kaki'ano sa la kakaaj, k'o kiloq'oxiik chinima konojel chololem pa wa tziiij, na xa ta kacha' kipaa xa rumal wi e ixoqiib', achijaab', rumal kich'a'teem jay uyakik uq'iij Ajaw kaki'ano.

Xa rumal k'ut konojel tikaweex junam kiwach chwa ri q'atb'al tziiij, jay k'o kiloq'oxiik re kechajixik cha' kub'ij ri q'atb'al tziiij chwa ri paqchi'inik jay unimarisaxik paqchi'inik,

Xa rumal k'ut ri Kikuchuu Siwaan tinamit tzeel kilom ri q'ilonik xki'an ri mosoiib' puwi' ujachik kipaa jay u'anik paqchi'inik xki'an pa kiwi' tikaweex, tob' xa sa u'anikil xoq xa pachiwi k'o wi paqchi'inik jay ri uq'aljisay utziij puwi' uyakiik kiib' ri tinamit, ch'uta tinamit chupaam ri :|| q'iij re kab'lajuuj iik' re la junaab' : :||| ① e ma la uchu'qaaw komoneeb' utz'onoom pa saqiil kasach uwa la paqchi'inik,

Xa rumal k'ut ri uq'aljisay utziij ri Kikuchuu Siwaan tinamit puwi' usachik ronojel paqchi'inik puwi' kolowaal tikaweex, chupaam ri • ① q'iij re julajuuj iik' re la junaab' : :||| : re ri uchu'qaaw komoneeb' kujikib'a' pa saqiil, lik chi rajawaxiik kasach uwa ri paqchi'inik pa taq konojel ri tinamit jay kajikib'ax uwach ri utziil jay kaloq'nimax kik'aslemaal ri tikaweex,

Eta'matal chik, ronojel la tziiij xa kuyak kiq'iij pujuuq tikaweex na e ta k'ana ub'ee, itzel uwach, ma jinta juna tziiij, juna ano'nib'al kuya' uchii' che, e ma utz ta uwa ri paqchi'inik ka'an puwi' kolowaal tikaweex,

Kakala'ax tan chi ub'ixkiil, ri paqchi'inik chikixo'l tikaweex rumal kolowaal, rumal kalk'o'aal, wa' jun k'axk'ool kuya' ta utziil uchomaal chikixo'l konojel ri tinamit, e ma katob' ne ri' che utzukuxiik oyowaal k'axk'oliil chikixo'l ri komoon, chikixo'l tikaweex ejeqel pa juna tinamit,

Eta'matal chik, ri k'axk'oliil chikixo'l winaq jin ta utziil cha' kechoman pa saqiil ri komoon,

Uyakom b'iis rumal ma k'a k'o paqchi'inik pa taq k'iyaal tinamit rumal jub'an taq kitziij eb'aj uwach tinamit k'a kuyak uwa kalixik xa jupuq tikaweex jay kumin oyowaal xoq kujach kipaa tikaweex,

Yijb'ital chik cha' kak'am ronojel ub'eyaal re kasach uwa ronojel paqchi'inik, jay kaq'atex uwa ronojel ano'n chwi paqchi'inik, cha' kakoj pa kanima' ri tikaweex na utz ta uwach ri pachi'inik jay katikib'ax nima'q taq komoon pa kajach ta wi kipaa jay jinta paqchi'inik ka'an pakiwi' ri tikaweex,

Keta'max cha' kutz'onoj ri jikib'anik katzijon chwi paqchi'inik pa taq chaak, ik'owisaam chi rumal ri moloj ilol chaak che ri junaab' : :||| :||| jay ri jikib'anik kuchakuj usachik uwa paqchi'inik ka'an pa taq tijonik, ik'owisaam chi rumal ri mutza'j re Kikuchuu Siwaan tinamit puwi' tijonik, nima'q no'jib'al jay ano'nib'al che ri junaab' : :||| ☪,

Kayarix neri' kachakux ri utikrib'al ri loq'olaj utziij re uq'aljisay uwach uch'a'teem ri Kikuchuu Siwaan tinamit puwi' usachik ronojel paqchi'inik pacha' kujikib'a' uk'amik saqiil ano'n puwi',

Kijikib'aam wa tziij pixaab':

· Pera'j

· Chola'j tziij.

- Chupaam wa jun jikib'anik la ch'a'teem "paqchi'inik pa kiwi' tikaweex" kujikib'a' ronojel junam ta wachaaj, qasan kiwach tikaweex, umajik kiloq'oxiik uwe xa kacha' kipaa xa rumal kolowaal, kitzu'nib'aal, kalk'o'aliib' wi e taqeem kasach uwa kiloq'oxiik jay ri ya'tal chike re unuk'iik kiib' chwi kipwaaq, umajik kichuq'ab' pa taq komoon uwe chwi jub'an chi kik'aslemaal.
- .. Wa jikib'anik na kachapib'ex ta re kajach kipaa tikaweex, uqasaxiik kik'asleem umajik kichuq'ab' ku'an juna tinamit k'o chupaam wa jikib'anik, chikixo'l ri tikaweex e alaxeel jay ri e ta alaxeel pa ri tinamit,
- ... Jinta juna chola'j tziij re wa jikib'anik kuk'ayewaaj panoq uwach kiq'atab'al tziij ri tinamit puwi' alaxeem jay jeqeel xew ta wi ne ri jikib'anik na kutikib'a' ta paqchi'inik puwi' juna chi tinamit.
- Ri tziij pixaab' k'amoom re kajikib'ax umajik kichuq'ab' jub'an tikaweex karaaj kichajixik cha' kajikib'ax ri junamil wachiil chikixo'l, pacha' ri uqusuxik

kiloq'oxiik, ri ya'tal chike na katzaq ta paqchi'inik pa kiwi', xew ta wi en katob' ta che ujachik kipaa ri k'iyaa mutza'j tikaweex jay xa ta kayoni' chiri' echiri' kamajataj ri rayiim.

: Chola'j tziij

- . Ri tinamit kiya'om kiib' chuxee' la jikib'anik kakaj ta chik kakil ri paqchi'inik ka'an pa kiwi' tikaweex jay kakiya' kichii' che, kakipuk'ij reta'maxiik juna choman na'ooj re kusach uwa ronojel paqchi'inik xox kuya' chireta'maxiik cha' konojel kakimaj usuuk', uwari' che kataqex wa':
 - a) Chi kijujunal ri tinamit kiya'om kiib' chuxee' la jikib'anik kakiya' kichii' che, kepaqchi'in ta pa kiwi' tikaweex, mutza'j jay moloj ajchakiib' xox kakil chi utz cha' ri ajuwach tinamit jay ri mutza'j ajchakiib' komoon uwach kechakun cha' kujikib'a' wa tziij;
 - b) Chi kijujunal ri tinamit kiya'om kiib' chuxee' wa jikib'anik kakiya' kichii' che, kakiyak ta uwach, kakich'uq ta uwi' uwe kepaqchi'in ta pa kiwi' tikaweex uwe moloj taqaneel;
 - c) Chi kijujunal ri tinamit kiya'om kiib' chuxee' la jikib'anik kakiya' kichii' che, kakik'am ub'eyaal chaak cha' kakil ri unuk'ik kina'ooj ri tinamit, ri komoon cha' kakik'ojoj uwach uwe kakisach uwa ri q'atb'al tziij che uwiniqirisaxiik lo paqchi'inik, uwe kuyak uwach pa k'o chiwi;
 - d) Chi kijujunal ri tinamit kiya'om kiib' chuxee' wa jikib'anik kakiya' kichii' che, kakiq'ateej uwa ri paqchi'inik pa ri k'aslemaal, jay kakinuk' qatb'al tziij puwi' ri paqchi'inik ka'an pa kiwi' tikaweex;
 - e) Chi kijujunal ri tinamit kiya'om kiib' chuxee' wa jikib'anik kakiya' kichii' che, kakiyak kiwach mutza'j kimolom kiib' re kakito' kiwi' tikaweex eb'aj chi qawach jay jub'an chi chi chaak re kusach ri k'axk'oliil chikixo'l tikaweex jay kuqasaaj uchuq'ab' ujachik kipaa tikaweex.
- .. Chi kijujunal ri tinamit kiya'om kiib' chuxee' wa jikib'anik kakiya' kichii' che, kakik'am ub'eyaal tziij pa taq komoon, chwi taq pwaq, chwi ano'n jay che jub'an taq chi b'ineem, cha' kajikib'ax pa saqiil ri kipataan ri mutza'j kechakun che uto'ik kiwi' tikaweex, e ma e rayiim kakijikib'a' uwa uqusuxik kiloq'oxiik tikaweex jay ri ya'tal chike. La ub'eyaal jikib'aam na kuyak ta kiwa xox kujach ta kipaa xa jupuq tikaweex echiri' majital chik ri kinuk'uum.

⋮ Chola'j tziij

Chi kijuunal ri tinamit kiya'om kiib' chuxee' la jikib'anik kakaaj ta chi kakil uwach jachoj kixo'l tikaweex jay, kakiya' kichii' re kakik'ulb'eej uwach jay kasach uwach kipaqchi'ixik kiwi' tikaweex pa ronojel tinamit.

⋮ Chola'j tziij

Chi kijuunal ri tinamit kiya'om kiib' chuxee' wa jikib'anik kakaaj ta chi kakil upuk'ixiik uwa paqchi'inik jay ri moloj taqaneel kakiyak uwa itzeel paqchi'inik, ujunamil ta kiwa tikaweex uwe uyakik uwa kiq'iiij xa jupuq winaq we kakitzukuj uyakik uwa itzeel ilonik, kipaqchi'ixik tikaweex, uwari' che, ri tinamit kakiya' kichii' che kakik'am ub'eyaal usachik uwa ronojel uyakik uwa paqchi'inik, ruma k'uri' la' kil chi utz uwa ri utikrib'aal ri nima q'aljisay kiloq'oxiik tikaweex, jela' cha' ri kiloq'oxiik jikib'aam chupaam ri uroo' chola'j utziiij wa jikib'anik, kak'am jub'an chi ub'eyaal kacholoqlex loq:

- a) Kakanax kanoq jun nimalaj maak ronojel upuk'ixiik na'ooj re uyakik kiwaa jupuq tikaweex, itzeel ilonik, jay kipaqchi'ixik tikaweex, jay ronojel ri uk'iyaal k'axk'oliil uwe uyakik uwach itzeel ilonik ka'an pa kiwi' tikaweex uwe mutza'j, tob' sa' chi kik'aslemaal, jela' cha' ri to'ob' ka'an panog ruuk' pwaq re uyakik uwa paqchi'inik;
- b) Kakanax kanoq ke e ta k'ana ub'ee, jay kaq'atex kiwach ri moloj taqaneel, jela' cha' kichaak chwi upuk'ixiik uwach ch'a'teem re kuyak uwa paqchi'inik, jay keta'max pa saqiil ke ri kipaqchi'ixik tikaweex kaki'an la moloj taqaneel, wa' jun nimalaj maak jay k'o tojoj maak puwi';
- c) Na utz ta neri' we juna ajuwach chaak, mutza'j ajchakiib' komoon kiwach e k'o pa ri tinamit, uwe pa ri komoon kepaqchi'in xoq kakiyak uwa ri paqchi'inik.

| Chola'j tziij

Jela' cha' kojom lo retaliil chupaam ri : chola'j tziij re wa jun jikib'anik, ri tinamit kiya'om kiib' chuxee' la jikib'anik kakiya' kichii' che: kachakux uq'atexik jay usachik uwa ronojel paqchi'inik jay kakijikib'ax uwa kikoch kiloq'oxiik tikaweex chwi ujunamil wachiil chwa ri q'atb'al tziij, na xa ta kacha' kipaa rumal kitzu'nib'aal, kolowaal, uwe xa pa eb'alaxinaq wi, uwari' che, kachololex lo jub'an taq chi loq'oxiik:

- a) Ri koch loq'oxiik che re ujunamil wachiil chwa ri q'atb'al tziij jay jub'an taq chi moloj re q'atol tziij;

- b) Ri koch loq'oxiik chwi kichajixik tikaweex jay chajinik kuya' ri tinamit chwa ronojel k'axk'olaal pakiwi' tikaweex anital kumal rajchaak tinamit, juna chi winaq, mutza'j jay moloj ajchakiib';
- c) Ri koch loq'oxiik re nuk'uj na'ooj, re ka'an k'o'ji'eem chupaam mutza'j e q'atab'al tziij, k'o loq'oxiik re cha'ooj jay kok jun chupaam ri cha'ooj ruuk' juch'uj cha'ooj, utz ka'an okeem che k'amoj uwa tinamit, k'amoj uwa chaak komoom uwach, ri tikaweex k'o ke che taqo'nik komoon uwach.
- d) Jub'an chi koch loq'oxiik ke tikaweex:
 -) Ri koch loq'oxiik re ka'an b'ineem tob' xa pachiwi jay kacha' jayib'al pa juna tinamit;
 - :) Ri koch loq'oxiik re ka'an b'i eleem chupaam juna tinamit tob' pa alaxinaq wi junoq, jay katzelej tan chi loq pa ri utinamiit;
 - :) Ri koch loq'oxiik re alaxeem chupaam juna tinamit;
 - :) Ri koch loq'oxiik chwi ri k'ulankiil jay ri ucha'ik ri tuneel laq'eel;
 - l) Ri koch loq'oxiik cha' juna tikaweex ku'an rajaaw juna sa'ch, utukeel uwe kuuk' juna chi mutza'j;
 - l) Ri koch loq'oxiik re kuxtab'al;
 - :l) Ri koch loq'oxiik re ch'o'b'onik, re no'jib'al jay uyakiik uq'iij Ajaw;
 - :l) Ri koch loq'oxiik re upuk'ixik ch'o'b'onik jay ch'a'temaal;
 - :l) Ri koch loq'oxiik re moloj iib' jay moloj mutza'j tikaweex;
- e) Ri koch loq'oxiik chwi pwaq, chwi komoon jay chwi ki'ano'nib'al tikaweex:
 -) Ri koch loq'oxiik chwi juna chaak, ucha'ik chaak, ucha'ik pa kachakun wi junoq, re chajinik chwi nib'a'iil chaak, re junam tojonik ka'an ruuk' junam chaak jay saqiil tojonik cha' kukub'a' k'u'xaaj;
 - :) Ri koch loq'oxiik re kawiniqirisax mutza'j jay ka'an k'o'ji'eem chupaam;
 - :) Ri koch loq'oxiik che jaa k'olib'al;
 - :) Ri koch loq'oxiik che ri utziil wachaaj, che ajkuun, che chajinik chwa yab'iil jay jub'an chi loq'oxiik chwi iloj rutziil wachaaj;
 - l) Ri koch loq'oxiik che tijonik jay unimarisaxik na'ooj;
 - l) Ri koch loq'oxiik re ka'an k'o'ji'eem che ri uk'utik ano'n;
- f) K'o koch loq'oxiik re ka'an okeem chupaam ronojel k'olob'al komoon uwach, okeem pa ri ch'iich' re b'inib'al, nima jaa re warib'al, jaa re wa'iim, jaa re tijoj mik'na', jaa re malkateem jay wa'katib'al komoon uwach.

·| Chola'j tziij

Chi kijujunal ri tinamit kiya'om kiib' chuxee' la jikib'anik, kakijikib'a' kichajixik konojel tikaweex e k'o chuqul, jay kakiya' kipwaaq chwa q'atb'al tziij re tinamit jay jub'an taq chi umoloj rajchaak tinamit, uwarí' che keto' chwa ronojel paqchi'inik e ma kuk'ul

ta uk'u'x wa jikib'anik we kuk'am lo k'ax pa kiwi' tikaweex jay puwi' kiloq'oxiik ya'tal chike, k'o loq'oxiik cha' katz'onox chike ri nima'q q'atol tojooj maak junam tziiij kaq'at puwi' ronojel k'ax jay pachi'inik tzaqanaq pa kiwi' tikaweex.

⌋ Chola'j tziiij

Chikijujunaal ri tinamit kiya'om kiib' chuxee' wa jikib'anik, kakiya' kichii' re kakik'am ub'eyaal che tijonik, k'utunik chwi ri ano'n jay ri k'utunik katajin chu'anikil re kasach uwa u'anikiil paqchi'inik, kak'am ub'eyaal re kayak uwa ri utziil ano'n, kuyuj maak jay ri utziil uchomaliil chikixo'l ri tinamit, chikixo'l mutza'j; kataqex uya'ik chireta'maxik ronojel utikrib'aal ri uwujiiil ri Kikuchuu Siwaan tinamit, ri nima q'aljisay tziiij chwi kiloq'oxiik tikaweex, ri uq'aljisay kitziiij Siwaan tinamit puwi' usachik uwa ronojel paqchi'inik, jay kapuk'ix uwa ri jikib'anik.

: Pera'j

⌋ Chola'j tziiij

- . Kanuk' uchii' jun mutza'j re kusach uwa ri paqchi'inik (katikir b'i ub'i', la mutza'j) kek'oji' wajxaqlajuuj tikaweex chupaam lik eta'matal kiwach jay nim kina'ooj puwi' la kichaak jay echa'oom rumal ri tinamit kiya'om kiib' chuxee' wa jikib'anik, wa ajchaak kechakun kitukeel che ri unuk'ik ri mutza'j, kamesk'utax ta kanoq kinuk'ik tikaweex re ronojel tinamit, ronojel mutza'j, jay kamesk'utax ta kanoq ri kitziiij kipixaab'.
- .. Ri kek'oji' chupaam la mutza'j kecha' rumal cha'ooj, chikixo'l juchola'j b'i'aaj ekojoom rumal ri tinamit kiya'om kiib' chuxee' la jikib'anik. Chi kijujunal ri tinamit utz kakikoj jun tikaweex elenaq pa kitinamiit.
- ... Ri nab'ee cha'ooj ka'an chupaam waqiib' iik' puwi' ri q'iij okinaq uchuq'ab' wa jikib'anik. Oxib' iik' chuxee' la q'iij re cha'oj, ri nima ajtz'iib' ke ri siwan tinamit, kutaq b'i jun wuuj re chokonik re kakitaq b'i pa ka'ib' iik' ri kak'utuw uwach kitinamiit. Ri nima ajtz'iib' kunuk' chi utz ronojel ri kib'i' ri tikaweex etaqoom b'i, jay kuya' chireta'maxiik chi kiwach ri tinamit kiya'om kiib' chuxee' ri jikib'anik.
- Ri tikaweex kek'oji' che ri mutza'j, kecha' chupaam jun moloj kaki'an ri tinamit kiya'om kiib' chuxee' wa jikib'anik echokoom rumal ri nima ajtz'iib' jay ri cha'ooj ka'an chupaam ri kik'olob'al ri Siwaan tinamit. Che wa moloj kakimol kiib' nik'aaj ruuk' jun tikaweex, ka'ib' mutza'j we e k'o oxib' mutza'j,

kech'akan ri tikaweex na kakimol k'iyaal cha'ooj kaki'an ri ek'utul uwa tinamit kiya'om kiib' chuxee' wa jikib'anik jay ri cha'oneel juch'uneel.

- a) Ri tikaweex xecha'ik kek'oji' chupaam ri mutza'j kajib' junaab'. Jay ri kitaq'o'nik ri b'elejeeb' chi tikaweex echa'oom che ri nab'ee cha'ooj kak'is kichaak echiri' kik'ow ka'ib' junaab'; pa k'alaleem echiri' ik'owinaq chi ri nab'ee cha'onik, ri ajuwach ri mutza'j keb'ukoj xa puq'ab' re b'elejeeb' chi tikaweex kekanaj chupaam la mutza'j.
- b) Cha' katzukux rajaaw ri chaak, ri tinamit uya'oom riib' chuxee' la jikib'anik, ri kaniman re la chaak we uk'isoom chi uchaak chupaam ri mutza'j, e wa' wa tikaweex kuko'j kanoq jun ajchaak re pa utinamiit lik reta'am la chaak, we xcha' kumal ir mutza'j.
- Ri tinamit kiya'om kiib' chuxee' ri jikib'anik kakitoj ronojel ri pwaq ke konojel ri tikaweex e k'o chupaam la mutza'j echiri' e k'o pa kichaak.

|| Chola'j tziij

- . Ri tinamit kiya'om kiib' chuxee' la jikib'anik kakiya' kichii' che kakik'ut che nima ajtz'iib' ke ri siwaan tinamit, cha' kilitaj chi utz kumal ri mutza'j, jun tziijonik puwi' ronojel pixb'anik, uq'atik tziij uwe jub'an chi tziij k'amatal kumal tinamit jay wi kajawaxik re katikib'ax uwa wa jikib'anik: a) jun junaab' puwi' echiri' okinaq uchuq'ab' ri jikib'anik pa ri tinamit; jay b) jay pa kakab' junaab' wi kutz'onoj ri mutza'j. Ri mutza'j utz kutz'onoj uta'ik kichii' ri tinamit kiya'om kiib' chuxee' wa jikib'anik.
- .. Ri mutza'j kakiya' chi reta'maxik chi jujunaal junaab' ri chaak ketajin che u'anikiil, rumal ri nima ajtz'iib' chi kiwa ri siwaan tinamit puwi' ronojel chaak jay utz kuya' utz iij jay upixb'anik puwi' ri upajik uwa ri wuuj re utzijoxik chaak ya'tal kumal ri tinamit kiya'om kiib' chuxee' wa jikib'ank. Wa' wa nima tziijonik jay pixb'anik kaq'atisax chi kiwach ri nima mutza'j xaq junam ruuk' kitzii' ri tinamit kiya'om kiib' chuxee' wa jikib'anik, we k'o chik.

|| Chola'j tziij

- . Ri mutza'j kujikib'a' ri kojb'al uq'atb'al tziij.
- .. Ri mutza'j kucha' ri urajchaak re kak'amaw uwach kaib' junaab'.
- ... Ri nima ajtz'iib' ke ri siwaan tinamit kuya' chike ri mutza'j ronojel ri to'nik kajawax chike.
- Ri moloj kiib' ri mutza'j kaki'an chupaam ri nima kochoch ri siwaan tinamit.

·|| Chola'j tziij

- . We juna tinamit uya'oom riib' chuxee' wa jikib'anik kurul we juna chi tinamit uya'oom riib' chuxee' kukoj ta utziij ri kuchololeej wa jikib'anik, utz kuq'atisaaj chi kiwa ri mutza'j. Ri mutza'j kakiq'atisaaj ri tziij chwa ri tinamit kajawax che. Pa urox iik', ri tinamit xk'uluw ri tziij, chwa wuuj kuq'atisaaj chi kiwa ri mutza'j cha' kaq'alajisax tziij pa saqiil.
- .. We ri kaib' mutza'j kakichomaaj ta kitziij pa saqiil, kakimol kiib' ri mutza'j jay kakichomaaj kitziij pa waqiib' iik' kajeqer b'i echiri' ri tinamit taqaneel kuk'ul ri ch'a'teem taqatal b'i kumal ri kaib' tinamit, kikab'ichaal ri tinamit k'o kiloq'oxiik re kakiq'atisaaj chwa wuuj chi kiwach ri mutza'j jay chwa ri jun chi tinamit ri tziij xkichomaaaj.
- ... Ri mutza'j kureta'maaj sa' ri kaya' chuqul, jela' cha' kub'ij la ukab' tziij re wa jun jikib'anik, echiri' k'isinaq chi ronojel to'oj, tijoom chi uq'iij, jela' cha' kub'ij ri kitaq'o'nik nima'q taq tinamit. Na kachapib'ex ta wa jun q'atb'al tziij wi re katzukux ub'eyaal juna k'ax uwe kanimarisax uq'ijool uwa juna k'ax.
- Che ronojel chaak kuchakunisaaj, ri mutza'j utz kutz'onoj chike ri tinamit kiya'om kiib' chuxee' wa jikib'anik cha kakik'ayewaaj ta uya'ik juna tziijonik wi iil uwach.
- Echiri' ri mutza'j kumaj usuuk' wa jun chola'j tziij, ri tinamit kajawax chike utz kakitaq b'i jun kimokoom re kak'o'ji' kuuk' ri mutza'j, jay ri mokoom utz ta kujuch' uwe kucha' ri chaak kaki'an ri mutza'j, echiri' kapaj uwa la kichaak ri mutza'j.

·|| Chola'j tziij

- . a) We ri mutza'j k'o chi puq'ab' jay uch'ob'oom chi raqan ri tziij kajawax che, ri ajuwach kunuk' jun mutza'j lik ewi kiwach re junumanik (kab'ix b'i che waraa chwach, ri mutza'j), echapayoom utza'm rumal wo'ob' tikaweex utz we e k'o chupaam uwe e jinta chupaam ri mutza'j. Ri kek'o'ji' chupaam ri mutza'j kekoj kanoq ruuk' ronojel kanima' ri mutza'j xech'o'ji'n chi kiwach jay kakoyo'eej uta'q'o'nik ri tinamit iil chike, e ma jela kakichomaaj pa saqiil ri kichaak, jela' cha' kuchololej ri jikib'anik.
- b) Wi ik'owinaq chi oxib' iik', ri tinamit e k'o chupaam oyowaal keb'opon pa utziil kuuk' konojel ri e k'o chupaam ri mutza'j, ri tikaweex e k'o chupaam ri mutza'j kichomaam ta chi kiwa, ri tinamit e k'o chupaam oyowaal kechaa' rumal ri mutza'j jay janipaa ri e k'o chupaam ruuk' cha'ooj juch'uuj xa xelaq'aay kumal nik'aaj ruuk' jun re ri ka'ib' mutza'j we e k'o oxib' mutza'j tikaweex.

- .. Ri e k'o chupaam ri mutza'j kechakun kitukeel. Utz ta kek'oji' tikaweex eb'aj pa ri tinamit k'o pa oyowaal, jay juna tinamit na uya'oom uchii' che wa jikib'anik.
- ... Ri e k'o chupaam ri mutza'j kakicha' ri ajk'amal kiwach jay kakiyijib'a' ri kojbal q'atb'al tziij.
- Ri moloj kiib' ri mutza'j kaki'an chupaam ri nima jaa ke ri siwaan tinamit, uwe pa juna chi jaa wi jela' xjikib'a' ri mutza'j.
- Ri ajtz'iib' jela' cha' jikib'aam chupaam ri urox le'a'j re ri || chola'j tziij kuya' uto'ob' chike ri mutza'j echiri' k'o oyowaal chikixo'l taq ri tinamit, we kajawax pa saqiil ri to'ob' chike.
- Ri tinamit e k'o pa oyowaal chinima konojel kakitoj ri pwaq kakichap ri mutza'j, we jela' uch'ob'om ri nima ajtz'iib' re ri Kikuchuu Siwaan tinamit.
- Ri nima ajtz'iib' utz kutoj ronojel ri pwaq kakichap ri tikaweex e k'o pa ri mutza'j, nab'ee kakitoj panoq chi kiwach ri tinamit e k'o pa oyowaal, cha' jikib'aam chupaam ri -l chola'j tziij re wa jikib'anik.
- Ri tziij k'amatal jay ch'ob'oom chi pa saqiil kumal ri mutza'j, kak'ayewax ta uk'utiik chi kiwach ri nima mutza'j, jay wa' ri ke, utz kakitz'onoj chike ri tinamit iil chike cha' kakik'ayewax ta uya'ik juna chi tziij kajawax chike.

|| Chola'j tziij

- Echiri' ri nima mutza'j upajoom chi kok'iil jay pa saqiil ri chaak, kuyijib'a' b'i jun wuu jay kuq'atisaaj chwa ri ajuwach mutza'j ri wuu pa tz'ib'ital wi ronojel uk'isb'aal uchaak puwi' ronojel ri tz'onob'enik anital chikixo'l ri tinamit jay ri pixb'anik kuch'ob' ri mutza'j chwi uchomaxiik oyowaal.
- .. Ri ajuwach ri mutza'j kurik'owisaaj ri uuuu ri nima mutza'j chi kiwach ri tinamit e k'o pa oyowaal. Pa urox iik' ri tinamit kakik'atisaaj chwa ri ajuwach mutza'j we kuk'ul kik'u'x uwe kuk'ul ta kik'u'x ri pixb'anik tz'ib'ital chwa ri uuuu ri mutza'j.
- ... We ik'owinaq chi uq'ijool cha' kub'ij ri ukab' chola'j re wa jun chola'j tziij, ri ajuwach ri mutza'j kurik'owisaaj ri uuuu ri nima mutza'j jay ri q'aljisay kitzii ri tinamit chi kiwa jub'an taq chi tinamit kiya'om kiib' chuxee' wa jikib'anik.

|| Chola'j tziij

- Konojel ri tinamit kiya'om kiib' chuxee' wa jikib'anik utz kakiq'aljisaaj echiri' kakaaj kaketa'maaj ri uchaak ri nima mutza'j re kutz'onoj jay kupaj uwa kich'a'teem tikaweex, mutza'j, ejeqel pa ri tinamit we kakich'o'jiij kik'ulumaam juna k'ax anital rumal ri tinamit, uwe juna k'ax anital puwi'

kiloq'oxiik jikib'am chupaam wa jikib'anik. Ri nima mutza'j na kuk'am juna tziij che juna tinamit we uq'aljisam ta utziij.

- .. Ronojel tinamit uya'oom riib' chuxee' wa jikib'anik echiri' kuq'aljisaaj utziij cha' kub'ij ri • chola'j tziij re wa jikib'anik, utz kukoj umoloj taqaneel cha' kataqan ri q'atb'al tziij re ri tinamit, re kak'oji' chi kiquk kakik'am jay kakipaj uwa kitz'onob'enik tikaweex, mutza'j ejeqel chwa ri tinamit we kakich'ojii k'ulumaam juna k'ax, anital rumal ri tinamit, uwe juna k'ax anital puwi' kiloq'oxiik jikib'am chupaam wa jikib'anik jay we kitijoom chi uq'iiij che keto'ik jay eto'om taj.
- ... We juna tziij re jikib'anik ka'anik cha' kub'ij ri • chola'j re wa chola'j tziij jay pub'i' juna moloj taqaneel k'o uchuq'ab' cha' kujikib'a' ri : chola'j re wa jikib'anik kak'ol kanoq rumal ri tinamit iil che, kak'ol kanoq puq'ab' ri nima ajtz'iib' re ri siwaan tinamit e ma i're kesan uk'exwaach la wuuj jay kutaq b'i chike ri tinamit kiya'om kichii' che wa jikib'anik. Ronojel q'aljisay tziij utz kesax lo ruuk' jun wuuj kataq b'i che ri nima ajtz'iib', jay ri wuuj kesax lo kujam uchuq'ab' cha' kaq'aljisax uwach kumal ri nima mutza'j.
- Ri moloj taqaneel ekojoom kanoq cha' kub'ij ri : chola'j re wa chola'j tziij, kutz'ib'aaj ronojel ri tz'onob'enik jay kuk'ol chi jujunaal junaab' uk'exwach ri wuuj juch'uum b'i rumal ri nima ajtz'iib', jay wa' wa tziij, na kaya' ta chi reta'maxik chi kiwa ri komoon.
- We ri moloj taqaneel kutzukuj ta ub'ee pa saqiil cha' jikib'aam che ri : chola'j re wa chola'j tziij ri ajtz'onoweel k'o uloq'oxiik cha' kurik'owisaaj ri taqon chwa ri mutza'j pa waqiib' iik'.
- a) Ri mutza'j xa xelaq'aay kuk'ut na ronojel ch'a'teem taqom b'i che ri tinamit wi kakich'o'jii anoom juna k'ax chike uwe kik'ulumaam juna k'ax chwi kiloq'oxiik cha' jikib'aam pa wa jikib'anik, kesax ta k'uri' chisaq ri kib'i' ri tikaweex jay ri mutza'j kech'o'jin re, ri mutza'j na kuk'ul ta ch'a'teem wi eta'matal taj na taqayoom b'i re, uwi tz'ib'ital ta b'i b'i'aaj che.
- b) Pa urox iik', ri tinamit kak'uluw uwa ri ch'a'teem kuq'atisaaj chi kiwa ri mutza'j jun wuuj pa kub'ij wi sa' uchaak, cha' kewax ta kanoq jay kesax chi saq we k'amoom juna chi tziij.
- a) Ri mutza'j kupaj uwa ri ch'a'teem, kumesk'utaaj ta kanoq ronojel ri ya'oom chwach rumal ri tinamit iil uwach che jay rumal ri ajtz'onoweel. Ri mutza'j na kupaj ta uwa juna uch'a'teem na ajtz'onoweel wi reta'aam ta pa saqiil wi ri ajtz'onoweel utijoom chi uq'iiij. Na kachapib'ex ta wa jun tziij echiri' kanimar ri utzuxiik ub'eyaal juna k'ax.
- b) Ri mutza'j kuq'atisaaj chi kiwa ri tinamit iil chike jay che ri ajtz'onoweel we k'o juna upixb'anik ku'an chike.

- ... Ri mutza'j kuya' b'i chupaam ri uwuuj jutziit ch'a'teem chwi ronojel ri kich'a'tib'eem ri tinamit jay we utz, kuya' b'i jutziit tziij pa kachilon wi puwi' ronojel ri xkiq'aljisaaj ri tinamit, jay ronojel ri kipixb'anik.
- Ri mutza'j kuchakuj ronojel la uchaak chololeem chupaam wa chola'j tziij xew echiri' e k'o lajuuj tinamit kiya'om kiib' chuxee' wa jikib'anik, we eximoom rumal kakiq'aljisaaj tziij cha' kujikib'a' ri nab'ee chola'j re wa chola'j tziij.

III Chola'j tziij

- E ma wi xmajj' taj ri urayib'aal ri q'aljisay tziij puwi' uya'ik kiloq'oxiik tinamit re kakitaq kiib' kitukeel jay taq ri ojeer komoom echololeem chupaam ri tziij : III :II (III) re la nima moloq' iib', re q'iiij :II, ujulajuuj iik' re la junaab' : :III ①, ri jikib'aam chupaam wa jun jikib'anik na kuresaj ta uchuq'ab' ri kiloq'oxiik re tz'onob'enik ya'tal chike ri tinamit kumal nima'q q'atb'al tziij, kumal ri siwaan tinamit jay ri umoloj taqaneel lik k'o kina'ooj puwi'.
- .. a. Ri mutza'j tikib'aam kanoq che ri • chola'j re ri :|chola'j tziij re wa jikib'anik kuk'an uke'xwaach ronojel ri tz'onob'enik ke ri moloj taqaneel ke ri siwaan tinamit kek'amaw usuuk' la chaak jela' cha' ri utikrib'aal jay urayib'aal wa jikib'anik, jay kuq'alijisaaj chi kiwach ri moloj taqaneel ronojel kitz'onob'eniik, la kich'o'b'onik jay kipixb'anik ri winaq, echiri' kil uwach ri tz'onob'enik anatal kumal ri tikaweex ejegel chwa tinamit pa kakitaq wi kiib' kitukeel, jay juna chi tinamit pa kakichapib'eej wi ri q'atb'al tziij : III :II (III) re ri nima uchu'qaaw komoneeb', cha' jikib'aam chupaam wa jun jikib'anik jay pajoom kumal ri moloj taqaneel.
- b) Ri mutza'j kuk'am pa kiq'ab' ri umoloj taqaneel ri siwaan tinamit uk'exwaach la wuuj kach'a't puwi' pixb'anik, q'atb'al tziij jay uk'amik uwa chaak uwe juna chi tziij, xaq junaam ruuk' utikrib'aal, urayib'aal wa jun mutza'j, we kichapib'eem chuq'ab' re uk'amiik uwa tinamit chololeem chupaam ri tziij a), kurik'owisaaj ronojel ri kuch'ob'o jay ri upixb'anik kuan chike ri moloj taqaneel.
- ... Ri mutza'j kukoj b'i jupich' utziij chupaam ri wuuj kutaq b'i chike ri uchu'qaaw komoneeb' pa k'o wi ronojel ri tz'onob'enik jay la wuuj uk'amoom chike ri moloj taqaneel ke ri siwaan tinamit jay ri kich'ob'onik, kipixb'anik rik'owisaan chi kiwach re la tz'onob'enik jay ri wuuj.
- Ri mutza'j kutz'onoj che ri nima ajtz'iib' ke ri siwaan tinamit ronojel ri tziij k'oxik we uk'olom tziij pa k'o wi urayib'aal wa jikib'anik jay kuch'a'tib'eej uwi' taq komoon chololeem chupaam ri : chola'j re wa jun chola'j tziij.

·||| Chola'j tziij

Ri jikib'aam chupaam wa jikib'anik kuch'a'tib'eej uwi' uchomaxiik oyowaal jay raq'unik pa qaqsax ta wi uwach e ma utaqeem kutzukuj uchomaliil ri oyowaal jay raq'unik chwi paqchi'inik jikib'am pa taq nima'q q'atb'al kitzii ri siwaan tinamit jay ri umoloj taqaneel k'o kina'ooj puwi' ri kichaak ik'owisaan kumal ri ke, jay kakiq'atee ta kiwa ri tinamit kiya'om kiib' chuxee' wa jikib'anik kakitzukuj juna chi ub'e re kakichomaaj juna oyowaal jela' cha' kakijikib'a' nima'q taq jikib'anik we k'o uchuq'ab' chikixo'l.

: Pera'j

·||| Chola'j tziij

- Wa jikib'anik jeqelik cha' kakijuch' konojel ri tinamit e k'o chupaam ri Kikuchuu Siwaan tinamit uwe e k'o chupaam juna moloj taqaneel, jela' cha' ronojel tinamit kiya'om kiib' chuxee' wa jikib'anik uwe e k'o chuxee' ri nima'q tziij re la nima komoon q'atal tziij uwe juna chi tinamit chokoom chupaam ri nima moloj kiib' kaki'an ri siwaan tinamit cha' keb'ok chupaam wa jikib'anik.
- Wa jun jikib'anik jeqelik cha' kak'ojox upaa. Taq ri chapab'al re kak'ojox juna tziij kakanaj kanoq chuqul ri nima ajtz'iib' ke ri siwaan tinamit.

·||| Chola'j tziij

- Wa jikib'anik k'o kanoq re kuya' uchii' che juna tinamit chololeem chupaam ri • tziij re ri :||| chola'j tziij.
- Ri wuu re ya'ooj iib' chuxee' ri tziij kakanaj kanoq chuqul ri nima ajtz'iib' ke ri siwaan tinamit.

·||| Chola'j tziij

- Wa jikib'anik kok uchu'q'ab' pa lajuuj kawinaq q'iij puwi' ri uq'ijool echiri' k'olom ri wuquub' kawinaq q'atb'al tziij re uk'amik juna tziij jay ya'ooj iib' chuxee', puq'ab' ri nima ajtz'iib' ke siwaan tinamit.
- Chikijujunaal ri tinamit kek'amaw re wa jikib'anik uwe kakiya' kichii' che, echiri' k'olom chi ri wuquub' kawinaq q'atb'al tziij re uk'amik juna tziij jay ya'ooj iib' chuxee', ri jikib'anik kok uchuq'ab' pa lajuuj kawinaq q'iij puwi'

ri q'iij echiri' ri tinamit uk'olom ri uwuuj pa xunimaj wi uq'iij jay echiri' xuya' uchii' che.

• ① **Chola'j tziij**

- Ri nima ajtz'iib' ke ri siwaan tinamit kuk'ul na jay kuq'atisaaj chi kiwa konojel ri tinamit kiya'om kiib', uwe kakiya' kiib' chuxee' la jikib'anik, ronojel ri wuuj anital jay k'olotal kumal ri tinamit echiri' kakinimaj uwach jay kakiya' kichii' che. Ronojel tinamit echiri' kuk'ul ta uk'u'x juna tziij, kurik'owisaaj chwa ri nima ajtz'iib' e na kuk'ul ta uk'u'x, wa' ku'an pa urox iik' echiri' utom chi ri utzijoniik ri nima ajtz'iib'.
- .. Kak'ul ta juna uk'axeel wi eta ruuk' la urayib'aal wa jikib'anik jay na kak'ul ta juna chi uk'axeel we kuq'atee uwa kichaak juna moloj taqaneel jikib'aam chupaam wa jikib'anik. Kakanaaj kanoq ke juna uk'axeel eta rib'il riib', wi jela' xkijikib'a' kanoq ri ka'ib' mutza'j re la ox mutza'j winaq ke ri tinamit kiya'om kiib' chuxee' wa jikib'anik jay kakib'ij we kuk'ul ta kik'u'x wa jikib'anik.
- ... Ronojel uk'axeel wuuj utz kesaxik echiri' karaaj junuq, e ma kataq b'i jun wuuj che ri nima ajtz'iib'. Jay wa wuuj kok uchuq'ab' che ri q'iij xk'am kanoq.

• • **Chola'j tziij**

Ronojel la tinamit uya'oom riib' chuxee' wa jikib'anik utz kuraq'uj wa jakib'anik ruuk' jun wuuj kutaq b'i che ri nima ajtz'iib' ke ri siwaan tinamit. Wa' la raq'unik kok uchuq'ab' jun junaab' puwi' echiri' k'amatal chi ri wuuj rumal ri nima ajtz'iib'.

• : **Chola'j tziij**

Ronojel oyowaal k'o chikixo'l ka'ib' uwe k'iyaal tinamit kiya'om kiib' chuxee' wa jikib'anik puwi' umajiik usuuk' jay uchapab'exiik wa jun jikib'anik, we kakiyijib'a' ta pa uchomaal cha' jikib'aam pa la tziij, kaq'atisax ri oyowaal chi kiwa ri nima komoon eb'aj q'atol tziij ke nima'q tinamit xew ta wi ne ri tinamit e k'o pa oyowaal kakichomaaj chi juna ub'eeyaal re kakiyijib'a' chi kiwach.

• ∴ Chola'j tziij

- Ronojel tinamit uya'oom riib' chuxee' wa jikib'anik, utz kuyijib'a' b'i echiri' karaaj jun raq'unik re utzelexik riliik uwa wa jikib'anik, rumal jun wuuj kutab' b'i che nima ajtz'iib' ke ri siwaan tinamit.
- Ri uchuu'qaaw komoneeb' ke ri siwaan tinamit kakich'ob'o sa' ka'anik cha' kachomax ri raq'unik.

• ∴ Chola'j tziij

Ri nima ajtz'iib' ke ri siwaan tinamit kuq'atisaaj chi kiwa ronojel tinamit echololem chupaam ri • tziij re ri ∴ chola'j tziij.

- a) Ri juch'uuj, ujikib'axiik jay uya'ik chi'aaj che, chololem chupaam ri ∴ jay ∴ chola'j tziij;
- b) Ri q'iij kok uchuq'ab' wa jun jikib'anik, jikib'aam chupaam ri ∴ chola'j tziij;
- c) Taq ri tziij jay uq'aljisay tziij k'amoom cha' kakijikib'a' ri ∴, •, jay • ∴ chola'j tziij;
- d) Taq ri raq'unik k'amoom cha' kujikib'a' ri • • chola'j tziij.

• | Chola'j tziij

- Wa jun jikib'anik, tz'ib'ital chupaam taq ri ch'a'teem Chino, Francés, Inglés jay Ruso xaq junam kichuq'ab' jay kak'ol kanoq chupaam ri kik'olib'aal ri siwaan tinamit.
- Ri nima ajtz'iib' ke Siwaan tinamit kutaq b'i uk'exwach la jikib'anik chike konojel ri tinamit echololeem chupaam ri • tziij re ri ∴ chola'j tziij.

Junuman tzijj ∴ ∴ (169) re nima'q moloj ilol chaak pakiwi' komoon eb'aj chi qawach jay tikaweex eb'alaxeel chwa taq tinamit kitukeel kakitaq kiib'.

K'amoom chupaam ri · ∴ q'iij re waqiib' iik' re la junaab' ∴ ∴ ∴ ∴, chupaam ri ∴ ∴ ∴ moloj iib' ke ri moloj echokoom rumal mutza'j taqanelaab' ke ri nima moloj ilol chaak xb'an pa ri tinamit Ginebra, Suiza.

Xok uchuq'ab' chupaam wo'ob' q'iij re b'elejeeb' iik' re ri junaab' ∴ ∴ ∴ ∴/

Kamatal rumal ri tinamit Paxil, chupaam | q'iij, uwaq iik' re ri junaab' ∴ ∴ ∴ ∴ jay xok uchuq'ab' chupaam | q'iij re waqiib' iik' re ri junaab' ∴ ∴ ∴ ∴/

Junuman tziij :| :| (169) re nima'q moloj ilol chaak pa kiwi' komoon eb'aj chi qawach jay tikaweex eb'alaxeel chwa taq tinamit kitukeel kakitaaq kiib'.

Okib'al re;

Kakuxtaj lo ri uch'a'teem ri nima q'aljisay tziij chwi loq'oxiik ke tikaweex re ri nima jikib'anik re koch loq'oxiik chwi pwaq, chwi komoon jay chwi ano'n, ri nima jikib'anik chwi loq'oxiik re mutza'j kinuk'uum kina'ooj, jay ri nima'q taq q'atb'al tziij re kak'ulb'ex uwa paqchi'inik;

Keta'max e ne ri kirayib'aal taq la' la komoon re kakik'am jay ketaqan pa taq kimoloj, pa taq kik'aslemaal, jay ri umajiik kichuq'ab' chwi pwaq, re kakinimarisaaj kiwach, kakiyak uwa ki'ano'n, kich'a'teem, uyakiik uq'iij Ajaw, pa taq ri tinamit pa ejeqel wi;

Kilitajik pa taq k'iyaaal tinamit la komoon eb'aj chi qawach ri tikaweex na kakiquisij ta ri kilog'oxiik cha' jub'an taq chi komoon pa ejeqel wi, jay ri kiq'atb'al tziij, uk'u'x kino'jib'aal, ki'ano'n jay kirayib'aal tzaqinaq k'ax puwi';

Kakuxtax lo uwa ri kito'ob' ri komoon eb'aj chi qawach jay tikaweex eb'alaxeel pa juna tinamit che ri uto'ik uwa k'iyaaal ano'n, ri uchomaal b'ineem pa taq komoon, uchajixik uwa juyub' jay che ri nima to'ob' ke konojel tikaweex;

Kilitaj e ma ri jikib'anik kachololex wara jikib'aam kanoq ruuk' kito'ob' ri siwaan tinamit, re ri kimoloj siwaan tinamit re tiko'nik jay tzuqunik, re kimoloj siwaan tinamit chwi tijonik, utzukuxiik na'ooj jay ano'n jay ri nima moloj iloneel rutziil wachaaj, xog ri nima tijonb'al ke eb'aj chi qawach re Abya Yala, cha' kaki'an saqiil chaak ma e urayib'aal ri' wa jikib'anik re kakiyak jay kakijikib'a' ri uchapab'exiik wa chololem chupaam ri jikib'anik;

· Pera'j

Choman na'ooj

· Chola'j tziij

Wa jun jikib'anik kachapib'ex:

- a) Pa kiwi' komoon tikaweex eb'alaxeel chwa juna tinamit kitukeel kakitaaq kiib', we junwi ri kik'aslemaal, ki'ano'n, kib'eyomaal jay junwi kiwach jub'an taq

chi mutza'j e k'o pa ri tinamit, we kitukeel kakitaq kiib' chwi kik'aslemaal, ki'ano'n jay uq'atik kitziij;

- b) Pa kiwi' ri komoon kakitaq kiib', we eta'matal kiwach ke eb'aj chi qawach rumal ri kati' kimaam ejeqel chwa tinamit uwe pa juna komoon k'o chupaam ri tinamit pa xeb'ok lo wi moso'iib' jay chupaam ri uq'ijool majb'al uwach kitinamiit kumal ri eb'aj ch'aqaya' tob' xa sa' ri u'anom chwa ri q'atb'al tziij xew ta wi ne k'a kakichapib'eej ri ojeer kitziij, ojeer kipwaaq, ki'ano'n jay unuk'ik kina'ooj uwe juna chi kina'ooj.
- .. We usachom ta uwach uk'aslemaal jay u'ano'n kil pa saqiil cha' katikib'ax kanoq we xa kacha' kipaa uwe konojel kachapib'ex pa kiwi' wa chololem pa wa jikib'anik.
 - ... Ri uchapab'exik la ch'a'teem (komoon) chupam wa jikib'anik na kach'ob' taj ke uya'oom uchii' re kuqasaj uwa kitziij nima'q taq loq'oxiik ke konojel tinamit.

: Chola'j tziij

- Ri ajuwach tinamit kakiya' kichii' cha' kakinimarisaaj uchua'ab' juna saqiil chaak ruuk' kito'ob' ri tikaweex iil chike, ch'ob'om pa saqiil ruuk' rayinik re kachajix kiloq'oxiik ri komoon jay kajikib'ax uloq'nimaxik uwa kik'aslemaal.
- .. Wa' wa chaak karachb'ilaj b'i tziij:
 - a) Kajikib'ax chike konojel tikaweex kakiquisij ri kiloq'oxiik jay junamil wachiil, jay ri loq'oxiik chwi q'atb'al tziij kuya' ri tinamit chike jub'an taq chi winaq e k'o pa ri komoon;
 - b) Kakiyak uwa ri uchapab'exik ri loq'oxiik pa taq komoon, loq'oxiik chwi pwaq, jay chwi ano'n pa kaloq'nimax wi kiwach taq ri komoon, pa kayak wi kiq'iiij, kik'aslemaal ri mutza'j moloj taqaneel;
 - c) Kekiya' to'ob' chike ri komoon iil kakisach uwa ronojel ir junamil ta wachiil chwi pwaq k'o chikixo'l ri tikaweex eb'aj chi qawach, jay jub'an taq chi tikaweex ejeqel pa ri tinamit, kaloq'nimax kiwach chinima konojel jay ka'an okeem iil che ri kirayib'aal jay kik'aslemaal.

: Chola'j tziij

- Ri komoon eb'aj chi qawach jay ri tikaweex eb'alaxeel chwa ri tinamit kakiquisij ri kiloq'oxiik ya'tal chike, kak'ayewax ta uwach jay na kapaqchi'ix ta kiwach. Wa kuchololeej wa jun jikib'anik kachakux kuuk' na kapaqchi'ix ta kiwi' konojel ri tikaweex ejeqel pa taq komoon.

- .. Na ketakpux ta ri tikaweex pa juna k'ax we kuk'axk'olij uwa kiloq'oxiik jay ri ya'tal chike ri komoom, jay kak'ayewax ta uwa ronojel ri loq'oxiik chololem chupaam wa jikib'anik.

§ Chola'j tziiij

- Kak'am ronojel ub'eyaal cha' kechajix ri tikaweex, ri moloj taqaneel, ri b'eyomaliil, ri chaak, ri ano'n jay uwaa kaaj uleew ke ri komoon iil chike.
- .. Wa' wa tziiij chololem lo na kujal ta uwa kirayib'aal kijikib'aam uwach ri komoon iil chike.
- ... Ri uqusuxik ronojel kiloq'oxiik tikaweex na katzaq ta k'ax puwi' rumal wa kuchololej wa tziiij k'o pa ri jikib'anik.

| Chola'j tziiij

Echiri' kachapib'ex wa kujikib'a' wa jun jikib'anik:

- a) Keta'max uwach jay kato' uwi' uk'u'xaal kina'ooj, ki'ano'n ri komoon, uwa kik'aslemaal, uyakiik uq'iij Ajaw ke ri komoon; jay ka'an okeem iil che ri k'axk'oliil kakiriq pa kik'aslemaal chikijujunaal uwe pa mutza'j;
- b) Kaloq'nimax uwa uk'u'xaal kina'ooj, ki'ano'n jay kimoloj taqaneel ki'ke taq la komoon;
- c) Kak'am ub'eyaal, ruuk' kito'ob' ri komoon iil chike, ub'eyaal re kil uwach ri k'axk'oliil ketajin chi urilik ri komoon re kakil ri k'aak' k'aslemaal jay k'aak' chaak.

·| Chola'j tziiij

Echiri' kachapib'ex wa kujikib'a' wa jikib'anik, ri ajuwach tinamit chi rajawaxiik:

- a) Katz'onox na nab'ee chike ri komoon iil chike, rumal saqil tz'onob'enik jay rumal umoloj taqaneel ri tinamit, echiri' kayijib'ax q'atb'al tziiij we kuk'am ta lo k'ax pa kiwi' ri komoon;
- b) Kajikib'ax chi saq ronojel ub'eyaal pa kuq'alisaaj wi chi kiwa ri tinamit iil chike ke utz kek'oji' pa taq mutza'j jela' cha' jub'an taq chi tikaweex re la komoon, jay che uch'ob'ik ujikib'axik chaak pa taq mutza'j, moloj taqaneel uwe jub'an chi mutza'j echoman na'ooy jay ejikib'an uwa chaak ya'tal chi kiqu;

- c) Kajikib'ax ub'eyaal re umajik kichuq'ab' ri mutza'j, umajik uchuq'ab' kina'ooj komoon jay echiri' utz kaya' panoq pwaq re kachapib'exik re majb'al wachaaj.
- .. Ri tz'onob'enik anital chwi uchapab'exik wa jikib'anik kachomax pa utziil cha' kachomax ruuk' ronojel kik'u'x uwi' ri jikib'am kanoq.

∴ Chola'j tziij

- Ri tinamit iil chike kak'o'ji' kiloq'oxiik re kakicha' ri kajawax chike re kakimaj kichuq'ab', che ri uk'ayewaal kik'aslemaal, uk'u'xaal kanima', kimoloj taqaneel jay uchomaal kik'u'x jela' cha' taq ri k'ayewaal chwi uleew pa ejeqel wi, pa ketiko'n wi, jay cha' kakil pa saqiil umajik kichuq'ab' chwi pwaq, chwi ano'n jay chwi kik'asleem. Ri komoon utz kek'o'ji' che uyijb'axik, uchapab'exik jay upajik uwa kich'ob'onik chwi chaak re umajik chuq'ab' pa taq ri tinamit jay pa taq komoon cha' kok ta juna k'ax chikixo'l.
- .. Ri uchomaxik uwa kik'aslemaal, kichaak, rutziiil kiwach jay kitijoxik ri tikaweex, ruuk' kichaak jay kito'ob' kanab'isax ri rayinik re umajik chuq'ab' chwi me'r pa taq komoon pa ejeqel wi. Ri nima'q taq chaak re umajik kichuq'ab' ri komoon, kanuk' chi utz cha' kayakataj uwa kik'aslemaal ri tikaweex.
- ... Chi kiqul ri ajuwach tinamit k'o wi re kamajataj na'ooj, ruuk' kito'ob' tinamit cha' kapaj ri k'axk'oliil k'o pa ri komoon, k'o pa kiwi' uwe k'o chuxo'l ki'ano'n tikaweex; jay chwa uleew cha' kopon ronojel umajik chuq'ab' chupaam ri komoon. Ri xe'ela wi la pajb'al xki'an tikaweex utz kachapib'ex re ch'ob'onik cha' kachakux ri chaak chololem chi loq.
- Ri ajuwach tinamit chi rajawaxiik kakik'am q'atb'al tziij, ruuk' kito'ob' ri komoon iil chike, cha' kakichajij uwa kaaj uleew re la komoom pa ejeqel wi.

∴ Chola'j tziij

- Echiri' kaq'at tziij pa kiwi' ri komoon iil chike, kamesk'utax ta kanoq ri ki'ano'n jay ojeer kitziij kipixaab' ri tikaweex.
- .. K'o kiloq'oxiik ri komoon cha' kakisach ta uwa ri ki'ano'n, kimutza'j; xew ta wine kuqasaj ta uwa ri nima q'atb'al tziij jikib'am rumal ri tinamit jay ri nima kiloq'oxiik ri tikaweex eta'matal chi uwach. Echiri' iil uwach, kajikib'ax ub'eyaal pacha' kachomax oyowaal kawiniqir lo che ri uchapab'exik wa jun tziij pixaab'.

- ... Ri uchapab'exik ri tziij • jay : re wa chola'j na kuq'atej ta kiwa ri komoon che uchapab'exik ri loq'oxiik ya'tal chike konojel ri tikaweex ejeqel pa ri tinamit kiya'oom kichii' che wa jikib'anik.

|| Chola'j tziij

- We ri kiq'atb'al tziij ri komoon junam ruuk' ri q'atb'al tziij re la tinamit jay junam ruuk' ri nima loq'oxiik ke tikaweex eta'matal chi kumal ri nima'q tinamit, chi rajawaxiik kaloq'nimax uwa ki'ano'n ri tikaweex che uchomaxik juna oyowaal jay uq'atexik uwa maak anatal kumal ri komoon.
- .. Ri eb'aj uwach tinamit jay ri eb'aj q'atal tziij esik'im re kakisaj tziij pisaab' kakimesk'utaaj ta kanoq ri ki'ano'n ri komoon che uq'atik tziij.

|| Chola'j tziij

- Echiri' kajikib'ax tojoj maak rumal q'atb'al tziij pa kiwi' ri komoon, kil na pa saqiil ri kinib'a'iil, kikomoon jay kiano'n ri tikaweex.
- .. Kaq'at na tziij pa kiwi' jela' cha' unimaal ri maak.

•|| Chola'j tziij

Ri q'atb'al tziij kuq'atej uwa jay kuq'at tojoj maak puwi' ri uminik to'ob' chike ri komoon iil chike uwe kutz'onoj pwaq chike we jin ta pa q'atb'al tziij k'o chi kiquil konojel ri tikaweex.

•|| Chola'j tziij

Ri komoon iil chike kato' kiwi' chwi juna k'ax chwi ri kiloq'oxiik cha' kajeqer b'i rixik pa q'atb'al tziij pa kiwi' ri tikaweex uwe rumal kimutza'j, cha' kajikib'ax uwa kiloq'oxiik. Kak'am ub'eyaal re kajikib'ax pacha' ri tikaweex kakik'am usuuk' pa saqiil ri q'atb'al tziij, jay echiri' utz kakoj juna ajq'atisan tziij cha' kuresaj kichii' uwe kaya' juna chi to'ob' chike.

: Pera'j Chwi uleew

∥ Chola'j tziij

- Echiri' kachapib'ex wa kub'ij wa jikib'anik, ri ajuwach tinamit kakiloq'nimaaj uwa ri ano'n jay ri kina'ooj ri komoom iil chike xox ri komoon kakil uwach ri uleew, jay juyub' taq'aaj pa uchapom wi riib' kik'aslemaal konojel ri tikaweex.
- .. Ri uchapab'exik ri ch'a'teem "uleew" pa taq ri le'a'j ∥ jay ∥ kok chupaam ri ch'a'teem, "uwach uleew", pa uch'uqeem wi kik'olb'al tinamit pa ejeqel wi ri komoon iil chike uwe kakichakuj uwach.

∥ Chola'j tziij

- Keta'max uwa kiloq'oxiik ri komoon chwi uleew pa ejeqel wi. Jay iil kajikib'ax ub'eyaal re kachajix uwa kiloq'oxiik ri komoon cha' utz kakichakunisaaj uwa ri uleew peran uwach kumal ri ke jay wi kichakunisam uwach ojertaan xox ka'an okeem iil che kik'aslemaal ri tikaweex xa eb'ik'oweel jay ajchakiib' xa eb'ik'oweel.
- .. Ri ajuwach tinamit kakik'am ub'eyaal cha' kajikib'a' uwa ri kuleew ri tikaweex pa xex e ejeqel wi uwe xex kakichapib'eej wi; jela' kuya' uwujiil kuleew jay kuto' kiwi', che ri kiloq'oxiik chwi ri kuleew.
- ... Kajikib'ax saqiil uchakuxik cha' chololem pa q'atab'al tziij pacha' kachomax jay katzelex tan chi uya'ik ri uleew chike ri tikaweex iil wi chike.

∥ Chola'j tziij

- Ri kiloq'oxiik ri tikaweex chwi ub'eyomaal uwach kuleew chi rajawaxiik wi kato' uwi'. Ri loq'oxiik kuya' utziil chike ri komoon che ri uchapab'exiik, uk'amik ub'eyaal jay uto'ik uwi' ri uwach uleew.
- .. We ela' ri're ri tinamit la ub'eyomaal uxe'uul juyub' taq'aaj uwi k'o re che ronojel ri k'o chuxee' uleew, ri ajuwach tinamit chi rajawaxiik kutz'onoj na nab'ee chike konojel ri tikaweex ejeqel chupaam ri komoon, cha' kakich'a'tib'eej we ka'an juna k'ax che kiloq'oxiik tikaweex jay ri chaak ka'anik katz'onox na chike ri tikaweex echiri' kajeqer uk'otik uxee' kuleew. Ri komoniib' iil chike xaq junam kechakun che ri chaak jay katoj chike we xkik'ulumaaj juna k'ax umaak la chaak ka'anik.

·||| Chola'j tziij

- Jela' cha' ri chomam che wa le'a'j, ri tikaweex na keb'esax ta b'i chwa ri kuleew pa ejeqel wi.
- .. We chi rajawaxiik wi keq'atisax ri tikaweex pa juna chi k'olib'al, nab'ee kachomax na chi kiwach ri tikaweex we kakiya' kichii' che. Echiri' ri komoon kakaaj ta keb'el b'i ka'an ruuk' ri uchomaal cha' k'o pa tziij kujikib'a' ri tinamit, we kakiya' ta kichii' ka'an jun nima tz'onob'enik chike chikijujunaal cha' kakib'ij sa kakich'ob'o e ma jela' neri' keta'max kich'ob'onik konojel.
- ... Echiri' utz, ri komoon k'o kiloq'oxiik cha' ketzelej lo chwa ri kuleew pa ejeqel wi, we xek'ow ri k'ayewaal rumal xeb'el b'i.
- We utz ta chi ketzelej lo, jikib'am pa q'atab'al tziij, ri komoon tareya kaya' kuleew pa re kik'olib'aal. Chomam pa ri q'atab'al tziij kaya' kuleew junam unimaal ruuk' ri pa xex ejeqel wi pacha' kanimar kiwach. We ri tikaweex iil chike kakaaj katoj chike chwa pwaq uwe chwa jub'an chi sa'ch ya'om ri' chike utz kachomax kuuk' cha' kujikib'a' ri tziij pixaab'.
- Chi rajawaxiik katoj na ri b'itaq ke ri tikaweex eb'esaam ub'i uwi jalom kuleew rumal juna nima k'axk'oliil kik'ulumaam rumal eb'esaam chwa ri kuleew.

·||| Chola'j tziij

- Kaloq'nimax uyijb'axik uchomaxik kiloq'oxiik tikaweex puwi' ri uleew chikixo'l ri komoom iil chike chomam kumal ri tinamit.
- .. Katz'onox na chike ri tinamit we kakaaj kajaal uwach ri kuleew, uwe kaya' pa chaq'ib' katz'onox chike ri kajaaw ri komoon, tob' we naj e k'o wi che.
- ... Kaq'atex uwach ronojel winaq eta'matal ta uwach we ku'an ri're che ri ki'ano'n ri komoon we reta'maam ta uwach ri kiq'atab'al tziij, b'itaq ke, jay we karaaj kumaj ri kuleew ri tikaweex.

·||| Chola'j tziij

Ri q'atab'al tziij chi rajawaxiik kuq'at tziij puwi' ronojel winaq kumaj uwe kuchakunisaaj uwa juna uleew re tinamit we kachib'iil ta ri komoon; jay ri ajuwach tinamit uchaak wi kuk'am ub'eyaal tziij cha' kuq'at tziij puwi' ronojel ri kupalajik tziij puwi' kuleew ri komoon.

||| Chola'j tziij

Ri uchakuxiik uwa juyub' taq'aaj kujikib'a' pacha' ri tikaweex kakiquisij kiloq'oxiik jela' cha' jub'an taq chi mutza'j jay cha' kakiquisij jub'an taq chi loq'oxiik kacholoqlex loq:

- a) Ri uya'iik utz'ab'eel kuleew ri tikaweex na nim ta kuleew pacha' k'o utziil pa kik'aslemaal re utuxiik kiwach;
- b) Ri uya'ik uwujiil jay jub'an taq chi wuuj chike ri tikaweex cha' kakimaj kichuq'ab' chwi kuleew;

∴ Pera'j.

Uk'amik mokoom jay u'anikiil chaak

• ① Chola'j tziij

- Ri ajuwach tinamit kakijikib'a' pa taq ri q'atab'al tziij xaq junam kuuk' ri komoon iil chike ub'eyaal tziij cha' kajikib'ax uwa kiloq'oxiik ri tikaweex ajchakiib' eb'aj pa taq komoon jay tziij re keb'uto' echiri' keb'ok pa juna chaak jay keb'uchajij pa ri chaak chinima konojel.
- Ri ajuwach tinamit kechakun pa saqiil cha' kaq'atex uwa paqchi'inik chikixo'l ri ajchakiib' ke ri tinamit iil chike yaj jub'an taq chi ajchakiib'; xoq cha' utz:
 - a) Okeem che juna chaak, juna cha'om chaak, uchomaxik jay oponeem che taqo'nik pa juna chaak.
 - b) Junam chaak chwa junaam ajil.
 - c) To'ob' che kunanik, chajinik, josq'inik pa ri chaak; tojoj ajil cha' jikib'aam pa q'atab'al tziij jay jub'an taq ri to'ob', xoq k'o to'ob' che jeqelib'al.
 - d) K'o loq'oxiik che moloj iib', k'oji'eem pa moloj iib' xew ta wi kapalixik ta uwi' tziij jay k'o loq'oxiik re uchakuxik uk'isik ri nuk'uum tz'ib'aam kuuk' rajaaw chaak uwe motza'j rajaaw chaak.
- Ri utziil chomaam k'amatal uwach kujikib'a':
 - a) Ri ajchaak eb'aj pa ri komoon, ajchakiib' chi q'iij, ajchakiib' naj ta kiwach jay ajchaak emalkateel eb'ik'oweel, kechakun pa tiko'nik uwe jub'an chi chaak, jay ri ajchaak emokoom kato' kiwi' cha' ri chomaa pa ri q'atb'al tziij jay ri jub'an chi ajchakiib' junam uwa kichaak, xoq kaya' chi reta'maxik chike ri kiloq'oxiik chomam pa ri jikib'anik ke ajchaak jay ri chomam chupaam;
 - b) Ri ajchakiib' eb'aj pa taq komoon na utz ta ketakpux pa chaak kuk'am lo k'ayewaal che rutziil kiwach, uchapachoxik kunub'al kamisab'al uwe juna chi sa'ch kuya' yab'iil pa kik'aslemaal.

- c) Ri ajchakiib' eb'aj pa taq komoon na utz ta ketakpux pa juna chaak, pa ka'an wi tz'i' chike, uwe ketakpux pa chaak chwa k'aas.
- d) Ri ajchakiib' eb'aj pa taq komoon, chinima konojel kakiquisij kiloq'oxiik pa taq chaak e ma ya'tal ruma ri tinamit, chi achi chi ixoq jay kato' kiwi' chwa china'janik pa taq chaak.
- Ka'an okeem iil che uwiniqirisaxik to'ob', ilonik chwi chaak pa taq k'olob'al pa kechakun wi ri ajchakiib' ke taq ri komoon cha' kajikib'ax u'anikil ri kuchololej wa jikib'anik.

⋮ Pera'j tziij

Ya'b'al na'ooj chwi jalajuuj anoj chaak pa taq komoon

(anoj tz'aqooj, anoj tzojtzoj, anoj keem, anoj k'ooj jay jub'an taq chi chaak)

• • Chola'j tziij

Ri komoon tikaweex chi rajawaxiik ketijox pa taq ri chaak cha' kakimaj kina'ooj chinima konojel jela' cha' ri jub'an taq chi tikawex.

• : Chola'j tziij

- Kak'am ub'eyaal cha' kayak uwa kito'ob' ri tikaweex we ke'ek kik'u'x che taq chaak re majb'al kina'ooj chwi jalajuuj anoj chaak.
- .. Echiri' ri ya'b'al na'ooj chwi jalajuuj anoj chaak na keb'uto' ta ri komoon, ri ajuwach tinamit kakijikib'a' uwa majb'al na'ooj chwi anoj chaak, chi kiwa ri komoon we iil chike.
- ... Taq ri chaak re majb'al na'ooj katikir b'i chwi kipwaaq, kiwa'lib'eem pa taq kik'aslemaal jay pa taq ki'ano'nib'al ri tikaweex, kataqex urilik kinib'a'iil ri komoon. Ronojel ch'ob'onik puwi' wa nib'a'iil ka'an xaq junam kuuk' ri komoon, xoq katz'onox na chike ri ujikib'axik, uchakuxik taq ri chaak. We ela' utz chi kiquil la komoon kak'oji' kanoq wi ri unuk'ik jay uchakunisaxik ri chaak, xew ta ne we jela' xkichomaaj kanoq.

• : Chola'j tziij

- Ri tz'aqooj chaak, jalajuuj anoj chaak jay ri ojeer chaak chwi majb'al uwach pwaq re keresaj tikaweex chwi ya', cha' kitzukuxiik awaj re ketijik, chapoj kar, kichapik awaj, lik iil keta'max uwach e ma wa' ojertaan jeqernaq loq

jay wa' jun ano'n lik iil e ma re kakimaj kiwach ri tikaweex chwi pwaq. Ri ajuwach tinamit ruuk' tiko'ob' ri komoon kechakun che rilik jay uyakik uwa ri xchololex chupaam wa jun chola'j tziij.

- 2 Ruuk' kitz'onob'enik ri komoon iil chike, echiri' utz kak'ayewax ta uwa juna to'ob' chwi pwaq re kechakun chirij jay pacha' ri komoon kakisach ta kanoq ri ojeer chaak, jay uwa ki'ano'n kaya' chisaq lik chi rajawaxiik ka'an okeem iil che uyakik kiwach ri tikaweex chwi ri pwaq.

| Pera'j To'ob' jay utziil wachiil

• | Cholaj tziij

Ronojel ri to'ob' chololeem chupaam wa chola'j tziij kachapib'ex pa kiwi' konojel ri tikaweex na kapaqchi'ix ta kiwi'.

• | Chola'j tziij

- Ri ajuwach tinamit kakilo jay kakichajij pacha' katikir chi kiwa konojel tikaweex juna k'olob'al re kunanik pa kekunax wi we k'o juna k'ax kik'ulumaam, xox qaq'atex ta kiwach kakimol kiib' re kakikunaj kiib' e ma chi kiqu' ri ke kakanaj wi ri ukunaxiik juna chi tikaweex, cha' kakiquisij ronojel utziil wachiil chwi kolowaal jay chwi kina'ooj.
- Ri k'olob'al re kunanik iil uwach kakinuk' kiib' pa taq ri komoon. Ri kunanik kaki'ano kakich'ob' panoq jay kekunan xaq junam ruuk' kito'ob' ri tikaweex iil chike, lik kakil wi pa saqiil ri kinib'a'iil ri tikaweex, pa ejeqel wi, ki'ano'n, jela' pacha' ronojel la kina'ooj chwi uq'atexik uwach yab'iil, ojeer kikunanik jay ojeer kikunub'aal.
- Che ri uchakuxiik rutziil wachiil ka'an okeem iil che kitijoxik jay uya'ik kichaak tikaweex eb'aj pa komoon jay ka'an okeem iil che rutziil wachiil; kumesk'utax ta na'ooj che jub'an chi rilik wachiil.
- Ri kilik kiwach tikaweex che rutziil wachiil kachomax pa taq ri komoon, we k'o pwaq jay chwi ano'n, we kak'am na uwach pa ri tinamit.

·| Pera'j tziij Tijonik jay uk'iyaał uwach ch'a'temaal

· ·| Chola'j tziij

Kak'am usuk'likiil chaak cha' kajikib'ax uwa ri tijonik chike konojel tikaweex ejeqel chwa ri tinamit chinima konojel.

· :| Chola'j tziij

- Taq ri chaak re tijonik ch'ob'otal panoq kak'ut chi kiwach ri komoon iil chike kachakux jay kachapib'ex ruuk' kito'ob' ri tikaweex cha' kil uwach ri kik'axk'oliil jay kamesk'utax ta kanoq uwach kina'ooj, kik'aslemaal jay ronojel kirayinik pa taq komoon, chwi pwaq jay chwi ano'n.
- .. Ri tikaweex k'o chwach iil uwach kujikib'a' chike ri komoon xaq junam ruuk' kito'ob' ri tikaweex che uchakuxik chaak re tijonik, e kakitaqeej panoq urik'owisaxik chike ri komoon ri uk'amik jay uchakuxik taq ri chaak, echiri' utz kachakuxik.
- ... Jay, ri ajuwach tinamit chi rajawaxiik kuloq'nimaaj uwa kiloq'oxiik ri komoon che uyakik kik'olob'aal jay kitijonik, xew ta wi ne ri k'olob'al kakiyako, kupalajij ta uwa tziij jikib'am ruma ri ajuwach chomam kanoq kuuk' ri komoon. Keto' ruuk' ronojel ri karaaj uchapab'exiik che ri chaak.

· :| Chola'j tziij

- We utz, iil uwach ketijox ri kalk'o'aal ri komoon che ri tz'ib'anik pa kich'a'teem uwe ri ch'a'teem kachapab'ex kumal k'iyaał tikaweex pa ejeqel wi. Echiri' utz taj ka'an wa k'utunik ri ajuwach tinamit kumol kichii' ri tikaweex cha', chinimakonel kakutzukuj ub'ee ri kirayib'aal che ri k'utunik.
- .. Kak'am ub'eyaał cha' kajikib'ax uwa kiloq'oxiik ri komoon che umajik juna ch'a'teem kach'a'tib'ex pa ri tinamit uwe juna chi ch'a'teem.
- ... Kak'am ub'eyaał tziij cha' kajikib'ax jay kayak uwa ri ch'a'teem ke ri komoon eb'aj chi qawach, kanimarisax uwach jay kaloq'nimax uch'a'tb'exiik pa ronojel komoon.

• :|| Chola'j tziij

Ri utaqeem ri kitijoxiik ak'alaab' ke taq ri komoon, e ketijox chwi nima no'jib'al xox ketijox cha' ri ak'alaab' kakiyak kiib' jay kakiq'alsaaj kichii' kiqu pa taq kikomoon jay pa ri tinamit.

• || Chola'j tziij

- 1 Ri ajuwach tinamit kakik'am ub'eyaal chaak, e ma kakisach ta kanoq uwa ojeer kib'inik, ki'ano'n tikaweex, kakiq'alisaaj chi kiwa ri tikaweex ri kiloq'oxiik, ri ya'tal chikuqul, jela' cha' ri chaak, umajik uwach pwaq, kitijoxik, kikunaxik jay kiloq'oxiik che jub'an taq chi utziil jikib'aam chupaam wa jikib'anik.
- .. Rimal wa', kakanax kanoq we ri tikaweex kakimaj ta usuuk' kaxtila, utz kaq'atisax pa kich'a'teem ri uchapab'exik wa jikib'anik jay kak'ut chi kiwach uchapab'exik jub'an taq chi q'aljisay tziij.

• ·|| Chola'j tziij

Kak'am ub'eyaal chwi ri tijonik pa taq ronojel komoon re tinamit, jela' cha' ri e k'o chikiniqaaj ri tikaweex iil chike, kataqex uwach usachik ronojel paqchi'inik ka'an chikixo'l taq ri komoon. Kachakux uwach, pacha' kajikib'ax uwa ronojel ojeer wuuj re tzijonik jay jub'an taq chi ojeer wuuj re k'utunik, re keb'utijoj pa saqiil ri komoom, jay ri ano'nib'al ke taq komoon iil chike.

:| Pera'j tziij

Rach ch'a'temaal jay tob'enik rumal uchii' juyub'aal

• :|| Chola'j tziij

Ri ajuwach tinamit kakik'am ub'eyaal, rumal nima'q taq q'atb'al tziij cha' kakik'ayewaaj ta ri ujalik uwa ch'a'teem jay to'ob' chikixo'l ri komoon eb'aj chi qawach rumal uchii' juyub'aal jela' cha' taq ri chaak chwi pwaq, chwi komoon, chwi ano'n chwi uyakik uq'iiij Ajaw jay chwi qachu alom.

ꞌꞌ Pera'j tziij
Uk'amiik uwa chaak

• **ꞌꞌ Chola'j tziij**

- Ri ajk'amal utza'm tinamit ya'tal chuqul rilik ri tziij k'o chupaam wa jikib'anik, kureta'maaj na pa saqiil e k'o nima'q taq moloj, jub'an taq chi ub'eyaal ya'tal chi kiquil la uriliik uwa uchola'j chaak kukoj k'axk'oliil chikixo'l ri komoon, jay cha' taq ri moloj kak'oji' b'itaq ke cha' kechakun pa saqiil pa taq ri kichaak.
- .. Ri uchola'j chi rajawaxiik karuk'aaj:
 - a) Ri uch'ob'ik raqan chaak, uyijb'axik, uchomaxik jay upajik ka'an ruuk' kito'ob' ri komoon iil chike, taq ri ub'ee chaak jikib'aam chupaam wa jikib'anik;
 - b) Ri ukojik ri q'atb'al tziij, jub'an chi tziij chike ri ajuwach ri q'atal tziij, xox ri uchapab'exik tziij k'amatal ruuk' kito'ob' ri komoon iil chike.

ꞌꞌ Pera'j tziij
Jujun chi Chomanik

• **ꞌꞌ Chola'j tziij**

Ri uk'u'x jay ri kuchuyeej wa tziij pixaab' kak'amik cha' kaya' uchuq'ab' wa jun jikib'anik, kachomax uchapab'exiik, kamesk'utax ta kanoq ma konojel taj ri tinamit junam kitziij.

• **ꞌꞌꞌ Chola'j tziij**

Ri uchapab'exik ri chomam pa wa jikib'anik, na kuqasaj ta uwach kiloq'oxiik ri tikaweex iil chike, rumal juna chi jikib'anik uwi juna chi na'ooj ke nima'q tinamit, uwe juna chi yijib'am na'ooj, b'ano'n, uwe juna tziij chomam chik pa ri tinamit.

|| Pera'j tziij K'isb'al chomanik

• ·||| Chola'j tziij

Wa jikib'anik xril uwach ri jikib'anik chwi taq ri komoon tikaweex eb'aj chi qawach jay tikaweex eb'alaxeel chwa tinamit, :|| :||| :|||.

• :||| Chola'j tziij

Ri uyijb'axik wa jikib'anik kaq'atisax chwa ri ajk'amal uwa moloj lloj chaak cha' kak'ol kanoq.

• :||| Chola'j tziij

- Wa jikib'anik xew kataqan pa kiwi' ri eb'aj chaak re ri moloj lloj Chaak xew ta wi ne urilom chi uwach ri ajk'amal uwa chaak.
- Kok uchaq'ab' pa kab'lajuuj iik' puwi' uq'ijool echiri' kitzeleem chi riliik uwach kumal ri ka'ib' tikaweex e k'o chwach we rilom chi ri ajk'amal uwa chaak.
- Jela' cha' kakanaj kanoq, wa jikib'anik kok uchuq'ab' chike chikijujunaal tikaweex kiya'om kichii' che, pa kab'lajuuj iik' chwi uq'ijool echiri' ilom chi uwach ruma ajk'amal uwa chaak.

• :||| Chola'j tziij

- Ronojel tikaweex utzeleem riliik uwa wa jikib'anik utz karaq'un chirij echiri' ik'owinaq chi uq'ij we xuk'is lajuuj junaab', katikir b'i puwi' uq'ijool echiri' okinaq chi uchuq'ab', rumal jun wuuj pa kil wi uwach jay kuk'ol kanoq ri ajk'amal uwa chaak re ri moloj lloj Chaak. Ri raq'unik kok uchuq'ab' echiri' ik'owinaq chi jun junaab' we tz'ibital chi kanoq.
- Ronojel tikaweex utzeleem riliik uwa wa jikib'anik, pa jun junaab' chwi ri uk'isik lajuuj junaab' chololem chupaam ri • :||| chola'j tziij, we jinta raq'unik xu'an chirij kakanaj tan chi chuqul lajuuj junaab', utz na k'uri' kuraq'uj echiri' kik'ow uq'ij wa jikib'anik echiri' uk'isoom chi lajuuj junaab' cha' chololem pa wa le'a'j.

: ① Chola'j tziij

- Ri ajk'amal uwach ri moloj lloj Chaak kuq'atisaaj chi kiwa konojel ri e k'o chupaam ri moloj lloj Chaak janipa chi utzelexiik uwa chaak riloomb, q'aljisay uwa chaak jay raq'unik kik'owisaam ri tikaweex chwach ri e k'o pa taq mutza'j.
- Echiri' ri ajk'amal uwach chaak kuq'atisaaj ri wuuj re ukab' utzelexiik riliik chi kiwa ri mutza'j kach'a't kuuk' ri mutza'j puwi' sa' chi q'iij kok uchuq'ab' wa jikib'anik.

: • Chola'j tziij

Ri ajuwach ri moloj lloj Chaak kuq'atisaaj chwa ri ajtz'iib' ke ri Kikuchuu Siwaan tinamit pacha' kurul uwach jay kuk'ol kanoq cha' ri kub'ij ri | : uchola'j kitziij ri Siwaan tinamit, kuq'alisaaj ronojel ri wuuj re utzelexiik uwa riliik, q'aljisay tziij jay wuuj chwi raq'unik ik'owisam chwach.

: : Chola'j tziij

Echiri' kajawaxik, ri echapayoom utza'm ri moloj lloj Chaak kakiq'atisaaj chi kiwa ri mutza'j jun wuuj pa tz'ib'ital wi ronojel ri uchapab'exik ri jikib'anik, ma i'ke keb'ilow re we kakich'a'tib'eej uwe kakitzelej urilik uwach.

: : Chola'j tziij

- We xaq k'ate't ri mutza'j xkik'am juna chi k'aak' jikib'anik, jay wa' wa jikib'anik junwi kub'ij chi rajawaxiik katzelex urilik uwach pacha':
 - a) Ri utzelexiik riliik uwach rumal jun tikaweex, ri k'aak' iloneel kub'ij we qatzij usuk'liik ri raq'unik chirij ri jikib'anik, na jeta ri' kub'ij ri • :||| uchola'j tziij, we ri k'aak' jikib'anik okinaq chi uchuq'ab'.
 - b) Ri nab'ee q'iij echiri' kok uchuq'ab' ri k'aak' iloneel jikib'anik, wa jun jikib'anik na utz ta chi katzelex riliik uwach kumal ri mutza'j.
- Wa' wa jun jikib'anik k'o uchuq'ab' che ronojel ri kub'ij chiwiwa konojel ri mutza'j kitzeleem rixik uwach jay ri kakitzelej ta rilik uwa ri iloneel jikib'anik.

: : Chola'j tziij

Ri jikib'anik ik'owisaam chupaam ri ch'a'teem Inglesa jay Francesa xaq junam kichuq'ab'.

Jikib'anik puwi' uk'iyaal uwa k'aslemaal

Chomam na'ooj tz'ib'ital chupaam tinamit Rio de Janerio, Brasil chupaam ri q'iij :||
re uwaq iik' re la junaab' :||| :||.

Xik'owisax rumal ri komoon eb'aj anal tzijj rumal ri chola'j tzijj | - :||| re ri • • q'iij re
ukab' iik' re la junaab' :||| :|||. Xok uchuq'ab' chupaam ri :|| q'iij re ulajuuj iik' re la
junaab' :||| :|||.

Jikib'anik puwi' uk'iyaał uwa k'aslemaal

Okib'al re

Taq ri ek'amayoom re,

Eta'matal chi ri', ri nima uchuq'ab' ri uk'iyaał uwa k'aslemaal jay taq uchuq'ab' uwach uleew, winiqirisaneel k'aslemaal, chwi komoniib', chwi pwaq, chwi k'aak' na'ooj, chwi tijonik, chwi ano'nib'al, chwi etz'aneem jay uchomaliil chaak re uk'iyaał uwa k'aslemaal xox ri chapayom re,

xox eta'matal chi ri' ri rajawaxiik uk'iyaał uwa k'aslemaal pacha' kanimar uwa uk'aslemaal jay kuk'ol uwa k'aslemaal chwa kaaj uleew,

kajikib'ax uwach, chi kiquł konojel ir tikaweex k'o wi ri uchajixiik ri uk'iyaał uwa k'aslemaal,

kajikib'ax tan chi uwach, konojel tinamit k'o kiloq'oxiik puwi' ri k'o chwa kijuyub'aal taq'ajaal,

xox kajikib'ax tan chi uwach, chi kiquł konojel tinamit k'o wi ri uchajixiik uwa kijuyub'aal taq'ajaal jay ri uchapab'exiik ri k'o chwach.

B'isb'al uwach ma katajin uk'isiik uk'iyaał uwa k'aslemaal ruma k'iyaał itzeel ano'n kaki'an ri winaq,

eta'matal chik na jinta k'iyaał na'ooj puwi' uk'iyaał uwa k'aslemaal jay eta'matal chik lik iil uwach ka'an tijonik, tzukunik cha' kapaxir uwa k'iyaał na'ooj, k'aak' chaak kakichakuj ri mutza'j cha' kakimaj usuuk' jay kanimar kina'ooj cha' kakinuk' kiib' re kakichajij ri uk'iyaał uwa k'aslemaal,

kilitaj chi wi, chi rajawaxiik kaq'atex chwach jay kasach uwa ri kak'isow jay kasachaw uwa la uk'iyaał uwa k'aslemaal,

kilitaj chi wi, echiri' k'o juna k'axk'oliil kusach uwa ri kasb'ayom re ri uk'iyaał uwa k'aslemaal na utz ta katz'onox uq'aljisaxik we jinta ub'eyaał re kaq'atex uwa juna k'axk'oliil,

kilitaj chi wi, lik iil uwach kachajix uwa uk'iyaał uwach k'aslemaal, uchajixiik uwa kaaj uleew jay pa taq ejeqel wi ri awaj, iil kachajixik ri uk'oliik, jay utikik tan chi kiwach konojel ri k'o kik'aslemaal ejeqel chwa uleew,

kilitaj chi wi, ri uk'amik q'atoj tziij chupaam ri tinamit pa eb'alaxinaq wi ri winaq, lik k'o uchuaq'ab',

keta'max ke ri komoon kech'a't chi kiwach jay kakimaj jub'an taq chi ojeer b'ano'n chwi ri k'o taq chwa uleew jay keta'am, iil kachajix uwa ronojel ri petinaq che ri kina'ooj ri tikaweex chwi ri uchajixiik uwach ri uk'iyaaal uwach k'aslemaal jay ri uchapib'exiik chi utz,

yay kaloq'nimax uwa ri chaak ku'an ri ixoq che uchajixiik xoq uchapab'exik ri uk'iyaaal uwa k'aslemaal jay kajikib'ax lik iil kachakun ri ixoq che ronojel la chaak jay iil ri una'ooj pa taq komoon che ri uchomaxiik nuk'uj na'ooj re kuchajij uwa uk'iyaaal k'aslemaal,

kel chi saq, ke iil kapuk'ix uwach ri nima to'ob' ke nima'q tinamit, chikixo'l ri tinamit jay chikixo'l taq ri mutza'j re tinamit uwach jay ri mutza'j k'o kajaaw cha' kok pa kijolom ri tikaweex iil kachajix jay kachapib'ex pa saqiil ri uk'iyaaal uwa k'aslemaal k'o chwach uleew,

keta'max uwach pa saqiil ri uya'ik ri k'iyaaal pwaq cha' utz kajal uwach ri pwaq pacha' kachakux uwach uk'iyaaal uwa k'aslemaal,

keta'max uwach ke iil kak'am ub'eyaaal pacha' kil uwach ri k'ayewaaal kiwa'lib'eem ri nima tinamit ketajin chumajik kichuaq'ab', jela' cha' ri k'aak' kipwaaq jay ri uya'iik taq ri k'aak' no'jib'al chike. Echiri' kakanax kanoq lik kaya' kanoq chi saq taq ri kiwa'lib'eem taq ri ch'uta tinamit Insulares,

keta'max tan chi uwach chi rajawaxiik kok k'iyaaal pwaq chupaam, cha' kachajix uwa ri uk'iyaaal uwa k'aslemaal, jay koyo'ex echiri' ri pwaq kojom chupaam kuk'am lo k'iyaaal utziil chwi ronojel ri e k'o chwa uleew, pacha' kak'oji' kichuaq'ab' chwi pwaq jay chwi taq komoon,

keta'max tan chi uwach ri umajik chuq'ab' chwi pwaq chwi komoon jay ri usachik uwa ri nib'a'iil e okinaq la' chikik'u'x ri tinamit kimajoom kichuaq'ab',

eta'matal chik ke ri uchajixik jay uchapab'exik ri uk'iyaaal uwa k'aslemaal lik iil ma e kaya'aw kiwaa kik'iya' ri tikaweex cha' k'o rutziil kiwach ri winaq katajin uk'iyarik kiwach, rumal k'uri' la' keb'ok iil che ri k'aak' na'ooj re kuto' ri uwach uleew che ri chaak ruuk' ojeer uwe k'aak' chapab'al jay k'aak' no'jib'al.

Katz'ib'ax kanoq, ri uchajixik jay uchapab'exik ri uk'iyaaal uwa k'aslemaal kuyak uwa ri uchomaal chikixo'l ri tinamit jay katob' che ri utziil chomaal chikixo'l konojel ri tikaweex,

Kayarix unimarisaxiik uwa ub'eyaal k'o chikixo'l nima'q tinamit cha' kakijunumaaj kina'ooj che uchajixik jay uchapab'exik ri uk'iyaaal uwa k'aslemaal jay ri chapayoom re, jay

Chomam chi uchajixiik jay uchapab'exik ri uk'iyaaal uwa k'aslemaal e ma katob' panoq pa kiwi' ri tikaweex ejeqel wo'or jay ri ketajin lo kik'iyiik,

Chomam jay jikib'am chik:

• **Chola'j tziiij. Rayib'al**

Ri urayib'al wa jikib'anik, e kataqex ronojel ri jikib'aam kanoq jay ri kataqan ri tziiij che, e ma kuch'a'tib'eej uwi' ri uk'iyaaal uwa k'aslemaal, uchapab'exiik ri chapayoom re jay uchapab'exiik ri sa'ch elinaq chwach juyub' taq'aaj, jun ub'eyaal e jun saqiil chaak ka'an puwi' ri k'aak' no'jib'al, kamesk'utax ta kanoq ri loq'oxiik puwi' taq ri k'iyaaal ub'eyomaal juyub' taq'aaj.

: **Chola'j tziiij. Ch'a'teem chapib'eem chupaam wa jikib'anik**

Pacha' kak'amataj usuuk' wa jikib'anik:

Rumal "k'ichee'laj chajiiim" kak'amataj usuuk' jun juyub' chajiiim, kumal chajinelaab' pacha' kasach ta uwach.

Rumal "k'aak' no'jib'al" e ke'ela wi uchapab'exiik ri k'aak' no'jib'al kachakun kuuk' b'isa'ch k'o kik'aslemaal re kuchakuj uwach ri k'aslemaal.

Rumal "uwa'lib'eem uwach uleew" kak'amataj usuuk' sa' ri uwa'lib'eem uwach uleew chwa konojel k'o kik'aslemaal, ri kochoo awaj, aq'ees re uwaa jaa uwe tikoom, pa kimajoom wi kichuq'ab'.

Rumal "uchajixik kochoch awaj" e ke'ela wi uchajixik uwa uk'iyaaal kik'aslemaal chupaam ta xeex kik'olob'al ri awaj.

Rumal "uchajixik uwach uleew" e ke'ela wi uchajixiik uwach kaaj uleew kochoch awaj, ri urilik jay ri kitikik tan chi lo ri sa'ch k'o kik'aslemaal, cha' ri awaj ejeqel chwa k'ichee'laj, awaj jay aq'ees etikir chwa jaa uwe xa etikoom, chwa taq juyub' jay we kimajoom kichuq'ab' chwa uleew.

Rumal "uk'iyaaal uwa k'aslemaal" e ke'ela wi ri uk'iyaaal sa'ch k'o kik'aslemaal, jela' cha' ri uwa uleew, uxee' polow jay jub'an taq chi sa'ch ek'as chupaam polow jay

ri uwa utiko'nal juyub' taq'aaj; e k'o chupaam ri uk'iyaaal uwa k'aslemaal jay jub'an taq chi sa'ch k'o kik'aslemaal chwa kaaj uleew.

Rumal "sa'ch k'o kik'aslemaal chwa kaaj uleew" e ke'ela wi ri nima'q taq aq'ees, konojel awaj, nitz'a awaj, pa kipoq'risaxiik kiib' kaki'an chwa uleew.

Rumal "aq'ees xa tikom uwe awaj re uwaa jaa" e ke'ela wi ri jupuq sa'ch k'o kik'aslemaal etikom kumal ri tikaweex re kajawax na chike.

Rumal "ochoch" e ke'ela wi pa ejeqel wi puquq awaj, aq'ees uwe pa k'o kochoch jupuq sa'ch k'o kik'aslemaal ejeqel chwa uleew.

Rumal "sa'ch re tuxb'al" e ke'ela wi ronojel ija' petinaq chike aq'ees, awaj, nitz'a awaj uwe jub'an chi sa'ch k'o uk'aslemaal alaxinaq loq.

Rumal "moloj chakuneel chwi pwaq pa taq komoon" e ke'ela wi jun mutza'j echapayoom utza'm ruuk' ri tinamit kitukeel kakitaq kiib' jay echiri' ri echapayoom utza'm kik'owisaam kitziij chupaam wa jikib'anik, we echiri' eb'okinaq ta iil che cha' kujikib'a' ri utziij wa jikib'anik, pacha' kujuch' uwach, katzelex riliik uwach, kaloq'nimax uwach jay kik'owisax uwach uwe kata utziij.

Rumal "tinamit ke sa'ch re tuxb'al" e ke'ela wi, ri tinamit k'o uchuq'ab' re kuya' k'aslemaal.

Rumal "tinamit ya'ol sa'ch re tuxb'al" e ke'ela wi ri tinamit kaya'aw sa'ch re tuxb'al, jela' cha' taq ri sa'ch eb'elnaq loq xo'l aq'ees uwe sa'ch xa etikom chwa taq jaa jay jub'an taq chik a'qees we utz ketux chwa ri tinamit.

Rumal "sa'ch re tuxb'al" e ke'ela wi ronojel sa'ch kuya' kichuq'ab' taq k'o kik'aslemaal, cha' taq ri nitz'a amolo re keb'uk'asb'a' ri k'o kik'aslemaal chwa kaaj uleew re kajawax chike tikaweex re kakimaj kichuq'ab.

Rumal "uwachib'al k'aslemaal" e ke'ela wi ri uwachib'al k'iyaaal k'aslemaal.

Ri ch'a'teem "k'aak' no'jib'al" okinaq ri k'aak' uwach k'aslemaal chupaam.

Rumal "uchakuxik uwa k'iyaaal k'aslemaal" e ke'ela wi ri uchakuxik ri k'iyaaal uwaa k'aslemaal xew ta wi ne kujarisaaq ta uwaa kaaj uleew e ma kach'ob' panoq kiwi' ri ketajin loq, uwari' che ka'an okeem iil che kirayib'aal ri tikaweex ejeqel wo'or jay ri ketajin loq.

⋮ Chola'j tziij. Utikrib'al

Jela' pacha' kujikib'a' ri uuuu ri Kikuchuu Siwan tinamit, ruuk' ri utikrib'al ri nima loq'oxiik, ri tinamit k'o kiloq'oxiik re kakik'ot ub'eyomaal uxee' kuleew jay utz kakichapib'eej ronojel kipixaab' chwi uleew, xoq chi kiquk k'o wi kakijikib'a' ronojel uwa kichaak kaki'an chwa kuleew jay pa ejeqel wi, xew ta wi ne kakich'i' ta juna chi tinamit uwe juna komoon k'o chwa ri tinamit pa ejeqel wi.

⋮ Chola'j tziij. Pa kachapib'ex wi

Rumal ma xkanaj chi kiquk jub'an chi tinamit ri loq'oxiik, chwi wi xjal juna chi tziij chupaam wa jikib'anik, ri utziij wa jikib'anik kachapib'ex pa kiwi' konojel ri ek'amayoom re:

- a) Ri echapayoom re ri uk'iyaaal uwa k'aslemaal, chupaam taq komoon e k'o chwa ri tinamit; jay
- b) Che taq ri chaak ka'an chwa ruleew tinamit, pa kaq'alajin wi ri chaak we chwa ujuyub' utaq'aaj uwe chwa juna chi uleew re tinamit.

| Chola'j tziij. To'ob'

Chikijujunaal taq ri mutza'j ek'amayoom re, echiri' utz ketob' panoq che jub'an chi tinamit ek'amayom re wa jikib'anik, utz neri' ketob' panoq ruuk' ri nima'q kimutza'j e k'o chupaam ri mutza'j pacha' kopon chi kixikin jub'an taq chi juyub' ke na jinta chuqul ri tinamit e ma lik iil kaketa'maaj konojel, iil uwach kachajix ri uk'iyaaal uwa k'aslemaal.

·| Chola'j tziij.

K'iyaaal pixb'anik chwi uchajixik jay uchapab'exik ri k'o chwa uleew. Chi kijujunal ri mutza'j k'amayoom re, yijib'aam chi uwach ri iil chike:

- a) Kachomax ronojel ri rayib'al jay ri chaak ka'an pa ri tinamit re uchajixiij jay saqiil uchapik ri uk'iyaaal uwa k'aslemaal xoq katzukux ub'eyaal pacha' ka'an sa kub'ij wa jikib'anik; kamesk'utax ta kanoq we iil uwach chike ri tinamit ek'amayom re; jay
- b) Kak'oji' che ri uchajixik jay saqiil uchapab'exik ri uk'iyaaal uwa k'aslemaal chupaam ri jalajuuj na'ooj jikib'am kanoq xoq ch'ob'otal kanoq pa taq komoon jay pa k'iyaaal komoon.

∴ Chola'j tziij. Wuuj k'utub'al jay uchakuxik b'i

Chikijujunaal ri ek'amayoom re, we utz, kaki'an ri kataqan ri ∴ k'a che || chola'j tziij che:

- Kakik'ut na ronojel ri chapayom re la uk'iyaaal uwa k'aslemaal, we iil kachajix jay kachakux uwach, xew ta wi ne kamesk'utax ta kanoq ri chololeem chupaam ri • utz'ab'eeel tziij;
- Kapaj na uwach ri chakuneem b'i puwi' ri chapayoom re la uk'iyaaal uwa k'aslemaal chololeem chi chupaam ri chola'j a), ka'an okeem iil chike ri kakaaj kakik'am pa k'alaleem ri ub'eyaal chaak puwi' uk'oliik uwa ri k'iyaaal uwa k'aslemaal ri kakib'itziij upaxirik ri k'o chwa uleew;
- Kakik'ut na ri itzelaj uchakuxik uwa ri uk'iyaaal uwa k'aslemaal we kuk'am lo k'axk'oliil puwi' uchajixik jay uchapik ri uk'iyaaal uwa k'aslemaal jay kapaj chi uwa uchomaxik b'i cha' kaq'atex uwa ri k'ax; jay
- Kuyijib'a' jay kuk'ol uwa chaak tob' xa pa petinaq wi, jay chuqul k'o wi ri uk'utik jay uchakuxik b'i pacha' jikib'aam pa taq chola'j a), b) jay c) re wa jikib'anik.

∴ Chola'j tziij. Uk'olik uwach

Chikijujunaal ri xek'amaw re, iil kakichakunisaa:

- Kujikib'a' jun tziij pa kuya' wi chi reta'maxik, uchajixik k'ichee'laj e ma katob' che ri uk'olik uwa uk'iyaaal uwa k'aslemaal;
- Echiri' kajawaxik, kunuk' ronojel urayinik jay kujikib'a' tziij pacha' kachajix uwa ri k'iche'laaj e ma jela' kak'is ta ri uk'iyaaal uwa k'aslemaal;
- Kukanaj kanoq pa q'atab'al tziij ri uwach k'aslemaal re kajawax che uchajixik ri uk'iyaaal uwa k'aslemaal, chwa ri yujub' chajjim, e ma jela' kajikib'ax uchajixik ri k'o chwach uleew;
- Kuyak uwa uchajixik konojel ri k'o kik'asleem chwa kaaj uleew, kochoch awaj jay kichajixik ri ejeqel chwa kaaj uleew.
- Kuyak uwa ri saqiil paxirik uwach uleew pa k'o wi juyub' taq'aaj k'o chutzaal uwe chupaam k'ichee'laj chajitalik, ma e utaqeem unimarisaxik uwa juyub' taq'aaj;
- Kuk'osoj tan chi lo kiwach konojel ri k'o kik'aslemaal chwa kaaj uleew we sachinaq chi kiwach jay keb'uchajij konojel ri awaj katajin kik'isiik xox jub'an taq chi sa'ch, wa' kakanax kanoq chwa wuuj sa' ri uch'ob'ik jay ri uchapab'exik ri rayib'al xchololex waraa;
- Kujikib'a' jay kak'oji' k'iyaaal ub'eyaal cha', kuk'am uwach jay kurul uwa ronojel ri k'axk'oliil petinaq che ri uchapab'exik jay kitzaqapixik k'iyaaal sa'ch k'o

kik'aslemaal petinaq che ri k'aak no'jib'al e ma xaq k'ate'k ku'an juna itzeel b'ano'n chwach uleew uwe ku'an juna k'ax che ri uchajixiik, uchapab'exii ri uk'iyaa winiqirisan uwa k'aslemaal chwach uleew, xox ne lik kilitaj chi utz we jinta juna k'ax kuk'an lo chwi kolowaal ri tikaweex;

- h) Kuq'atej uwach, kuril chi utz jay kusach uwach konojel itzeel aq'ees keb'ukamisaaj ri k'o kik'aslemaal chwa kaaj uleew, kochoo awaj jay ronojel ri k'o kik'aslemaal;
- i) Kok iil che ri ujikib'axiik uwa ri utziil uchomaal, kujikib'a' uwa ri chaak chwi ri uchajixiik ri uk'iyaa winiqirisan uwa k'aslemaal jay ri chapayom re;
- j) Jela' pacha' kub'ij ri q'atab'al tziij, kuloq'nimaaj, kuchajij jay kuyak uwa ronojel ri no'jib'al, ri k'aak' no'jib'al jay kib'ano'n ri komoon eb'aj chi qawach we kisachom ta uwach ri ojeer k'aslemaal xox we kisachom ta ri uchajixik jay uchakuxik ri winiqirisan uwa k'aslemaal; xox kunimarisaaj uwach ri ojeer b'ano'n kuuk' ri tikaweex lik k'o kina'ooj puwi' ri k'aak' no'jib'al; kuyak uwach ri to'ob' petinaq che ri no'jib'al, k'aak' no'jib'al pacha' kalajaw uwach chinima konojel;
- k) Kujikib'a' jay kuq'atej tziij, jub'an chi tziij jikital chi uwach, pacha' kachajix kiwach konojel ri k'o kik'aslemaal we katajin kik'isiik;
- l) We jikib'am chik pacha' kub'ij ri :| chola'j tziij, we k'o juna chi tziij na e ta ruuk' ri uk'iyaa uwa k'aslemaal, ri :| chola'j tziij kataqan che sa' chi chaak ka'anik; jay
- m) Katob' che utoq'exik re kachajix uwach ri uk'iyaa uwa k'aslemaal, pacha' ri kub'ij ri chola'j a),
- l), Wa' wa jun chola'j tziij, xew kachapib'ex, pakiwi' ri tinamit ketajin chumajik kichuq'ab'.

|| Chola'j tziij. Uk'olik uwach

Chikijujunaal ri mutza'j ek'amayoom re, chi rajawaxiik kakitz'aqatisaaj ri kiya'om kichii' che:

- a) Kuk'am ub'eyaal re kuk'ol uwach ri uk'iyaa uwa k'aslemaal, chupaam ri tinamit pa eb'alaxinaq wi;
- b) Kuya' uk'olob'al pa ka'an wi ri tzukunik chwi aq'ees, chikiwi' awaj jay nitz'a awaj, pa ri tinamit pa e alaxeel wi;
- c) Kachakun puwi' ri kiwiniqirik tan chi lo kiwach ri k'iyaa awaj katajin usachik kiwach xox keb'utzelej tan chi lo pa xeex kik'olob'al wi;
- d) Kujikib'a' tziij jay kachakun puwi' ri umoliik kichii' taq ri k'o chwach uleew, cha' ri kochoo awaj re kuchajij uwach e ma jela' na ku'an ta k'ax chike taq ri

e k'o chwach uleew, cha' taq mutza'j awaj, jeta neri' we lik ka'an ri kujikib'a' ri tziij c) re wa chola'j tziij; jay

- e) Katob' che utoq'exik re kachajix uwa jalajuuj chi sa'ch, cha' kuch'a'tib'eej ri tziij a) k'a che d) re wa jun chola'j tziij jay kachakun che uchajixik uwa konojel taq ri k'olob'al pa pa taq tinamit ketajin chumajik kichuq'ab'.

|| Chola'j tziij. Saqiil uchapab'exik ronojel chapayoom utza'm ri uk'iyaaal winiqirisan uwa k'aslemaal.

Chikijujunaal ri mutza'j ek'amayoom re, chi rajawaxiik:

- a) Kek'o'ji' che ri pajinik chwi uchajixiik jay uchapab'exiik ri k'o chwach uleew wa' xew chike ri tinamit ketajin chuk'amik kina'oj puwi' la chaak;
- b) Kuk'am saqiil na'ooj puwi ri uchapab'exiik ri kaya'aw k'aslemaal pacha' kaqasax lo uwach ri k'axk'oliil chwi ri uk'iyaaal uwa k'aslemaal;
- c) Kuchajij jay kuyak uwa ri ojeer ano'n che uchapab'exik ri chapab'al chwi k'aslemaal, cha' ri ojeer ki'ano'n ri tikaweex we xaq junam kajawax re uchajixik jay uchakuxik ri k'o chi kiwach;
- d) Katob' kuuk' ri komoon k'o chuniquaaj re kayijib'ax jay kachakux uwa taq ri juyub' taq'aaj lik jarinaq chik jay we jarinaq chik ri uk'iyaaal winiqirisan uwa k'aslemaal; jay
- e) Kuyak uwa ri to'ob' chi kiwach ri ajuwach Siwaan tinamit jay taq ri mutza'j k'o kajaaw che ri uyijib'axiik k'iyaaal ch'ob'onik pacha' kachapib'ex pa saqiil ri kaya'aw k'aslemaal.

|| Chola'j tziij. Tojonik

Chikijujunaal ri mutza'j ek'amayoom chi rajawaxiik kekitoj ri tikaweex pacha' ketob' che uchajixik jay saqiil uchakuxik ri uk'iyaaal winiqirisan uwa k'aslemaal.

|| Chola'j tziij. Ch'ob'onik jay uya'ik na'ooj

Konojel ri mutza'j ek'amayom re, kina'b'isaam b'i ri k'ayewaal k'o pa kiwi' ri tinamit ketajin chumajik kichuq'ab':

- a) Kakijikib'a' jay kechakun puwi tijonik jay umajik k'iyaaal saqiil na'ooj chwi utzukuxik, uchajixik jay uchakuxik ri k'iyaaal k'aslemaal jay ri chapayoom re xoq ketob' che ri kitaqeem ri tinamit ketajin chumajik kichuq'ab';

- b) Kakiyak kiib' jay keb'ok iil che tzukunik katob' che ri uchajixik, uchapab'exik ri uk'iyaaal winiqirisan k'aslemaal chikiwi' ri tinamit ketajin chumajik kichuq'ab', ketob' che jub'an taq chi chaak jay keb'ok iil che ri kijikib'am kumal ri mutza'j xaq rokikam k'amatal ri upixaab' xew ta wi en keta'maam uwa la chaak xox we k'o kina'ooj puwi'; jay
- c) Jela' cha' kakijikib'a' taq ri chola'j tziij ·III, :III jay · ① kakiyak uwach uchapab'exik ri k'aak' no'jib'al chwi tzukunik puwi' uk'iyaaal uwa k'aslemaal, pacha' kach'ob' k'iyaaal no'jib'al re uchajixik ri k'o chwa uleew, che wa' wa chaak iil ketob' konojel.

|| Chola'j tziij. Tijonik jay ch'ob'onik komoom uwach

Ri mutza'j ek'amayoom re:

- a) Kakiyak kiib' jay keb'ok iil che ukojik pa kijoloom ri tikaweex e chi rajawaxiik kachajix uwa ri uk'iyaaal k'aslemaal jay ri chaak k'anik, xox kaya' chi reta'maxik chupaam konojel tziijoneel e ma iil kach'a'tib'ex wa' wa chaak pa taq ri tijonik ka'anik; jay
- b) Ketob' che xaq junaam kuuk' jub'an taq chi tinamit, nima'q taq mutza'j che ri unuk'ik tijonik jay ukojik pa kijoloqom tikaweex ke lik iil uchajixik jay uchakuxiik ri k'iyaaal k'aslemaal.

|| Chola'j tziij. Upajik uwa ri k'ayewaal jay uresaxik uchuq'ab' juna chi k'ayewaal.

- Chikijujunaal ri mutza'j ek'amayom re, echiri' utz; chirajawaxik:
 - a) Kujikib'a' na juna saqiil chaak pa kuch'ojij wi juna pajinik ka'an chwa ri juyub' taq'aaj, e ma wi xaq k'ate't ri chaak katajin u'anikiil kuk'am lo juna k'ax chwi ri uk'iyaaal uwa k'aslemaal e ma ri tinamit ekitaqem uq'atexik uwa ri k'axk'oliil, chi rajawaxiik ketob' konojel ri komoon che la chaak karaaj u'anikil.
 - b) Kujikib'a' uwa chaak pacha' na kamexk'utax ta kanoq ri k'axk'oliil kuk'am lo ri chaak chwa ri juyub' taq'aaj xox kujikib'a' utziil na'ooj chwi juna chi k'ax puwi' ri k'iyaaal k'aslemaal;
 - c) Kuya' chi reta'maxik xaq junam ri k'aak' tziij, ujalik uwa tziij jela' pacha' ri tz'onob'enik puwi' ri chaak katajin u'anik pa ri tinamit e ma xaq k'ate't katajin lo juna k'ax chwi ri uk'iyaaal uwa k'aslemaal tob' xa chwi juna chi tinamit, ch'uta tinamit ke na jinta chuqul; xox kuchomaaj ri usuk'likil chikixo'l ri ka'ib' tinamit, chikixo'l komoon jay k'iyaaal tinamit.

- d) Kuya' panoq chi reta'maxik pa k'alaleem, we k'o k'axk'olil katajin chwa ri juyub' taq'aaaj k'o chuqul, tob' xa sa' chi k'ax kuya' panoq che ri uk'iyaaal uwa k'aslemaal uwe ku'an juna k'ax che jub'an chi tinamit naj k'o wi che; ri tinamit kuk'ulumaaj juna k'ax, iil kakijeq chaak re kaq'atex uwa ronojel k'axk'olil; jay
- e) Kachakun puwi' sa' ri ka'anik echiri kak'ulumax juna k'ax pacha' ri jab', teew, kab'raqan jay jub'an taq chi k'axk'olil ku'an k'ax che ri uk'iyaaal uwa k'aslemaal, xox ketob' ri nima'q tinamit e ma jela' chinima konojel ketob' che riliik uwa ri juyub' taq'aaaj jay utz ketob' ruuk' pwaq che ri k'ayewaal k'ulumaam.
- .. Ri uch'a'tb'exik chi kiwach ri ek'amayom wa tziiij chi kiqui ri ke kakanaj wi ri ch'ob'onik, jay ri uyijib'axiik ka'anik jela' pacha' ri utzelexiik xox utojik che ri uk'iyaaal winiqirisan uwa k'aslemaal, kesax ne ri' puwi' we xa chi kiwach ri ke kakiyijib'a' wi.

III Chola'j tziij. B'eyaal chwi utiko'niil uwach uleew

- Kamesk'utax ta ri kikoch kiloq'oxiik ri tinamit chwi k'o chwa kijuyuub' taq'aaaj ma i'ke keb'ilow re ri utiko'niil ri uwach uleew, ma xew ri ajuwach keb'ilow re e ma jikib'am chupaam ri tziij re tinamit.
- .. Chikijujunaal ri mutza'j ek'amayoom re krb'ok iil che kuyijib'a' ub'ee pacha' na k'ayeew ta chike jub'an taq chi mutza'j ri uchapab'exiik ri utiko'niil uwach uleew xox na kakoj ta uk'ayewaal ri urayib'al wa jikib'anik.
- ... Pacha' kub'ij wa jikib'anik, ri uya'ik ri utiko'niil uwach uleew, rumal juna chi mutza'j cha' kub'ij wa ·III - :III chola'j tziij, xew ri ya'tal kumal jupuq chi mutza'j ek'amayom re; xew ta wi ne chupaam ri tinamit eb'alaxinaq wi, jela' pacha' kujikib'a' wa jun q'atab'al tziij.
- Echiri' kaya' ub'eyaal, kakichomaaj na chi kiwach jay kaki'an cha' ri kujikib'a' wa jun chola'j tziij.
- Ri uchapik ri utiko'niil uwach uleew kaq'atisax na jay katz'onox na nab'ee chike ri mutza'j ek'amayom re e ma e keya'aw lo ri tiko'niil, xew ta wi ne ri mutza'j kakijalk'atij ta kina'ooj.
- Chikijujunaal ri mutza'j ek'amayom re keb'ok iil che kaki'an tzukunik puwi' ri utiko'niil uwach uleew, ya'tal kumal jub'an taq chi mutza'j, chi iil uwach kechakun konojel ri tinamit ek'amayoom, jay we utz pa e k'o wi ri mutza'j.
- Chikijujunaal ri mutza'j ek'amayoom re kaki'an cha' ri kub'ij ri q'atab'al tziij, ujikib'axik uwa chaak, cha' kakijikib'a' ri ·III jay :III chola'j tziij, wa' wa chaak ka'an ruuk' la to'ob' pwaq cha' tz'ib'ital chupaam taq ri · ① jay · · chola'j tziij, pacha' xaq junam uwa ri chaak re tzukunik re umajik uwa uchuaq'ab'

utiko'niil uwach uleew ruuk' ri mutza'j ek'amayom re jay katob' che ri tiko'niil. La' la chaak kachakux pacha' jikib'am kanoq.

·||| Chola'j tziij. B'eyaal che ri k'aak' no'jib'al jay urik'owisaxiik che chi junooq

- Chikijujunaal ri mutza'j, keta'maam ke ri k'aak' no'jib'al kok chupaam ri k'aak' k'aslemaal, uwari' che ri okeem che ri k'aak' k'aslemaal jay ri urik'owisaxik chike juna chi mutza'j lik iil pacha' kamajataj ri urayib'al wa jikib'anik, jela' k'uri' ri jun chi mutza'j kuya' uchii' che ri kub'ij wa jun chola'j tziij, kujikib'a' pacha' na k'ayeew ta chike jujun chi mutza'j ri uk'amik ri k'aak' no'jib'al cha' kakichajij jay kakichapib'eej ri uk'iyaaal uwa k'aslemaal, utiko'niil uwach uleew; xew ta wi ne jin ta k'ax ku'an che ri juyub' taq'aaj, jay kurik'owisaaaj ri k'aak' no'jib'al.
- .. Ri kokik ri tinamit kimajoom kichuq'ab' che ri k'aak' no'jib'al jay ri rik'owisaxik pa juna chi tinamit kuch'a'tib'eej ri • chola'j, kuk'ayewaj ta uwach kurik'owisaaaj che juna chi tinamit jela' cha' kichomaam chi kiwach, jay echiri' kajawaxik, utz kuya' uto'ob' ruuk' pwaq pacha' kujib'a' ri • ① jay • • chola'j tziij. Ri k'aak' no'jib'al jun wi chi ri rajaaw; iil kachajix na jay we ri k'aak' no'jib'al xaq junam ruuk' ri kakichapib'eej ri tinamit e k'o chupaam wa jikib'anik. Ri uchapab'exik wa chola'j kajunumax b'i ruuk' ri ÷, ÷, jay | re wa chola'j tziij.
- ... Chikijujunaal ri mutza'j ek'amayom re kaki'an cha' ri kub'ij ri q'atab'al tziij, pacha' ri kijikib'am puwi' ri uk'amik uwa no'jib'al, iil kajikib'ax chike ri tinamit ek'amayom xew ta wi we ketajin chumajik kichuq'ab' jay wi ketob' che ri utiko'niil uwach uleew jela' pacha' rik'owisaxik ri k'aak' no'jib'al che juna chi tinamit xaq junam uwach, na kewax ta ri k'aak' no'jib'al jun wi chi rajaaw e ma iil kachakux pacha' ri kujikib'a' ri • ① jay • • chola'j tziij, ilom chi kumal nima'q taq tinamit jay kajunumax uwach cha' kub'ij ri ÷ jay | chola'j tziij re wa jikib'anik.
- Chikijujunaal ri mutza'j ek'amayoom re kaki'an cha' ri kub'ij ri q'atab'al tziij, pacha' ri kijikib'am puwi' ri uk'amik uwa no'jib'al, pacha' ri mutza'j k'o kajaaw kik'owisaaaj ri k'aak' no'jib'al, cha' kujikib'a' ri • cholaj, ri umajik uchuq'ab' jay ri urik'owisaxik iil kuya' utziil chike ri mutza'j kimolom kiib', mutza'j k'o kajaaw e k'o chwa ri tinamit ketajin chumajik kichuq'ab', rumal k'uri' la' chi rajawaxiik ku'an ronojel ri uta'qo'nik ri •, ÷ jay ÷ chola'j tziij re wa jikib'anik.
- Konojel ri mutza'j ek'amayoom re, iil uwach kaketa'maaj ke ri kajaaw ri k'aak' no'jib'al utz ketob' che uchapab'exik wa jikib'anik; xooq ketob' che, pacha'

kub'ij ri uq'atab'al utzii ri tinamit jay cha' ri kub'ij ri kiloq'oxiik ri nima'q taq tinamit e ma kakil chi utz jay na kakiq'ateej ta uwa ri urayib'aal wa jikib'anik.

⋮ Chola'j tziij. Ujalwachii j tziij

- Konojel ri mutza'j ek'amayoom re wa jikib'anik na kakik'ayewaaj ta ri ujalwachii j tziij re konojel ri k'o chi kiqu'ul chwi ri uchajixik jay uchapab'exik ri uk'iyaa' winiqirisan uwa k'aslemaal xox iil kakil uwach ri k'axk'oliil ke ri tinamit ketajin chumajik kichuq'ab'.
- .. Ri ujalwachii j tziij kurachb'ilaj b'i sa xe'ela wi ri tzukunik, no'jiim tzukunik jay tzukunuk chwi pwaq xox katzijox b'i ri chaak anital chwi tijonik, ojeer na'ooj jay ri k'aak' na'ooj chob'oom, jela' cha' kub'ij ri • chola'j re ⋮ chola'j tziij. Iil katzelex b'i uwach ri ujalwachii j tziij chike ri tinamit.

⋮ Chola'j tziij. To'ob' chwi utzukuxik k'aak' na'ooj

- Konojel ri mutza'j ek'amayoom re wa jikib'anik ketob' che utzukuxiik k'aak' na'ooj, nima'q taq na'ooj ke nima'q tinamit chwi ri uchajixik jay uchakuxik ri uk'iyaa' winiqirisan uwa k'aslemaal, wa' chi kiqu'ul ri mutza'j e k'o pa ri tinamit k'o wi jay ri nima'q taq mutza'j.
- .. Konojel ri mutza'j ek'amayom re wa jikib'anik ketob' che utzukuxiik k'aak' na'ooj, nima'q taq na'ooj kuuk' jujun taq chi mutza'j, pacha' ri tinamit ketajin chumajik kichuq'ab' chi rajawaxiik kakichapib'eej wa jikib'anik chwi umajik kichuq'ab' jay chwi uchapab'exik ri ch'o'b'onik chupaam ri tinamit. Echiri' kayak uwach ri to'ob' kil pa saqiil ri umajik chuq'ab' jay iil kayak uwa ri chaak chupaam ri tinamit xaq junam kuuk' ri tikaweex jay iil kewiniqirisax mutza'j.
- ... Ri uch'a'tb'exiik chi kiwach ri ek'amayoom wa tziij, che ri nab'ee moloj kaki'ano, kakijib'a' kanoq juna ub'e pacha' na kak'ayewax ta uyakik uq'ii j loq kak'ayewax ta ri to'ob' chwi k'aak' na'ooj.
- Jela' pacha' kijikib'am pa q'atab'al tziij jay ri kich'ob'oom ri mutza'j chupaam ri tinamit, taq ri tinamit ek'amayom re wa jikib'anik, kakinimarisaaj uwa to'ob' pacha' kayakataj uwach jay kachapab'ex ri k'aak' no'jib'al, ojeer no'jib'al keta'maam ri komoon pacha' kalajaw pa saqiil ri urayib'aal wa jikib'anik. Ruma'k'uri' la', ri mutza'j ek'amayom re kakinimarisaaj uwa to'ob' pacha' ketijox ri tikaweex cha' utz kakijalwachii j kuuk' tikaweex lik k'o kina'ooj puwi' la chaak.

- Konojel ri mutza'j ek'amayoom re, we kakichomaaj chi kiwach, kakiyak jun k'olob'al re chaak chwi tzukunik xoq kakiyak juna mutza'j kachakun che ri upaxirik uwa ri k'aak no'jib'al we e utaqeem ri' ri urayib'aal wa jikib'anik.

III Chola'j tziij. Utz'onoxiik ri k'aak' k'aslemaal jay ujachiik taq rutziil

- Chikijujunaal ri mutza'j ek'amayom re kaki'an cha' ri kub'ij ri q'atab'al tziij, pacha' ri kijikib'am puwi' ri uk'amik uwa no'jib'al, cha' kajikib'ax uwa kichaak ri mutza'j ek'amayoom re wa jikib'anik che ri tzukunik chwi k'aak' kik'aslemaal ri tinamit kiya'om kichii' che wa jikib'anik, we ri tinamit ketajin chumajik kichuq'ab', xew ta wi en etob'inaq che utiko'niil uwach uleew re la tzukunik, utz kajunumax chaak kuuk'.
- Chikijujunaal ri mutza'j ek'amayoom re kuk'am uwa chaak re kuyak uwa ri saqiil ub'eyaal chike ri mutza'j ek'amayom re, cha' ri tinamit ketajin chumajik kichuq'ab', k'o ke che kakik'am ri to'ob' petinaq che ri k'aak' no'jib'al ya'tal lo kumal ri mutza'j ek'amayoom re wa jikib'anik. Wa jun utziil ka'an cha' jikib'am kanoq kumal ri mutza'j.
- Ri mutza'j kiya'om kichii' che wa jikib'anik kakich'ob' na pa saqiil sa u'anik kajikib'ax jay kayijib'ax la chaak pa kik'owisax wi, kachapib'ex wi ronojel ri sa'ch k'o kik'aslemaal petinaq che ri k'aak' k'aslemaal; kil chi utz ma we xaq k'ate't kuk'am lo k'ax chwi ri uchajixik jay uchapib'exik uwach uleew jay ri k'iyaal winiqirisan uwa k'aslemaal.
- Chikijujunaal ri mutza'j ek'amayoom wa jikib'anik kakiya' uwe kakitz'onoj chike tikaweex, ajq'atal tziij k'o pa ri tinamit pacha' kuya' panoq ronojel ri kuchololeej ri : chola'j tziij, ronojel la tziij pa kub'ij wi sa uchakuxik uwa ri k'o kik'aslemaal uk'amom jun chi mutza'j pacha' utz kuchakunisaa ri k'o kik'aslemaal, jela' pacha' ronojel la tziij kuch'a'tib'eej ri k'ax katzaq pakiwi' ri k'o kik'aslemaal, ri mutza'j ek'amayoom re kaketa'maaj ke keb'ok ri k'o kik'aslemaal chikixo'l.

• Chola'j tziij. Upwaqiil

- Chikijujunaal ri mutza'j ek'amayom re wa jikib'anik, kakiya' kichii' che, kakiyijib'a' b'i ruuk' kito'ob' jay kipwaqiil ronojel la chaak utaqeem urayib'aal wa jikib'anik, jela' pacha' kinuk'uum kitz'ib'aam ri tinamit.
- Ri mutza'j kimajoom kichuq'ab' kakiya' panoq utz'ab'eel kipwaq ri mutza'j ketajin chumajik kichuq'ab' pacha' utz kakitoj rajil la chaak kiminoom kiib' chuxee' che wa jikib'anik jay jela' kakik'am ri utziil kuchololeej wa jikib'anik. Ri rajil kakichomaaj chikijujunaal ri mutza'j ketajin chumakiik kichuq'ab', cha'

ri kub'ij ri • • chola'j tziij, jay pacha' ri ch'ob'otal chi kanoq, jela' pacha' ri rajil chololeem b'i chwa wuuj kumal ri mutza'j kiya'om kichii' che wa jikib'anik. Jub'an taq chi mutza'j jela' pacha' ri tinamit ketajin churik'owisaxik ri pwaq, we kakaaj utz kakik'am ri kijikib'aam ri tinamit e kimajoom kichuq'ab'.

Pacha' k'o uchuq'ab' wa chola'j tziij, ri uq'aljisaxiik kitziij ri mutza'j chupaam ri nab'ee molob'al kiib' kakijikib'a' jay kakichololeej kanoq kib'i' ri tinamit kimajoom kichuq'ab' jay kakichololeej kanoq kib'i' ri mutza'j kakik'am ruuk' ronojel kanima' ri chaak ya'tal chi kiqu' ri tinamit kimajoom kichuq'ab'. Ri uq'aljisaxiik kitziij ri mutza'j, kupaj na uwach la wuuj pa tz'i'b'aam wi kib'i' ri tinamit jay we karaaj kujal kib'i' ri tinamit. Pacha' ka'an ri kijikib'aam kanoq chwa la wuuj, iil kil chi utz we k'o k'iyaa' pwaq cha' kajach upaa chikixo'l ri tinamit eto'b'inaq che, we k'o kib'i' chwa ri wuuj.

- ... Ri mutza'j we e tinamit kimajoom kichuq'ab', utz ketob' ruuk' pwaq, pacha' kachapib'ex che wa jikib'anik, rumal ka'ib' ub'eyaal, uwe chupaam ri tinamit jay chikixo'l k'iyaa' chi tinamit, jay ri tinamit ketajin chumajik kichuq'ab' utz kakichapib'eej wa' wa pwaq.
- E ri mutza'j ek'amayoom re wa jikib'anik we e tinamit kimajoom kichuq'ab' kaki'an pa saqiil ri chaak kik'amoom uwach chupaam wa jikib'anik, chi kiqu' k'uri' ke k'o wi we ka'an sa' ri kib'iim ri tinamit kimajoom kichuq'ab' puwi' ri chaak kub'ololej wa jikib'anik, jela' pacha' ri pwaq jay urik'owisaxik ri k'aak' no'jib'al, kamesk'utax ta kanoq ke ri umajiik chuq'ab' chwi pwaq jay ri usachik uwa ri nib'a'iil e kib'iis wa' konojel ri tinamit kimajoom kichuq'ab'.
- Ri mutza'j kiya'om kichii' che wa jikib'anik kakil ronojel ri k'ax k'o chikixo'l ri tinamit e k'o kanoq chikii' ri tinamit kimajoom kichuq'ab' che ri urik'owisaxik pwaq jay k'aak' no'jib'al chike.
- Ri mutza'j kiya'om kichii' che wa jikib'anik xox kakil uwa ri kiwa'lib'eem ri mutza'j, petinaq che ri uk'iyaa' winiqirisan k'aslemaal, ri ujachiik upaa jay uk'olib'aal panoq chupaam ri tinamit kimajoom kichuq'ab', jay chike panoq ri ch'uta tinamit.
- Xaq junam kil na panoq kiwa ri tinamit kimajoom kichuq'ab' jay ri tinamit kawachin ta uwach ri kuleew jela' cha' ri k'o kuleew lik chaqi'j, uleew pa lik k'o wi b'uk jay uleew pa lik k'o wi k'ichee'laj.

• • Chola'j tziij. Uchapab'exiik upwaqiil

- Kajikib'ax ub'eyaal re kachapib'ex ri pwaq chupaam ri tinamit kimajoom kichuq'ab' e ma jela' kub'ij wa jikib'anik, ri utaqeem wa jikib'anik kuya' panoq to'ob' cha' chololeem pa wa chola'j tziij. Ri to'ob' chwa pwaq e la mutza'j ek'amayoom re wa jikib'anik keb'ilow re e ma xew chi kiqu' re k'o

wi. Ri uchapab'exiik ri pwaq ka'an cha' ri kitziij ri mutza'j kijikib'aam kanoq chupaam ri nab'ee moloj kiib' xkia'no. Jela' pacha' kub'ij wa jikib'anik, ri uya'ik chi reta'maxik kitziij ri mutza'j kakijikib'a' kanoq ri utziil na'ooj jay ri uchapab'exiik ri to'ob'. Che ri to'ob' kil na we lik k'o pwaq jay we xqare' ku'an la chaak pacha' ri kub'i ri • ① chola'j tziij, xox kaq'aljisax rajil chi kiwach ri mutza'j eto'b'inaq che uya'ik pwaq chololeem kib'i' chupaam ri : chola'j re ri • ① chola'j tziij.

Ri tinamit kimajoom kichuq'ab' we kiya'om kichii' che wa jikib'anik utz ketob' ruuk' pwaq xew ta wi en kakaaj. Ri pwaq kachapib'ex pa saqiil kuuk' konojel ri tikaweex jay na kelaq'ax ta b'i.

- .. Jela' pacha' ri utaqeem wa jikib'anik ri uq'alajisaxik kitziij ri mutza'j kakijikib'a' kanoq chupaam ri nab'ee moloj iib' kaki'ano ri utziil na'ooj, ri chaak lik iil uwach, jela' cha' ri k'utul b'ee jay ri ch'o'b'onik ya'tal kanoq che ri uchapik ri pwaq jela' pacha' ri upajik uwa la chaak katajin u'anikiil. Ri uq'aljisaxik kitziij ri mutza'j kujikib'a' kanoq pacha' k'o kanoq uchuq'ab' ri • chola'j tziij, xew ta wi ne tz'onotal chi chike ri mutza'j eb' iloneel uchapik la pwaq.
- ... Ri uq'aljisaxiik kitziij ri mutza'j kupaj na uwa ri tziij jikib'aam chupaam wa chola'j tziij, jela' pacha' ri chololeem chupaam ri : chola'j tziij, echiri' ik'owinaq chi kaib' junaab' puwi' rokik uchuq'ab' wa jikib'anik jay k'a pa oponaq chi wi. We sa xe'ela wi la pajinik kuk'am ub'eyaal jay utz kuyijib'a' uwach we karaaj uyijb'axiik.
- Ri mutza'j ek'amayoom re wa jikib'ajnik kakich'ob' na pa saqiil we utz kaya' panoq utz'ab'eel kipwaq ri mutza'j e k'o pa ri tinamit; cha' na kakik'ayewaaaj ta urik'owisaxiik panoq ri pwaq chike ri mutza'j re kakichajij jay kakichap pa saqiil uwa ri k'iyaal k'aslemaal.

• : **Chola'j tziij. Ujalik uwa tziij kuuk' jub'an taq chi jikib'anik ke nima'q tinamit**

- Ri jikib'aam chupaam wa jikib'anik na kuk'ayewaaaj ta uwa kiloq'oxiik jay kichaak ri mutza'j kiya'om kichii' che wa jikib'anik xox na kuq'atej ta uwa loq'oxiik petinaq kuuk' nima'q taq tinamit, jeta ne ri la' we la chaak xaq k'ate't kuk'am lo k'ax puwi' ri uk'iyaal uwa k'aslemaal.
- .. Ri mutza'j ek'amayom re wa jikib'anik, kakichapib'eej wa jikib'anik tob' chwi polow, jela' cha' jikib'aam chupaam ri kiloq'oxiik jay kichaak ri tinamit yijib'am chupaam ri loq'oxiik chwi polow.

• : **Chola'j tziij. Uq'aljisaxiik kitziij ri mutza'j ek'amayoom re wa jikib'anik**

- Kakanaj kanoq uq'aljisaxiik kitziij ri mutza'j kiya'om kichii' che wa jikib'anik. Ri ajuwach ri Kikuchuu Siwaan tinamit iloneel uwach uleew, keb'uchok konojel ri ek'amayoom re wa jikib'anik che ri nab'ee moloj iib', echiri' ik'owinaq chi jun junaab' rokik uchuq'ab' wa jikib'anik. Chiri' kuri' ronojel ri moloj iib' ka'an pa xkikanaj kanoq wi ri mutza'j che ri nab'ee moloj iib' xki'ano.
- .. Ri utz'ab'eel moloj iib' kaki'an ri mutza'j ek'amayoom re wa jikib'anik ka'ani' echiri' ri mutza'j kurilo ke utz ka'anik jay kutz'onoj chwa wuu, pa waqiiib' iik'puwi' uq'ijool echiri' ri ajtz'iib' uk'amoom chi la wuu xew ta wi en ri oxib' puuq ke ri mutza'j, na kuq'atej ta uwach.
- ... Ri uq'aljisaxik kitziij ri mutza'j ek'amayoom re wa jikib'anik kakijikib'a' kanoq jay kakik'am ri tziij kanam kanoq jay juna chi tziij k'o kanoq, jela' pacha' tziij chwi ri pwaq e ma e kilow ri ajtz'iib'. Chupaam ri utz'ab'eel moloj iib' ri mutza'j kakijikib'a' kanoq ri pwaq ma tareya ku'ano k'a che ri jun chi moloj iib' katajin lo chi kiwach.
- Ri uq'aljisaxiik kitziij ri mutza'j kupaj na chi utz ri uchapab'exik wa jikib'anik e ma xew uchaak la':
 - a) Kujikib'a' sa' u'anikiil kik'owisax ri tziij jay kuyijib'a' pacha' kub'ij ri • | chola'j tziij, jay kupaj na chi utz uwa ri wuu jay juna wuu uya'oom chi na chi mutza'j to'neel;
 - b) Kupaj na uwach ri nima tzukunik, k'aak' tzukunik puwi' ri uk'iyaal uwa k'aslemaal pacha' tz'ib'ital chupaam ri • | chola'j tziij;
 - c) Kupaj na jay kuk'am na tziij tz'ib'ital chwa wuu jela' pacha' ri kub'ij ri • | chola'j tziij;
 - d) Kupaj na jay kuk'am na ri utziij wa jikib'anik k'ojoom chi uwach jay ri utz'ab'eel tziij pacha' kub'ij ri • | jay • || chola'j tziij;
 - e) Kupaj na ri tziij k'ojom chi uwach, utz'ab'eel tziij jay we jela' xkichomaj, keb'upixb'aaj kanoq jub'an chi tinamit pacha' kakik'am la tziij.
 - f) Kupaj na jay kuk'am na utz'ab'eel tziij che wa jikib'anik, jela' cha' kub'ij ri • || chola'j tziij;
 - g) Kujikib'a' mutza'j to'neel, pacha' ketob' puwi' ri uya'ik na'ooj re kachapib'ex wa jikib'anik;
 - h) Rumal ri ajtz'iib' kach'a't kuuk' ri mutza'j kechakun puwi' unuk'iik tziij re kachapib'ex pa saqiil wa jikib'anik jay pacha' kachomax to'nik chikixo'l ri tinamit; jay
 - i) Kupaj jay kuk'am na ub'eyaal re kutzukuj ri utaqeem ri jikib'anik cha' kel chi saq ri uchapab'exik.

- Ri Kikuchuu Siwaan tinamit, taq ri uq'ab' jay ri nima jaa ya'al uchuq'ab' q'aaq', jela' cha' ri tinamit kiya'om ta kichii' che wa jikib'anik, utz kek'oji' chupaam ri moloj kaki'an ri mutza'j kiya'om kichii' che wa jikib'anik tob' xa kakilo. We k'o juna chik mutza'j, nima mutza'j, mutza'j re la tinamit uwe jun chi rajaaw we xaq junam kakichajij jay kakichapib'eej pa saqiil uwach ri uk'iyaaal k'aslemaal utz kek'oji' chupaam ri moloj kaki'an ri mutza'j kik'amoom wa jikib'anik xew ta wi en ki'b'im chi che ri ajtz'iib' xew ta wi ne oxpuw re la mutza'j kakiq'ateej ta uwach. Ri kik'oji'ik ri iloneel chikichuqul ri ri mutza'j kakiq'aljisaaj kitziij k'o wi.

• **Chola'j tziij. Uk'olib'al ajtz'iib'**

- Kakanaj kanoq jun uk'olib'al ajtz'iib', jay sa' taq ri chaak ku'ano:
 - a) Kuchomaj ronojel ri moloj kiib' kaki'an ri mutza'j ek'amayoom wa jikib'anik jela' pacha' ri jikib'aam kanoq chupaam ri • : jay ketob' che la chaak kajawaxik;
 - b) Kuan ronojel chaak kakanaj chuqul tz'ib'ital kanoq chwa la wuuj;
 - c) Kutz'ib'aa'j chwa wuuj ronojel la chaak katajin che u'anikiil jela' pacha' kub'ij wa jikib'anik pacha' kuq'aljisaaj ri chaak echiri' kakimol kiib' ri mutza'j chupaam ri uq'aljisay kitziij;
 - d) Kajikib'ax ri uyijb'axiik ri tz'ib'ital kanoq kuuk' jub'an taq chi nima'q moloj xox kayijib'ax ri nuk'uj na'ooj jay ri jikib'am chwa la wuuj we iil che ri saqiil uchakuxiik uwach wa jikib'anik; jay
 - e) Ka'an jub'an taq chi chaak kujikib'a' ri mutza'j che ri uq'aljisaxiik utziij.
- .. Chupaam ri nab'ee umoloj iib', ri moloj re uq'aljisaxik kitziij ri mutza'j kuko'j kanoq ri ajtz'iib' cha'tal chikixo'l ri nima'q tinamit xew ta wi ne kiya'om kichii' che kechakun cha' ri kub'ij wa jikib'anik.

• **Chola'j tziij. Mutza'j re to'ob' chwi pixb'anik puwi' tzukun k'aak no'oj, chaak jay k'aak' no'jib'al.**

- Kakanaj kanoq jun mutza'j re to'ob' chwi pixb'anik puwi' tzukun k'aak' no'jib'al, chaak re kuya' to'ob' chwi uq'aljisaxiik kitziij ri mutza'j mutza'j jay chike jub'an taq chi mutza'j che ri uchapi' wa jikib'anik. Che wa jun mutza'j utz keb'ok konojel ri mutza'j xox k'iyaaal chi tikaweex kek'oji' chupaam. Kek'amaw uwach kumal kitaq'o'n ri ajuwach tinamit, xew ta wi ne lik k'o kina'ooj puwi' la chaak. Kuq'atisaaj wuuj chwach ri mutza'j kakiq'alisaaj kitziij chwi ronojel la chaak ketajin che u'anikiil.

- .. Chi kiquil ri ajuwach ri mutza'j kakiq'alisaaj kitziij kakanaj kanoq wi ronojel ri tziij jikib'aam jela' pacha' kitz'onom kanoq ri mutza'j, che wa mutza'j:
 - a) Kurik'owisaaj panoq saqiil jay k'aak' pajinik chwi sa' ri uk'ulumaam ri uk'iyaal uwa k'aslemaal;
 - b) Kuyijib'a' panoq saqiil jay k'aak' pajinik chwi ri chaak k'amoom jela' cha' kujikib'a' wa jikib'anik;
 - c) Kutzukuj ri k'aak' no'jib'al, ri k'aak' tzukunik re kuchajij jay kuchakuj pa saqiil ri uk'iyaal uwa k'aslemaal xox kachakun cha' kik'owisax jay kanimarisax uchuq'ab' ri k'aak' no'jib'al pa ri tinamit;
 - d) Kuya' panoq to'ob' chwi nima'q taq chaak jay ri nima'q taq tinamit to'ob' chwi tzukunik pacha' kanimarisax uchajixiik jay uchakuxiik ri uk'iyaal uwa k'aslemaal; jay
 - e) Kuk'ul panoq uwach ronojel tz'onob'enik chwi nima'q na'ooj, chaak, k'aak' no'jib'al jay uchakuxiik kakitz'onoj ri mutza'j kakiq'aljisaaj kitziij jay jub'an taq chi mutza'j eto'neel.
- ... Ri uq'aljisaxiik kitziij ri mutza'j utz kunimarisaaj uwach ri kalajaw u'anikiil, ri taqonik, ri nuk'uj iib' jay ri uchaak wa' wa mutza'j.

• | **Chola'j tziij. Wuuj re ya'b'al chi reta'maxik.**

Chikijujunaal ri mutza'j ek'amayoom re echiri' kakijikib'a' ri mutza'j, kakiq'alisaaj chi kiwach ri mutza'j ronojel ri tziij kik'amoom re uchapab'exiij wa jikib'anik xox ri chaak majoom jela' cha' utaqeem wa jikib'anik.

• | **Chola'j tziij. Uchomaxiik juna ch'a'ooj.**

- We kawiniqir juna ch'a'ooj chikixo'l ri mutza'j ek'amayom re wa jikib'anik che ri uchapab'exik jay umajik usuuk' wa jikib'anik, ri mutza'j kakichomaaj chi kiwach.
- .. We ri mutza'j kakichomaaj ta chi kiwach utz kakitz'onoj to'ob' che juna urox mutza'j pacha' kach'aw pa kiwi'.
- ... Echiri' kakitzelej urilik, kakik'am jay kakik'owisaaj wa jikib'anik uwe kakijunumaj kiib' ruuk' utz kaki'an pa juna chi q'iij, we juna tinamit uwe juna mutza'j kachakun chwi pwaq, utz kuya' chi reta'maxik chwa wuuj pa kuya' kuq'alisaaj wi we k'o juna ch'a'ooj chomaam ta uwach jela' cha' kub'ij ri tziij • chola'j uwe : chola'j re wa chola'j tziij, we kuk'am cha' ri kub'ij ri nab'ee, ukab' tziij re uchomaxik ch'a'ooj kachololex pa wa jun tziij e ma iil kachomax uwach.

- a) Kachomax pa utziil jela' cha' kujikib'a' ri nab'ee chola'j re ri : utz'ab'eel tziij;
- b) Urik'owisaxik ri ch'a'ooj chwa ri nima ajq'atoj tziij ke konojel tinamit.
- We ela' anatal ta cha' kub'ij ri : tziij re wa chola'j tziij, ri mutza'j e k'o pa ch'a'ooj kik'amom ta ub'eyaal jikib'aam uwe juna chi ub'eyaal, ri ch'a'ooj kik'owisax chi kiwa ri mutza'j b'ari' ke kechoman re pacha' kub'ij ri : chola'j re : utz'ab'eel tziij, xew ta wi ne ri mutza'j kakijal ta kina'ooj.
- Taq ri kujikib'a' wa jikib'anik kachapib'ex che tob' xa che juna tziij ka'anik xew ta wi ne jalk'atim ta tziij.

• ¶ **Chola'j tziij. Utayik jay uk'amik tziij**

- Ri mutza'j kiya'om kichii' che wa jikib'anik ketob' che uyijb'axik jay uk'amik tziij che wa jikib'anik.
- .. Ri uk'amik ri tziij kak'am chupaam ri moloj iib' kaki'an ri tinamit kiya'om kichii' che wa jikib'anik.
- ... Ri ajtz'iib' kurik'owisaaj chi kiwach ri mutza'j ek'amayoom re, ri wuuj re utayik jay uk'amik tziij ya'om kanoq pa waqiib' iik' chuxee' uq'ijool echiri' ka'an ri moloj iib'.

• ¶ **Chola'j tziij. Uk'ojixik uwa ri jikib'anik uwe uk'ojixik utayik jay uk'amik taq tziij**

- Tob' xa na chi mutza'j kiya'om kichii' che utz kakik'ojoj uwach wa jikib'anik. Tob' xa na chi mutza'j chupaam juna utayik jay uk'amik tziij utz kuk'ojoj uwa la utayik jay uk'amik tziij.
- .. Ri uk'ojixik uwa wa jikib'anik kak'am pa juna moloj iib' kaki'an ri mutza'j kakiq'aljisaaj kitziij. Ri uk'ojixik uwach utayik jay uk'amik tziij kaya' uchuq'ab' echiri' k'o juna moloj ke ri mutza'j. Ri tziij k'ojom chi uwach uwe juna chi tziij kakoj b'i puwi' ri jikib'anik uwe uk'ojixik uwa utayik jay uk'amik tziij, xew ta wi ne chupaam ri utayik jay uk'amik tziij kajikib'ax ta chi juna sa'ch, kab'ix chike ri mutza'j rumal ri ajtz'iib' pa waqiib' iik' chuxee' ri moloj iib' pa kaya' kanoq wi ri uk'amik. Ri ajtz'iib' kuya' chi reta'maxik ronojel ri uk'ojixik uwach wa jikib'anik pacha' kapuk'ix uwach.
- ... Ri mutza'j ek'amayoom re wa jikib'anik kaki'an ronojel ri k'o pa kiq'ab' pacha' keb'opon pa uchomaal puwi' juna uk'ojixik uwach wa jikib'anik uwe juna utayik jay uk'amik tziij. Echiri' tijom chi uq'ij kachomaxik jay eb'opon naq ta pu chomaal, ri uk'ojixik uwach wa jikib'anik xa kak'amik e ma jela' kachup oyowaal; ri uk'amik uwa wa jikib'anik ka'an kumal ri ox puuq ke ri

mutza'j kik'amom wa jikib'anik, te k'uchiri' kak'ut chi kiwa konojel mutza'j ek'amayom re pa kak'ol wi wa wuu pacha' kanimax uwach uwe kaya' uchuq'ab'.

- Ri utzelexik, unimaxik, jay uk'amik uwach ronojel ri uk'ojixik kaya' panoq chi reta'maxik chwa ri ajk'oloqweel. Ri uk'ojixik cha' kujikib'a' ri : chola'j, re wa chola'j tziij kok uchuq'ab' pakiwi' ri mutza'j ek'amayom re, chupaam lajuuj re wo'winaq q'iij echiri' ik'owinaq chi uq'ijool uk'olik uwach ronojel ri tziij re unimaxik uwach, kumal ri ox mutz, ke ri mutza'j ek'amayom re wa jikib'anik xew ta wi ne wa k'isb'al re kajalk'atix ta uwach ri kanam chi kanoq. Kajeqer b'i, ronojel ri uk'ojixik kok uchuq'ab' tob' xa chwi juna mutza'j chupaam lajuuj re wo'winaq q'iij ik'owinaq chi puwi' ri uq'ijool echiri' ri mutza'j uk'olom chi ri utziij pa k'olob'al jay utzelem chi rilik, unimam chik jay rik'owisam chi ri uk'ojixik uwach wa jikib'anik.
- Ri ke'ela wi wa chola'j tziij, rumal "mutza'j kek'oji' chupaam jay kaki'an cha'nik" kak'amataj usuuk' konojel ri mutza'j kek'oji' chupaam jay kaki'an cha'ooj utz uwe utz ta ub'ee.

• || Chola'j tziij. Uk'amik jay uk'ojixik uwach utz'ab'eel tziij

- Ri utz'ab'eel utziij wa jikib'anik uwe utayik tziij xaq junam kek'oji' chupaam wa jikib'anik uwe utayik jay uk'amik tziij xew ta wi en ri mutza'j kakijalk'atij ta kina'ooj, kakanaj kanoq ronojel retaliil che wa jikib'anik uwe utayiik tziij kuya' b'i utz'ab'eel tziij. Ri utz'ab'eel tziij xew kok puwi' tzukun uwa chaak re nima'q tzukunik, uchakuxik jay uk'amik uwa juna chaak.
- .. We xkijalk'atij uwach kich'a'teem chupaam la utayik tziij che ri utz'ab'eel tziij, pacha' kaya' juna ch'o'b'onik chirij, uk'amik uwe uya'ik uchuq'ab' la utz'ab'eel tziij anoom chwi wa jikib'anik uwe utz'ab'eel chwi utayik tziij, chi rajawaxiik ka'an wa kacholoqlex loq:
 - a) Ri utz'ab'eel tziij che wa jikib'anik jay che ri utayik tziij ka'an pacha' kub'ij ri • :| chola'j tziij;
 - b) Konojel ri mutza'j na kakaj kakik'am ri utz'ab'eel tziij chwi wa jikib'anik uwe utayik tziij uya'om uchil' che, kuya' chi reta'maxik chwa wuu che ri ajk'oloweel echiri' ik'owinaq chi juna junaab' echiri' ik'owisaam chi chi kiwach ri ajk'oloweel ri uk'amik. Ri ajk'oloweel kuq'alisaa'j chi kiwa ri mutza'j ke uk'amom chi ri wuu. Juna mutza'j tob' xa sa' chi q'iij utz kuresaj juna tziij anital chirij, jela' kuri' ri utz'ab'eel tziij kok uchuq'ab' kumal ri mutza'j, cha' kub'ij wa chola'j c) re wa chola'j tziij;
 - c) Echiri' kik'ow jun junaab', jeqernaq b'i echiri' q'aljisam chi uwach uk'amik rumal ri ajk'oloneel, ri utz'ab'eel tziij kok uchuq'ab' pakiwi' konojel ri

- mutza'j ek'amayom re wa jikib'anik uwe utayik tziij, we na k'amaja' kakiq'alisaa'j uwach cha' kujikib'a' ri chola'j b) re wa chola'j tziij.
- ... Ri uch'ob'ik, uk'amik jay rokik uchuq'ab' uk'ojixik uwach ri utz'ab'eel utziij wa jikib'anik uwe utayii tziij keximi' kanoq jay xaq junam uchapab'exik ri rokik uchuq'ab' utz'ab'eel tziij che wa jikib'anik uwe utz'ab'eel utayik jay uk'amik tziij.
 - Echiri' juna k'aak' utz'ab'eel tziij uwe juna uk'ojixik juna utz'ab'eel tziij xaq junam ruuk' uk'ojixik uwa wa jikib'anik uwe juna utayik tziij, ri k'aak' utz'ab'eel tziij uwe ri utz'ab'eel tziij yijib'ital uwach, kok ta na uchuq'ab' k'a echiri' kok uchuq'ab' ri uk'ojixik ri jikib'anik uwe ri utayik tziij kach'a'tib'ex uwi'.

• :|| **Chola'j tziij. loq'oxiik chwi cha'ooj**

- Xew utz ta ka'an kub'ij ri : chola'j tziij, chijujunaal ri mutza'j ek'amayoom re wa jikib'anik uwe utayik tziij kuch'ak jun cha'ooj.
- .. Ri mutza'j kechakun chwi pwaq utz kaki'an cha'ooj, we k'o ke che xaq junam ajlib'al cha'ooj jela' cha' ri uk'iyaa' ri tinamit kik'amom wa jikib'anik jay ri utayik tziij. Wa' taq ri mutza'j na utz ta kaki'an cha'ooj we ri tinamiit e k'o chupaam ri cha'ooj, jay utz ta kaki'an cha'ooj ri e k'o che ri mutza'j.

• :|| **Chola'j tziij. Ujalik uwa utziij ri jikib'anik jay utayik tziij**

- Juna tinamit uwe juna mutza'j kachakun chwi pwaq na utz ta kak'oji' che utayik jay uk'amik tziij, xew ta wi ne kuya' uchii' che wa jikib'anik la q'iiij wi.
- .. Ri ch'ob'otalik chwi juna utayik jay uk'amik tziij xew utz kak'am kumal ri mutza'j ek'amayom jay kitoom la tziij kach'a'tib'ex uwi'. Tob' xa sa' chi mutza'j k'amayoom re, we utzeleem ta uwach, unimaam ta uwach, uwe uk'amoom ta juna utayik tziij, utz kak'oji' che ri moloj e ma xa iloneel che ri moloj iib' kaki'an ri mutza'j chupaam ri utayiik tziij.

• :|| **Chola'j tziij. Juch'uuj uwach**

Wa jikib'anik jeqel pacha' kajuch' uwach chupaam ri tinamit Rio de Janerio jeqel chi kiwa konojel tinamit jay chi kiwa mutza'j kechakun chwi pwaq, che ri wo'ob' q'iiij re ri waqiiib' iik' re la junaab' : |||| :|| k'a che ri :|| q'iiij re ri waqiiib' iik' re ri junaab' : |||| :||, chupaam ri uk'olib'aal ri Kikuchuu Siwaan tinamit, chupaam ri tinamit Nueva York, kajeqer che ri ||| q'iiij re waqiiib' iik' re la junaab' : |||| :|| k'a che ri kajib' q'iiij re ri waqiiib' iik' re la junaab' : |||| :||.

• **¶ Chola'j tziij. Utzelexik uwach, unimaxik uwach uwe urik'owisaxik uwa ri jikib'anik**

- Wa jikib'anik jay utayik tziij kajiki' kanoq uwach pacha' utz katzelex rilik, unimaxik uwe urik'owisaxiik uwach kumal ri tinamit xoq kumal ri mutza'j kechakun chwi pwaq. Ri uwujil utzelexiik uwach, unimaxik, uwe urik'owisaxiik uwach kakanaj kanoq chuqul ri ajk'oloneel.
- Konojel ri mutza'j kechololex chupaam ri • chola'j re wa chola'j tziij, we kaq'ax kuuk' ri mutza'j ek'amayom re wa jikib'anik jay utayik tziij, tob' we e jin ta chupaam ri mutza'j ek'amayom re wa jikib'anik ri utinamit kaximi' kanoq che ronojel la chaak kanam kanoq chupaam wa jikib'anik uwe utayiik tziij. We ela' ri mutza'j, kiya'om kichii' che wa jikib'anik jay utayik tziij, ri mutza'j xoq ri tinamit e k'o chupaam, kakich'ob'o sa la kaki'ano pacha' ka'an ronojel ri kataqan wa jikib'anik che jay utayik tziij. We e ub'eyaal la', ri mutza'j jay ri tinamit ek'amayom re na kaya' ta chike re kakiqusij ri loq'oxiik jikib'aam chupaam wa jikib'anik jay ri utayik tziij k'o chi kiwach.
- Chupaam ri uwujil re utzelexik, unimaxiik uwe urik'owisaxik uwach, ri mutza'j echololeem chupaam ri • chola'j, re wa chola'j tziij kakik'alisaa'j ri k'o chi kiqu' chololeem chupaam wa jikib'anik jay utayik tziij. Ri mutza'j kakiq'alisaa'j chwa ri ajk'oloneel ronojel ri tziij jalk'atim uwach kanam chi kiqu'.

• **¶ Chola'j tziij. Ujunamil**

- Wa jikib'anik jay tob' sa' chi utayik tziij kateq'i' na kanoq pacha' kikijunumaaj kiib' ri tinamit jay ri mutza'j ruuk' jela' cha' ri mutza'j kechakun chwi pwaq kajeqer b'i che ri q'iij echiri' kik'ow uq'ijool ujuch'ik uwa wa jikib'anik uwe utayik tziij. Ri uwujil ri unjunamil tziij kak'ol na kanoq pub'i' ri ajk'oloneel.
- Chupaam ri uwujil urik'owisaxiik tziij, ri mutza'j keb'uchololej ri • chola'j, re wa chola'j tziij kakiq'alisaa'j uwach ronojel ri jikib'am chupaam wa jikib'anik jay utayik tziij. Ri mutza'j kakik'owisaa'j chwach ri ajk'oloweel tziij ronojel ujalik uwa chaak we k'o ke che.
- Ri kujikib'a' ri : chola'j re la • ¶ chola'j tziij kachapib'ex pakiwi' ri mutza'j kechakun chwi pwaq utz kakijunumaaj kiib' ruuk' wa jikib'anik uwe utayiik tziij.

• **¶ Chola'j tziij. Echiri' kok uchuq'ab'**

- Wa jikib'anik kok uchuq'ab' chupaam ri lajuuj re wo'winaq q'iij puwi' ri q'iij echiri' k'olom chi ri lajuuj re kawinaq uwujil utzelexiik rilik, unimaxik, uwe urik'owisaxik uwach wa jikib'anik.

- .. Ronojel utayiik tziij kok uchuq'ab' chupaam ri lajuuj re wo'winaq q'iij puwi' ri q'iij echiri' k'olotal chi ri k'iyaaal uwujil utzelexik, unimaxik, uwe urik'owisaxik uwach wa jikib'anik uwe ri mutza'j kijunumam chi kiib' ruuk' ri utayik tziij.
- ... Chikijujunaal ri mutza'j ek'amayoom re wa jikib'anik we xkitzelej rilik, xkinimaj uwe xkiya' uchuq'ab' wa jikib'anik uwe xkijunumaj kiib' ruuk' we k'olom chi kanoq che lajuuj re kawinaq uwujil utzelexik, unimaxik, uwe urik'owisaxik uwach uwe kijunumaam kiib' ruuk', wa jikib'anik kok uchuq'ab' chupaam ri lajuuj re wo'winaq q'iij echiri' ri mutza'j kik'olom chi kanoq ri uwujil utzelexiik, unimaxik, uwe urik'owisaxik uwach wa jikib'anik uwe kakaaj kijunumaj kiib' ruuk' wa jikib'anik.
- Ronojel utayik tziij, xew ta wi ne kab'ix ta juna chi sa'ch, kok uchuq'ab' pa kiwi' ri mutza'j ek'amayom re, pacha' kakitzelej rilik, kakinimaj, kakik'owisaaj uwe kakijunumaj kiib' ruuk', echiri' okinaq chi uchuq'ab' cha' jikib'aam chupaam ri : chola'j re wa jikib'anik che lajuuj re wo'winaq q'iij puwi' uq'ijool cha' ri ek'amayoom re kakik'ol uwujil kichaak re utzelexik, unimaxik, urik'owisaxik uwach, we k'ate xkiya' kanoq ri moloj iib'.
- Pacha' kub'ij ri chola'j · jay : re wa chola'j tziij, ri uwujil chaak k'olom chi kumal juna mutza'j kechakun chwi pwaq kakanax ta kanoq xa utz'ab'el uwi' pa k'olotal wi kumal ri tinamit ek'amayom re wa jikib'anik.

• :||| Chola'j tziij. Uk'oliik tziij

Na utz ta kak'ol uwa tziij che wa jikib'anik.

• :||| Chola'j tziij. Raq'unik

- Tob' xa sa' chi q'iij xew ta wi ne ik'owinaq chi ka'ib' junaab', puwi' uq'ijool echiri' okinaq chi uchuq'ab' wa jikib'anik chwi juna mutza'j k'amayoom re, ri mutza'j utz keraq'un chwa wuuj chirij wa jikib'anik chwa ri ajk'oloweel.
- .. La raq'unik kok uchuq'ab' echiri' ik'owinaq chi jun junaab', we ri ajk'oloweel uk'amoom chi chwa wuuj ri raq'unik, uwe kijalom b'i q'iij che xew ta wi en tz'ib'ital b'i chupaam la raq'unik.
- ... Utz neri' juna mutza'j uk'amoom wa jikib'anik karaq'un chirij wa jikib'anik utz karaq'un chirij utayik jay uk'amik tziij xew ta wi ne k'o chupaam.

• ::|| Chola'j tziij. Taqanik xa ajilam q'iij chwi pwaq

Rumal ma xyijib'ax tan chi uwach, jela' pacha' ketaqan ri • • chola'j tziij, ri mutzaj kechakun chwi pwaq re ronojel uwach uleew, uq'ab' ri Kikuchuu Siwaan tinamit re majb'al wachaaj, uq'ab' ri Kikuchuu Siwaan tinamit re ronojel uwach uleew jay ri nima k'olb'al pwaq re uyijb'axiik uwa k'aslemaal, chuqul re kakanaj kanoq wi ri kuch'a'tib'eej ri • • chola'j tziij, echiri' okinaq chi uchuq'ab' wa jikib'anik jay ri nab'ee moloj iib' re uq'aljisay tziij kaki'an ri mutza'j ek'amayom re kakijikib'a' kanoq juna k'olob'al cha' kub'ij ri • • chola'j tziij.

: ① Chola'j tziij. Chaak xa re ajilam q'iij ku'an ri ajtz'iib'

Ri ajtz'iib' kuch'a'tib'eej uwi' ri : chola'j re • :: chola'j tziij, k'o uchuq'ab' xa ajilam q'iij, kajeqer echiri' kok uchuq'ab' wa jikib'anik, k'a che nab'ee moloj kaki'an ri mutza'j re uq'aljisaxik kitziij, ri ajtz'iib' e kakojow re ri ajk'amal uwa chaak re uq'ab' ri Kikuchuu Siwaan tinamit re uwach uleew.

: • Chola'j tziij. Ajk'oloneel tziij

E ri ajtz'iib' re ri Kikuchuu Siwaan tinamit kak'amaw uwach ronojel chaak re uk'olik wa jikib'anik jay utayik xoj uk'amik tziij.

: : Chola'j tziij. Tziij xaq junam kichuq'ab'

Ri nab'ee tziij re wa jikib'anik, q'atisaam chupaam ri ch'a'teem Árabe, Chino, Español, Francés, Inglés jay Ruso xaq junam kichuq'ab', kak'oji' kanoq chuqul ri ajtz'iib' re ri Kikuchuu Siwaan tinamit.

Uwari' che ri xetz'ib'an re, ya'tal chi kiquil la chaak, kakijuch' uwa wa jikib'anik.

Anital chupaam ri tinamit Rio de Janerio che ri wo'ob' q'iij, re uwaq iik' re la junaab' ::||| :||.

· Utz'ab'eel tziij

Uk'utuxiik uwach wa jikib'anik jay uchakuxik b'i

- Ri uwach kaaj uleew jay kochoch awaj we: k'o k'iyaal awaj katajin usachik kiwach, xoq katajin kikamisaxik, jela' cha' awaj xa eb'ik'oweel we keb'ajawax chike ri komoon, kakiya' pwaq, kechap kumal komoon, katzukux k'aak' no'jib'al kuuk', we kakiya' uchomal jaa xaq junam katajin upaxirik kiwach e ma e iil chwa kaaj uleew;
- .. K'iyaal taq awaj, tiko'n jay komoon we: k'o na k'ayewaal pa kiwi' ri k'iyaal uwach tiko'n, tiko'n re uwa jaa uwe xa tikom, we utz re kunub'al uwe tiko'n re kuya' uwach, uwe kak'ayixik; ma kajawax pa k'aslemaal, re katzukux k'aak' no'jib'al ruuk'; uwe kajawax puwi' juna k'aak' ch'ob'onik puwi' uk'olik jay uchapab'exik uwach uleew jay uk'iyaal winiqirisan uwa k'aslemaal; jay
- ... Uk'utik uwach ija' kajawax pa taq komon, uwe re ka'an tzukunik puwi' jay we ka'an pwaq ruuk'.

: Utz'ab'eel tziij

· Pera'j

Uk'amik tziij

· Chola'j tziij

Ri mutza'j karaq'unik kuq'atisaaj chwach ri ajtz'iib' ke ri mutza'j kakik'owisaaj ri ch'a'ooj che uchomaxik pacha' kujikib'a' ri · :| chola'j tziij re wa jikib'anik. Chwa ri wuuj kataq b'i ri tz'onob'enik jay kach'a'tb'ex b'i uwi' ri uchola'j ri jikib'anik uwe re la utayik jay uk'amik tziij pa kach'a'tib'ex wi uwi'. We ri mutza'j kakichomaj ta chi kiwach puwi' ri urayb'al, nab'ee na echiri' kacha' ri ajuwach q'atoj tziij, ri ajq'atol tziij e re kilowik jay kuchomaj uwach. Ri ajtz'iib' kuya' ronojel la tziij chi kiwach konojel mutza'j ek'amayom re wa jikib'anik uwe che utayik jay uk'amik tziij.

: Chola'j tziij

- Che ri ch'a'ooj ke ri ka'ib' mutza'j, ri ajq'atal tziij kek'amaw utza'm oxib' tikaweex. Chikijujunaal ri mutza'j e k'o che ri ch'a'ooj kakikoj jun ajq'atal uwa ano'n, jay kikab'ichal ajq'atal ano'n xecha' kanoq i'ke kekojow re ri urox ajq'atal ano'n, wa' wa urox i're kak'amaw uwa ri q'atol tziij. Wa jun ajuwach xcha'ik na aj ta chupaam ri tinamit e k'o chwi na ch'a'ooj, na jinta rochoo chupaam ri tinamit pa e k'o wi ri mutza'j kakichomaaj juna ch'a'ooj, xoq na utz ta wi ne kachakun kuuk' ri mutza'j e k'o pa uchomaxiik juna ch'a'ooj, jay na utz ta we uk'amoom uwa chi juna chaak.
- .. Chupaam uchomaxik juna ch'a'ooj chikixo'l ka'ib' uwe k'iyaa chi mutza'j, ri mutza'j xaq junam kina'ooj, kakikoj chi konojel juna ajq'atal ano'n.
- ... Ronojel chaak kakanaj kanoq jinta rajaaw, katzukux junoq pacha' xb'an che ri nab'ee cha'ooj.

: Chola'j tziij

- We ela' ri ajuwach ri ajq'atal ano'n na kojoom ta chupaam ri ukab' iik, puwi' ri ukojik ri ukab' ajq'atal ano'n, ri ajtz'iib' re ri Kikuchuu Siwaan tinamit, putaq'oniil jun mutza'j, kukoj juna k'aak' ajuwach na kik'ow ta puwi' ka'ib' iik'.
- .. We ela' ik'owinaq chi ka'ib' iik' uk'amik raq'unik jun ke ri mutza'j e k'o che na ch'a'ooj, we na ukojom ta juna ajq'atal ano'n, ri jun chi mutza'j utz kuraquj chwa ri ajtz'iib' re ri Kikuchuu Siwaan tinamit, ma i're kakojow re ri k'aak' ajq'atal ano'n pa ka'ib' iik'.

: Chola'j tziij

Ri q'atab'al ano'n i're kilow re pacha' kujikib'a' wa jikib'anik, utayik jay uk'amik tziij kach'a'tib'ex uwi' , jay ri nima loq'oxiik ke nima'q tinamit k'o ke che.

| Chola'j tziij

We ri mutza'j e k'o chupaam uchomaxiik ch'a'ooj kakijalk'atij ta kina'ooj, ri ajq'atab'al ano'n i're kakojow re la utziij pixaab'.

·| Chola'j tziij

Ri ajq'atb'al ano'n xew ta wi ne jela' xkitz'onoj ri mutza'j utz kuya' upixaab' puwi' saqiil chajinik xa ajilam q'iij uwach.

·| Chola'j tziij

Ri mutza'j e k'o che uchomaxiik ch'a'ooj na kakik'ayewaaj ta uchaak ri ajq'atal ano'n jay lik iil kachapib'ex ri k'o pakiq'ab' jay:

- a) Kuq'atisaaj chi kiwach ronojel la wuuj ruk'am tziij, na kak'ayewax ta chike; jay
- b) Kaq'atex ta kiwach, echiri' kakaaj kekichok tikaweex ketaw tziij uwe tikaweex lik k'o kina'ooj pacha' kek'oji' kuuk' echiri' kata kichii'.

·| Chola'j tziij

Ri mutza'j jay ri ajq'atol ano'n kakanaj chi kiquk' kakichajij ri tziij xeq na kikipuk'ij ta uwach chi kiwa ri tikaweex, echiri' e k'o che la chaak ya'om chi kiquk'.

·| Chola'j tziij

Xew ta wi ne xkijalk'atij ta kina'ooj ri ajq'atol ano'n, chwi ri pwaq kajawax chike ri ajq'atal ano'n e kaya'aw re ri mutza'j e k'o chupaam uchomaxiik juna ch'a'ooj. Ri ajq'atab'al ano'n kutz'ib'aj ronojel la pwaq kuchapo tek'uchiri' kuq'atisaaj chi kiwach ri mutza'j pa xe'ek wi la pwaq.

·| Chola'j tziij

Konojel ri mutza'j e k'o che cha'ooj we kitaqem juna q'atb'al tziij jay we xaq k'ate't kujal uwach utz, kakimin kiib' che ri chaak katajin u'anikiil ruuk' utziij ri q'atb'al ano'n.

·| Chola'j tziij

Ri q'atb'al ano'n utz kureta'maaj sa' ri kakaj ta ri mutza'j che uchomaxiik ri ch'a'ooj jay kuchomaaj uwach chikixo'l.

∴ Chola’j tziij

Ri kub’ij ri ajq’atb’al ano’n, jela’ cha’ uchakuxik kak’am uwach kumal ri e k’o chupaam.

∴ Chola’j tziij

We k’o junoq chike k’o che uchomaxiik juna ch’a’ooj na kopon ta chwa q’atb’al ano’n uwe kuto’ ta uwi’, la jun chi mutza’j utz kakitz’onoj che ir ajq’atb’al ano’n ke na kutak’ab’a’ ta la chaak katajin u’anikiil jay kujikib’a’ sa’ ri xuch’ob’o. We k’o juna mutza’j kopon taj uwe kuto’ ta uwi’, na kuq’ateej ta uwa u’anikiil la chaak. Nab’ee panoq echiri’ kuya’ chi reta’maxik ri ch’o’b’onik, ri q’atb’al ano’n lik iil kureta’maaj we qatziiij la raq’unik xu’an juna mutza’j.

∴ Chola’j tziij

Ri q’atb’al ano’n kujikib’a’ uwach utziiij chupaam ri wo’ob’ iik’ kajeqer b’i che ri q’iij pa xkanaj kanoq wi we iil, utz kaya’ chi janipa q’iij puwi’, e ma ne kik’ow ta puwi’ wo’ob’ chi iik’.

∴ Chola’j tziij

Ri uk’isb’al utziiij ri q’atb’al ano’n kaqasax na uwach che ri uchomaxik juna ch’a’ooj jay kayak uq’ijool. Chupaam ri uk’isb’al utziiij kak’oji’ ri kib’i’ ri tikaweex xek’amaw uwach jay ri uq’ijool echiri xk’amitaj uwach. Tob’ xa china tikaweex k’o chupaam ri q’atb’al ano’n utz kujunumaaj b’i ri uk’isb’al uch’o’b’onik uwe juna chi utziiij puwi’.

·∴ Chola’j tziij

Ri uk’isb’al utziiij na utz ta kach’o’jix ujalik uwach, xew ta wi ne ri mutza’j e k’o chupaam ri uchomaxiik juna ch’a’ooj kina’b’esam chi panoq jay kichomam chi uwach juna jalk’atinik.

:||| Chola'j tziij

Ronojel ch'a'ooj katikir chikixo'l ri mutza'j puwi' umajik usuuk' uwe uchakuxiik kanam kanoq utz kaq'atisax chi kiwach tob' xa sa' chi mutza'j chwi ri q'atb'al ano'n na xek'amaw re la uk'isb'al tziij.

: Pera'j Tziij

Uchomaxiik iib'

• Chola'j tziij

Kawiniqirisax jun mutza'j re uchomaxik iib', we xkitz'onoj ri mutza'j e k'o che uchomaxik juna ch'a'ooj. La mutza'j, xew ta wi ne ri tikaweex xkijal ta uwach kitziij, e wo'ob' kek'amaw uwach, ka'ib' kekojow ri mutza'j iil chike jay jun ajuwach, cha'tal kumal ri tikaweex e k'o che la mutza'j.

: Chola'j tziij

Che ri ch'a'ooj k'o chikixo'l ka'ib' uwe k'iyaaal mutza'j, ri mutza'j xaq junam kina'ooj, kakikoj kanoq ri tikaweex kak'amaw uwach ri mutza'j. Echiri' ka'ib' uwe k'iyaaal mutza'j junwi kina'ooj uwe k'o pich'oj iib' chikixo'l, ri mutza'j i'ke kekikoj kanoq ri tikaweex kak'amaw kiwach.

: Chola'j tziij

We pa ka'ib' iik', jeqerinaq b'i puwi' uq'ijool echiri' tz'onom uwiniqirisaxik juna mutza'j chomaneel, ri mutza'j ekikojoom ta kanoq ri tikaweex kek'amaw kiwach, e ri ajtz'iib' re Kikuchuu Siwaan tinamit, putaqo'niil ri mutza'j anayom ri tz'onowik, i're kakojow re ri tikaweex kak'amaw kiwach chupaam ka'ib' iik'.

⋮ Chola'j tziij

We chupaam ka'ib' iik ri ujuwach ri mutza'j eb'ukojom ta kanoq ri jujun chi tikaweex kek'amaw uwach ri chaak, ri ajtz'iib' re Kikuchuu Siwaan tinamit, putaqo'niil jun mutza'j, i're kakojow re ri kek'amaw uwach pa ka'ib' iik'.

| Chola'j tziij

Ri mutza'j chomaneel i'ke xaq junaam kech'ob'ow re sa la kaki'ano. Xew ta wi ne ri mutza'j e k'o che uchomaxik juna ch'a'ooj kakijalk'atij ta kina'ooj puwi' ujikib'axik kichaak. Ri mutza'j kakik'am juna tziij che kuchomaj juna ch'a'ooj e ma e ri mutza'j e k'o chupaam keb'ilow re pa utziil.

·| Chola'j tziij

Wi utz ta kakil uwach ri uchaak ri mutza'j re uchomaxiik iib', e ri mutza'j keb'ilow re.

**Uq'aljisaxik utzii jay uchaak ri mutza'j re ronojel tinamit
kakiq'alisaaj kitzii puwi' paqchi'inik, na'b'al itzeel
k'u'xaal jay k'iyaa itzeel ilonik pa kiwi' tikaweex.**

**Tinamit Durban (Sudáfrica), che ri · ·|| q'iij re uwajxaaq iik' k'a
che ri q'iij ::| re ub'eleej iik' re ri junaab' | ① ·.**

Uq'aljisaxik tzii' re tinamit Durban

Chupaam ri moloj iib' xb'an chupaam ri tinamit Durban (Sudáfrica), chupaam ri q'iij · ·|| re uwajxaaq iik' k'a che ri :| q'iij re ub'eleej iik' re ri junaab' | ☪ ·.

Ka'an jun nima malyoxinik che ri ajuwach tinamit Sudáfrica rumal ma i're kak'amaw uwach wa jun moloj re q'aljisay uwa tzii' ke konojel tinamit.

Uyakom k'u'xaal ri uk'exwaach la kichaak ri tinamit Sudáfrica puwi' ri chaak re uchomaal xoq puwi' ujunumaxik kiwach tikaweex puwi' ri saqiil kiloq'oxiik chupaam jun tinamit pa konojel k'o kiloq'oxiik, k'o umajiik kichuq'ab', jay kaloq'nimax u'anikiil ri q'atab'al tzii', pa kayak wi uq'iij ri kiloq'oxiik ri tikaweex, lik eta'matal chi ri nima to'ob' ke nima'q tinamit, puwi' wa ch'o'jinik chwi utziil, e ma ri tinamit Africa e urayim usachik uwa ch'a'ooj, katz'ib'ax kanoq uwa kichaak ri tikaweex, mutza'j tikaweex jinta ke ruuk' ri tinamit chupaam wa' ch'o'jinik chwi utziil pacha' k'o juna q'iij kaqasach uwach ronojel paqchi'inik ka'an pakiwi' komoon, ri na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik katajin u'anikiil pakiwi' ri tikaweex.

Kakuxtax tan chi uwach ri uq'aljisay tzii' jay uchaak ri tinamit Viena, xya' uchuq'ab' kumal ri moloj re q'aljisay uwa tzii' ke nima'q tinamit keb'ilow re kiloq'oxiik tikaweex che ri uwaq iik' re la junaab' : :||| :|| kuch'o'jij kasach uwa ronojel paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pakiwi' tikaweex,

Kakuxtax tan chi ri tzii' : :||| :|||/: :|| re q'iij :||| re ukaj iik' re ri junaab' : :||| :||| re ri mutza'j kechakun chwi kiloq'oxiik tikaweex, ri tzii' : :||/| ·|| re :|| ukab'lajuuj iik' re ri junaab' : :||| :||| re ri nimalaj moloj iib' jay taq pixaab' pakiwi' ri mutza'j echiri' kechok panoq che ri moloj re q'aljisay uwa tzii' ke konojel tinamit puwi' ri paqchi'inik, ri na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pakiwi' tikaweex, jay kakuxtax tan chi ri ka'ib' moloj re q'aljisay uwa tzii' ke nima'q tinamit cha' kasach uwa ri paqchi'inik, tz'ib'ital chupaam ri tinamit Ginebra che ri junaab' re : :||| :||| jay : :||| :|,

Kilitaj wi ruuk' b'iis, ronojel uchaak ri nima komoon ke nima'q tinamit, na majoom ta ri rayiim che wa jikib'anik, · || junaab' che ri uch'o'jixik usachik uwa ronojel paqchi'inik, jay k'a e k'o k'iyaal tikaweex kik'ulumaam k'iyaal paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pakiwi'.

Kakuxtax uwach, che ri junaab' | ☪ ·, e jun junaab' kakitz'onoj konojel tinamit pacha' kasach uwa ronojel paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pakiwi' tikaweex, wa' wa junaab' k'o pa urayib'aal kuya' chi reta'maxik chi kiwa konojel tikaweex re konoje tinamit ri urayib'aal ri moloj re q'aljisay uwa tzii' chike konojel jay kaya' jun k'aak' chomalaj ch'ob'onik puwi' usachik uwa paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pakiwi' tikaweex,

Kaya chi reta'maxik chwi jun ki'kotemaal rumal xujikib'a' ri nima mutza'j che ri junaab' | ① ·, junaab' re ri Kikuchuu Siwaan tinamit re kachomax ch'a'temaal chikixo'l ri mutza'j, kanimarisax uwa ri kuyuj maak jay kaloq'nimax ri uk'iyaaal wachaaj, jela' iil kariqitaj uchomaal chikixo'l ri mutza'j jay pa kik'ux' ri mutza'j pacha' kakiq'ateek uwach ronojel ri k'axk'ol ke ri tikaweex we ku'an juna k'ax puwi' ri kik'aslemaal, ri kiloq'oxiik konojel tikaweex jay ri usachik uwa paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pakiwi' tikaweex, rumal ri kito'ob' jay kichaak konojel tinamit,

xaq kaya tan chi reta'maxiik jun ki'kotemaal ujikib'am ri nima mutza'j re uq'ijool | ① ·□ | ① || ujunaab' ri utziil uchomaal b'ano'n jay uq'ijool na jinta k'ax ka'an pakiwi' konoje ri ak'alaab' e k'o chwa uleew, jela' pacha' ri uk'amik ri uq'aljisay tziij, ucholob'al chaak puwi' utziil b'ano'n.

Keta'max ke ri uq'aljisay tziij, ke konojel tinamit puwi' ri paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pakiwi' tikaweex xaq junam ruuk' ri urajlib'aal k'iyaaal junaab' chikiwi' konoje tinamit, ma eta'matal chi ke e urayib'al wa' la jikib'anik xoq kutz'onoj pacha ri komoon eb'aj chi qawach che ri umajik kichuq'ab', choma na'ooj, kakimaj kichuq'ab' chwi pwaq, chwi komoon chwi ano'n e ma e uk'u'xaal kanima' la' ri komoom re ronojel tinamit, jay kakil ri k'axk'ol ketajin che rilik, cha' ri paqchi'inik.

Kakuxtax tan chi uwa ri uq'aljisay utziij ri Kikuchuu Siwaan tinamit puwi' ri tzaqpiniik pakiwi' ri tinamit jay komoon kataqan tinamit puwi', re la junaab' : :|| ①.

Kakala'ax tan chi ub'ixkil ri jikib'anik che ri uto'ik uwi' urayib'aal jay utikrib'aal ri wuuji re ri Kikuchuu Siwaan tinamit jay ri uq'aljisay uwach ronojel kiloq'oxiik tikaweex,

Eta'matal chi uwach, ri paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pakiwi' tikaweex na kuta ta tziij puwi' urayib'aal ri q'atab'al tziij re ri Kikuchuu Siwaan tinamit,

Kakala'ax tan chi ub'ixkil ri utikrib'al uchomaal jay usachik uwa paqchi'inik jela' cha jikib'am chupaam ri nima uq'aljisay utziij chwi kiloq'oxiik tikaweex, kaloq'nimax uwa kiloq'oxiik tikaweex jay ronojel ri utz ka'anik, iil uwach jin ta paqchi'inik ne ri' tob' xa sa' katzu'n rolowaal juna we achi uwe ixoq, tob' xa sa' chi ri uch'a'teem, sa' ri kuyak uq'iij uwe tob' xa sa' chi uch'o'b'onik, tob' xa pa alaxinaq wi, we b'eyoom uwe nib'aa' tob' xa sa' ri uwalib'eem.

Eta'matal chik, ri uk'amik uwa wa jikib'anik re usachik uwa ronojel paqchi'inik, jela' pacha' ri utzelexik riliki cha' kachapib'ex pa saqiil ri ya'tal chi kiqu' e ma e kichapab'al konojel tinamit che ri usachik uwa ronojel paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pakiwi' tikaweex,

Keta'max uwach ke iil chike konojel tinamit kakisach uwa ronojel paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pakiwi' tikaweex, we xkich'ob' kakikanaj kanoq,

kakijuch' uwe kakitzelej rilik ri chapab'al ke konojel tinamit chwi kiloq'oxiik tikaweex, uwe kakik'am uwa xaq junam jay kakitajej ri kataqan wa jikib'anik che,

Xkitz'ib'aaj ronojel ri wuuj re q'aljisay uwa kitzii' xki'an pa taq tinamit kimolom kiib' cha' taq ri tinamit Estramburgo, Santiago, Dakar y Teherán jay jub'an taq chi mutza'j ke tinamit, jela pacha' ronojel la wuuj xkichakunisaa'j tikaweex lik k'o kina'ooj puwi' la chaak ri moloj chupaam ri tinamit xki'an ri mutza'j na e re tinamit jay jub'an taq chi moloj kaki'an ri mutza'j re konojel tinamit,

Katz'ib'ax ruuk' utanb'aal ri uq'aljisay tzii'j ub'i' "rayib'al panoq chi qawach che ri junaab' | ① · k'a che ri | ③ ③ ③" anital rumal ri achii Thabo Mbeki, ajuwach ri tinamit Sudáfrica, tz'ib'ital rumal ri achi Nelson Mandela, nab'ee ajuwach re ri k'aak' tinamit Sudáfrica, rumal uch'ob'onik ri ajtaqo'neel re ri Kikuchuu'j Siwaan tinamit chwi kiloq'oxiik tikaweex jay ri ajtz'iib' re q'aljisay tzii'j chi kiwa tinamit, juch'utal uwach kumal : ③ ajuwach tinamit, to'nelaab' jay tikaweex k'o kiwach,

Kaka'alax tan chi ub'i'xkil ri uk'iyaa' ano'n katob' che uchomaxik kik'aslemaal tikaweex, lik iil kayak uq'ii'j, kaqusix uwach, kak'am uwach e ma kuk'am b'i utziil chike ri komoon,

Keta'max chi utz ke na utz ta ka'an paqchi'inik, uwe kekamisax kiwach komoon, ri itzel b'ano'n jay k'axk'oliil ka'an chwi kolowaal tikaweex, e ma wa ano'n na utz ta uwach kujikib'a' ri ilonik chwi kiloq'oxiik tikaweex, kuto' uwi' chinima konojel,

Tom chi kichii' konojel ri tinamit e k'o chwach uleew jay eta'matal chi kirayib'al chwi saqiil u'anik tzii'j, ri junamil wachiil, ri loq'oxiik, ri uqusuxik ri kiloq'oxiik, upaxirik kiwach, ri k'asleem pa saqiil jay ri uqusuxik ri kakaj kaki'ano, kaloq'nimax uwa kich'o'b'onik e ma xaq junam kiwach uwari' che jin ta paqchi'inik ka'an chwi kik'aslemaal, kib'ano'n, kikomoon, jay kich'o'b'onik,

Keta'max uwa ke ri tikaweex k'o ke che ri junamil wachiil jay konojel tikaweex ya'tal chike ri umolik kichii' pacha' utz kech'ob'on puwi' juna chaak e ma e taqeem kasach uwa ronojel paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pakiwi' tikaweex,

lik kaya' chisaq ri kokik ri tikaweex che ri junamil wachiil, na kepaqchi'ix ta kiwi', che uk'amik juna jikib'anik chwa ri tinamit jay chi kiwa nima'q tinamit,

Kajikib'ax tan chik, ke ri paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel iloqnik pakiwi' tikaweex xaq junam uwach ruuk' ronojel ri itzeel ilonik, kakiya' panoq k'iyaa' k'axk'oliil chwi kiloq'oxiik tikaweex jay kukoj k'ax pa kib'ee pacha' kakiquisij ta uwa kiloq'oxiik, kakewaj ri saqiil ub'eyaa' kik'aslemaal, mesk'utan chi kanoq ke konojel tikaweex keb'alax xaq junam kiwach junam kichuq'ab' xox junam kiloq'oxiik, e ma e k'o taq ne kekojow k'ax pa kib'ee uwari' che jin ta uchomaal pa kik'aslemaal jay

chikixo'l ri komoon, e wa' wa k'ax e kak'amaw lo ch'a'ooj chupaam ri tinamit jay chike k'iyaal chi tinamit xoq kuk'am lo ch'a'ooj, kamisanik jay animajem b'i pa taq ri komoom.

Keta'max uwach, lik iil kak'am saqiil chaak chupaam ri tinamit jay nima'q tinamit, cha' kasach uwa ronojel paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pakiwi' tikaweex pacha' kajikib'ax ri uqusuxik uwa kiloq'oxiik tikaweex, jela' pacha' ri kiloq'oxiik chwi pwaq, chwi kik'aslemaal, chwi ano'n, chwi komoon, jay chwi utziil kich'o'b'onik e ma, na utz ta kajach kipaa, echiri' kakijalk'atij kitzij chikixo'l e ma jela' kakiyijib'a' uwa kik'aslemaal ri achijaab', ixoqiib' jay konojel ri ak'alaab' re konojel tinamit,

Kaka'alax tan chi ub'i'xkiil, lik iil kanimarisax uwa ri to'ob' kakiya' ronojel tinamit re kapuk'ix uwach jay kachajix uwa ronojel kiloq'oxiik ri tikaweex e ma jela' kamajataj uwa ri rayib'al chwi usachik uwa paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pakiwi' tikaweex,

Keta'max uwach, ri na'b'al itzeel k'u'xaal jay ri u'anikiil, e kak'amaw lo ri k'iyaal uwa paqchi'inik jay ch'a'oj, pacha' kasach uwa la' la k'ax iil ke konojel tinamit, jub'an taq chi komoon chi rajawaxiik keb'ok iil che jay kakik'am xoq kakiq'at tziij pacha' kasach uwach ri itzeel k'ax,

Ruuk' ronojel na'ooj eta'matal chik, ke jinta ke'ela wi la chaak anital kumal nima'q taq komoon che usachik uwa paqchi'inik, e ma eta'matal chik konojel tinamit, ajuwach tinamit, ajk'amal b'ee re pa taq komoon na kiq'ateem ta uwach ri k'axk'oliil chwi paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pakiwi' tikaweex ka' k'o chikixo'l ri tikaweex, wa k'ax ojertaan jeqerenaq loq.

Kilitaj wi ruuk' b'iis k'a katajin u'anikil paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pakiwi' tikaweex, wo'or k'a k'o kilitaj wi uyakik uwa kiq'iij xa jupuq chi tikaweex uloq'nimaxik uwa ki'ano'n, uyakik uwach kiq'ijool cha' tzaq pakiwi' echiri' xetaqan ri moso'iib',

Xib'ib'al uwach e ma k'aak' uwiniqirik, u'anikiil paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pakiwi' tikaweex e ma ojertaan winiqirinaq loq wa', jela' pacha' ri ch'o'b'onik chwi u'anikiil paqchi'inik uwe uyakik kiwach xa jupuq tikaweex xa rumal rolowaal kipoqlajil.

Ruuk' ronojel chuq'ab' na kak'ul ta uwa ronojel ano'n re kaki'an nim chi kib'iil kiib' jupuq tikaweex xoq ronojel uwa ch'o'b'oneem re kuyak wi kiwach xa pujuq tikaweex uwe kujach kipaa,

Keta'max uwach, ke ri uch'uqik uwi' paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pakiwi' tikaweex e ma wa' lik tareya kasach uwach xoq chi kiqu' taq ri ajq'atal tziij, tikaweex choma kina'ooj e ma chi kiqu' ri' ke k'o wi ri usachik uwach ri paqchi'inik,

Kaka'alax tan chi ub'i'xkil e ri tinamit chi kiqu' k'o wi kakich'uqeej jay kakiyak uwa kiloq'oxiik ri tikaweex, yey ri utziil kik'aslemaal we kik'ulumam juna k'ax, xoq kakiq'alisaaj chi kiwach ri tikaweex cha' kaketa'maaj uwa u'anikil paqchi'inik, e ma kuk'am lo k'ax pakiwi', xoq pakiwi' ixoqiib' jay kuk'am lo k'ax chwi kiloq'oxiik, kik'aslemaal, ki'ano'n, kikomoon, jay chwi utziil kich'o'b'onik, e ma lik iil kakimaj kichuq'ab' konojel ri mutza'j e k'o chupaam ri tinamit,

Keta'max uwa k'iyaal k'axk'olaal jay uchomaliil kawiniqir lo ruuk' ri k'aak' k'aslemaal jay ri usachik uwa ronojel paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pakiwi' tikaweex,

Yijb'ital chi uwach, ri k'aak' k'aslemaal jay k'aak' no'jib'al etob'inaq che ujunumaxiik kiib' ri tinamit, jay tob'inaq che ri junam wachiil chikixo'l ri tikaweex, jela' pacha' ri utziil k'u'xaal jay to'ob' pacha' katikir kanoq ke ri junaab' | ① ①, jun junaab' re kiloq'oxiik tikaweex, jay jun junaab' re usachik uwa ronojel paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pakiwi' tikaweex jay koyo'ex ri utziil uchomaal, junam wachiil chikixo'l ri tikaweex jay chikixo'l ri komoon,

Kakala'ax tan chi ub'i'xkil ri utikrib'al ri junamil wachiil jay ri junam loq'oxiik chupaam ri tinamit, kak'osox lo uwach konojel ri tikaweex xaq junam kiwach, junam kiloq'oxiik, lik iil wi kachajix uwi' kiloq'oxiik, chuqul ri tinamit k'o wi ri uchajixiik jay uk'amik saqiil ub'eyaal re kasach uwa ronojel paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pakiwi' tikaweex,

lik ewi kiwach kakisach uwa ratz'iyaaq ronojel paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pakiwi' tikaweex, ruuk' saqil chaak, kasach u'anikiil uk'iyaal uwa paqchi'inik jay ronojel taq ri na'ooj xmajataj kanoq chikiij winaq itzeel kik'ux jay kilik pacha' katzelej ta chi lo ri paqchi'inik,

Kakimol kiib' chinima konojel, kakiya' kichii', kanima' jay k'aak' kina'ooj puwi' ri junamil wachiil, junaam q'atoj tziij jay ri uchomaal k'aslemaal pacha' kayak kiwach konojel ri tikaweex kik'ulumam paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pakiwi' jay kak'am pa uchomaal ri uq'aljisaxiik utziij Durban 1 jay 2,

Jub'an taq chik chaak

- Kaya' chi reta'maxik, ri uchuq'ab' wa q'aljisay utzii jay uq'ab' chaak, ri tikaweex kik'ulumam paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pa kiwi', e ma e ri' ke we chikijujunaal uwe pa mutza'j kik'ulumaam juna k'ax;
- Eta'matal chik, ri paqchi'inik, ri na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pa kiwi' tikaweex, kapetow che ri katzu'n kolowaal, xa rumal kikomoon uwe eb'alaxinaq chupaam juna komoon nib'aa', uwe eb'aj chi qawach jay ri tikaweex kakik'ulumaaj k'iyaal k'axk'oliil chwi paqchi'inik rumal jub'an chi ub'ee we e ixoqiib', rumal kich'a'teem, uyakik uwa uq'iij Ajaw, kich'ob'onik kina'ooj, kinib'a'iil, pa eb'alaxinaq wi jay jub'an taq chi sa'ch;
- Eta'matal chi uwach, echiri' katikir ri junaab' | ☪ , ri usachik uwa paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pakiwi' tikaweex, kasach uwa ri itzel k'axk'oliil, e ma e kitaqeem la' konojel nima'q tinamit, wa' wa q'aljisay tziij kub'itziij jun ub'eyaal pacha' kapaj uwach jay katzukux ronojel k'axk'oliil k'o pakiwi' ri tikaweex, e ma e kirayim wa' ri tinamit ke k'o juna q'iij kasach uwa ronojel paqchi'inik, wa' kamajataj ruuk' umajik ojeer no'jib'al jay uyakik uwach ub'eyaal ano'n chupaam tinamit, pa taq komoon jay nima'q taq tinamit;
- Kakiya' ronojel kanima' chike ri komoon re la tinamit África rumal ri kichaak ketajin che u'anik re kakisach uwa paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pakiwi' tikaweex jay kaketa'maj uwa ronojel k'axk'oliil eb'ik'owinaq chupaam che ukojiik pa kijolom tikaweex ke na utz ta uwach la paqchi'inik e ma kuk'am lo k'axk'oliil pakiwi' tikaweex, tinamit jay nima'q tinamit;
- | Kajikib'ax jay kaloq'nimax ri utziil k'u'xaal, kuyuj maak jay k'iyal uwa ano'n ke tikaweex eb'aj Africa, e ma e katak'ab'an re usachik uwa paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pakiwi' tikaweex, jay iil keta'max uwach ke e k'o tikaweex lik anom tz'i' chike, paqchi'im kiwach, wa k'ax k'a e ta la', e ma k'iyaal tinamit cha' Africa kik'ulumam paqchi'inik k'iyaal junaab';
- | xoq kajikib'ax tan chik, konojel komoon jay tikaweex xaq junam kiwach chi rajawaxiik keta'maxik ke k'i kiwach. Etob'inaq che ri upaxirik mutza'j jay ano'n; xa rumal wa' k'o ub'eyomaal ri tinamit. Ri utikirik chomaal jay ri uyakik uwa ri kuyuj maak, ri k'iyaal uwach k'aslemaal uloq'nimaxik ri k'iyaal uwa ano'n e ketikow utziil pa taq ri komoon;
- | Kaq'alajisax uwach ke, konojel tikaweex xew keb'alaxik utz kaki'an sa la kakaj, xaq junam kiwach, junam kiloq'oxiik jay lik k'o kina'ooj pacha' ketob' che upaxirik jay che ri utziil xoq uyakik uwa ri kikomoon. Ronojel itzel ano'n re kaki'an nim chikib'iil kiib' juna mutza'j, wa' jun itzel ano'n, tzel kakil taq

- ri tinamit jay ri q'atb'al tziij, e ta k'ana ub'ee pa taq komoon rumal k'uri' la' kak'ul ta uwach, jela' pacha' ri ch'ob'onik kujach kipaa tikaweex;
- ∴ Keta'max ke ri mutza'j eyakaweel uq'iij Ajaw, ri kotz'i'janik jay ronojel taq uyakik uq'iij Ajaw we ela' kilitaj lik katob' che ri kik'aslemaal ixoqiib', achijaab' ekojoyom re. Ri mutza'j eyakaweel uq'iij Ajaw, ri kotz'i'janik jay ronojel ukojik uq'iij Ajaw katob' che uyakik uwa kik'aslemaal jay uyakik uwach kiq'iij tikaweex jay katob' che ri usachik uwa paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pakiwi';
 - ∴ Kilitaj wi uwach ruuk' b'iis, ri paqchi'inik, ri na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pakiwi' tikaweex, kanimar uwach, echiri' junam ta uwach ri b'eyomaal, ri uqasaxik uwa kiq'iij jay tzel kiliik tikaweex pa taq komoon;
 - || Katzelex ub'ixkil, konojel tikaweex k'o kiloq'oxiik, nima'q taq loq'oxiik che ri junamil wachiil pacha' kaqaquisij uwach ronojel loq'oxiik jay na kapaqchi'ix ta kiwach;
 - || Kilitaj uwach, ri k'aak' k'aslemaal lik k'o uchuq'ab', uwari' che, lik utz kak'amik re umajik uwach utziil jay upaxirik kiwach konojel tinamit, jinta junooq kakanaj kanoq. Keta'max uwach, ri tinamit kimajom kichuq'ab' k'o k'ayewaal re kakisach uwa paqchi'inik. Tob' ri k'aak' k'aslemaal kuya' k'iyaal uchomaal chike, wo'ora ri to'ob' junam ujachik upaa kaki'ano. Jela' kaya' chi reta'maxik ke lik iil kaq'atex uwach ri k'ax kuk'am lo ri k'aak' k'aslemaal. Wa' wa k'ax xaq k'ate't kunimarisaaj uwa ri nib'a'iil, ri tzeel ilonik, ri uqasaxik uwa kiq'iij ri tikaweex, iil kajunumax kiwach ri tinamit chwi ri pwaq xooq keb'il pa saqiil pacha' kakiq'atej uwa wa k'ax. Xaq junam kil uwach ri utziil re ri k'aak' k'aslemaal, ruuk' kito'ob' nima'q tinamit pacha' kayak uwaa uq'iij ri junamil wachiil che ri b'eyomaal, upaxirik uwa k'aslemaal, ujalik uwa kitziij nima'q tinamit ruuk' ri uchapab'exiik ri k'aak' no'jib'al jay ri uchajixik uwa k'iyaal uwach k'aslemaal; e ma katob' che usachik uwa paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pakiwi' tikaweex. Xew echiri' kakijunumaj kib' konojel tinamit jay kechakun konojel chi utz, kamajataj ri rayiim, chupaam ronojel tinamit k'o utziil chikixo'l.
 - ∴ Eta'matal chik, ri elem b'i chupaam ri komoom, chupaam ri tinamit, nimarinaq uwach rumal ri k'aak' k'aslemaal jay kaya' chi saq ke ri utziil na'ooj chwi ri elem b'i na kuyak ta uwa ri paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pakiwi' tikaweex;

Pa petowinq wi, sa' uchaak jay u'anikiil paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pa kiwi' tikaweex

- || Et'a'matal chik, ri kitz'apixik jay kik'ayixik tikaweex wa' jun itzeel ano'n xb'ani' pa kiwi' tikaweex, xew ta unimaal ri k'ax xkik'ulumaaj, jay ri urewaxik uwach, e ma eta'matal chik, k'iyaal xkik'ulumaaj k'ayewaal uwari' che keta'max uwa ri kiminik ri winaq pa ri k'ax, keta'max uwach ma wa' jun nimalaj mak pa kiwi' ri tikaweex, jay jela' katikir ri paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pa kiwi' tikaweex, ri tikaweex eb'aj Africa jay ri eb'alaxinaq chikixo'l Africanos, tikaweex eb'aj asiáticos jay ri eb'alaxinaq chikixo'l asiáticos, jela' pacha' ri eb'aj chi qawach xeb'ik'ow chupaam jay k'a e k'o jujun chupaam, ketajin chuk'ulik juna k'ax paqchi'inik;
- || Et'a'matal chik, ri kitaqo'nik mosoiib' e xk'amaw lo re ri paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pa kiwi' tikaweex, jay ri tikaweex eb'aj africanos jay ri kalk'o'aliib', eb'alaxinaq chupaam ri tinamit Asiático jay ri eb'aj chi qawach konojel xkik'ulumaj k'ax echiri' xetaqan ri mosoiib', wo'or k'a katajin pa kiwi'. Et'a'matal chik ri k'ax xuk'am lo ri kitaqo'nik ri mosoiib' uwari' che tob' xa pachiwi chirajawaxik kakitoj kimaak jay kaq'atex uwach pacha' katzelej ta chi u'anikiil. Xoq kab'isox ri k'axk'oliil petinaq che ri paqchi'inik jay ri junam ta wachiil pa taq komoon jay puwi' taq pwaq k'a k'o pa k'iyaal taq tinamit;
- || Et'a'matal chik, ke ri ujachik kipaa, kikamisaxik tikaweex lik na utz ta kuril, ri nima loq'oxiik ke nima'q tinamit, e uwiniqirik lo ri k'iyal kamsanik pa kiwi' tikaweex xoq e xpetow wi ri paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pa kiwi' tikaweex, jay eta'matal chik, lik iil kakitoj kimaak la xe'anaw re jay kaq'atex uwach pacha' katzelex ta chi lo u'anikiil;
- || Et'a'matal chik, ke ri k'iyal itzeel ilonik pa kiwi' tikaweex eb'aj naj, eb'aj chi jun chi tinamit, kewaam kiib' jay taq ri kitz'onon kik'olib'al, pa kiwi' ri ke kawiniqir lo wi ri paqchi'inik, jay itzeel ano'n anital chwi kiloq'oxiik tikaweex, che wa' kapetow wi ri paqchi'inik jay k'iyal itzeel ilonik pa kiwi' tikaweex;
- || Kil pa saqiil, chirajawaxik kil uwa ri k'aak' ano'n chwi paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pa kiwi' tikaweex e ma xaq k'ate't katzaq pa kiwi' alitoo, alab'oo jay jub'an taq chi mutza'j junta kichuq'ab' chwa wa jun itzeel ano'n;
- || Kakuxtaj tan chi ub'ixkil ri nib'a'iil, ri uqasaxik wachaaj, ri tzeel ilonik, ri ujachik kipaa tikaweex jay ri junam ta b'eyomaal junam uwach ruuk' ri paqchi'inik, ri na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pa kiwi' tikaweex, kakik'am lo paqchi'inik, jay nib'a'iil;
- || Et'a'matal chik, ri nib'a'iil chwi pwaq, nib'a'iil pa taq komoon, chwi ano'n kuk'am lo paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pa kiwi'

tikaweex, rumal wa' nimarinaq ri k'axk'oliil chwi ri nib'a'iil ke ri tinamit ketajin chumajik kichuq'ab' jay ri tinamit re Africa, kayijib'ax pacha' keb'esax lo ri achijaab', ixoqiib' jay ak'alaab' chwi k'axk'oliil, nib'a'iil e ma eta'matal chik ke k'a e k'o : || ① millones chi tikaweex kik'uluman wa k'ax, uwari' che iil kajunumax ri loq'oxiik che uyakik kiq'iij jay kesax wa k'ax pakiwi' konojel ri tikaweex;

- ① Eta'matal chik, ke ri paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pakiwi' tikaweex chwi la' kapetow wi ri kamisanik pakiwi' ri tikaweex, umaak la' kawiniqir ch'a'ooj, uwari' che kakuxtaj tan chik; ri usachik ri paqchi'inik, k'o che ri utikrib'al ri nima kiloq'oxiik tikaweex. Kaya' chi saq lik iil chike konojel ri mutza'j e k'o chupaam ch'a'ooj kakiloq'nimaaj ri utikrib'al wa tziiij pixaab', jay ri nima'q tinamit iil kechakunik echiri' katajin ri ch'a'ooj kamisanik pacha' kakisach uwa ronojel paqchi'inik;
- • B'isb'al uwach e ma ri upaxirik uwa ri pwaq lik k'aq'atib'ex uwach rumal ch'a'ooj chupaam taq komoon, e kapetow wi ri k'axk'oliil anital chwi kiloq'oxiik tikaweex, pacha' ri paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pakiwi' tikaweex, rumal ma jinta juna ajuwach tinamit kachakun kuuk' tikaweex, kurul kiwach jay kutaa kitziiij ri tikaweex;
- : B'isb'al uwach, e rumal ma e k'o jub'an taq chi tinamit kichapoom taq kiib' ruuk' moloj ajchakiib' uwe moloj ajq'atal uwa tziiij, xaq junam ta kina'ooj puwi' uloq'nimaxiik uwa ri k'iyaal uwach ano'n, k'iyaal kich'a'teem ri komoon jay, e ma puwi' la' kapetow wi ri paqchi'inik xoq kamesk'utax ta kanoq uwa ri kiloq'oxiik ri tikaweex eb'aj chi qawach;
- : Eta'matal chi uwach ri kiloq'oxiik ri komoon eb'aj chi qawach, cha' kujikib'a' ri utikrib'al ri utziil jay junamil wachiil ke konojel tinamit, jay kakuxtax tan chi ri kujikib'a' ri q'atab'al tziiij, uk'amik uwa chaak, u'anikiil jay uq'atik tziiij, jela' pacha' ri kitaqo'nik nima'q taq tinamit;
- : Kaq'alisax chisaq ri ch'a'teem "komoniib' eb'aj chi qawach" kachapib'ex che ri uq'aljisay uchaak ri mutza'j re ronojel tinamit kakiq'ul ta uwa paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pakiwi' tikaweex ka'an pa ronojel tinamit, jay kakich'a'tib'eej uwi' wa tz'onob'enik, jay na kach'a'tib'ex ta uwi' la uchomaxiik, jay jin ta k'ax ku'an panoq chwi kiloq'oxiik tikaweex eta'matal rumal ri q'atab'al tziiij ke nima'q tinamit;
- | Kaya' chisaq, ruuk' ronojel chuq'ab' kak'ul ta uwach ri paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pakiwi' tikaweex, e ma k'a ka'an pa taq jujun chi tinamit pakiwi' tikaweex e k'o pa tojoj maak jay echiri' kaq'at tziiij pakiwi', jela' kab'ix chike ri tikaweex ajchakiib' jay tikaweex eb'aj q'atol tziiij, pacha' kapaqchi'ix ta kiwi' mutza'j uwe tikaweex tz'apiim kichii' pa tojob'al maak;

- | Kajikib'ax ke iil kasach uwach ri ch'uquj uwi' maak chwi china'janik xb'an puwi' kiloq'oxiik tikaweex jay iil kajunumax uwa kiloq'oxiik tikaweex, mutza'j, we kik'ulumam k'axk'oliil chwi paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pakiwi';
- | Kaya' chi reta'maxik lik b'iis uwach e ma chijujunaal q'iij katajin unimarik uwach ri paqchi'inik, k'iyaal itzeel ilonik pakiwi' tikaweex, jay wa k'iyaal itzeel ilonik karaaj kanimar uwach chupaam mutza'j kinuk'um kina'ooj xoq chikixo'l ri tikaweex eb'aj q'atol tziij, ronojel q'iij e k'o winaq keyakaw uwach wa itzeel ano'n re kumaj uchuq'ab' pa taq mutza'j; uwari' che iil kaq'atex upuk'ixik chupaam uk'iyaal ya'b'al tziij k'aak' eno'jiim;
- | Kakuxtax loq, ri kiterneb'exik konojel mutza'j, k'iyaal mutza'j uwe komoon eb'aj chi qawach, rumal kulewaal, xaq eb'aj pa juna tinamit, we jin ta kok iil chike uwe eb'oq'otam kanoq rumal ri nima'q kiloq'oxiik tikaweex, jela' cha' ujachik kipaa, wa' jun nimalaj k'ax jay k'o tojoj maak puwi';
- | Ruuk' ronojel chuq'ab', kak'ul ta uwach ri utz'apixik kichii' tikaweex we k'a katajin u'anikiil pa k'iyaal tinamit, kechok panoq ri tinamit pacha' keb'ok iil che uk'amik ub'eyaal re kasach uwa ri ano'n chwi paqchi'inik, e ma e uwiniqirik lo k'ayewaal chwi kiloq'oxiik tikaweex;
- || Kajikib'ax tan chi uwach, chi rajawaxiik kak'ulub'ex uwach, kach'o'jix jay kasach uwa ronojel tzeel kilik tikaweex, ixoqiib' jay ak'alaab', jay eta'matal chik ke ri tikaweex xek'uluman k'ax, lik e killiis chwa ri paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pakiwi' tikaweex;

Tikaweex kik'uluman k'ax chwi paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik

- || Xaq junam kaya' chi saq lik b'iis e ma pa taq chola'j cha' tijonik, pa taq chaak, jaa re kunanik, kijeqeb'aal jay kikamiik ak'alaab', rumal wa' kapaqchi'ix kiwi' k'iyaal komoon, jay e wa' kak'amaw lo ri k'ax chwi paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pa kiwi' tikaweex;
- || Keta'max uwach uchuq'ab' ri k'iyaal uwach ub'eyomaal kitinamiit, ri tikaweex e africanos jay kalk'o'aliib' xoq kajikib'ax uwa saqiil kik'aslemaal pa taq komoom, chwi kiloq'oxiik, chwi pwaq, chwi kina'ooj, e ma rayiim na kak'ayewax ta uwach ri kik'o'ji'ik chupaam mutza'j re kakik'am uwach juna tziij;
- || chi rajawaxiik konojel ri tinamit re Ab'ya Yala jay konojel tinamit re Africa, na kek'ix ta che ri kikomoon Africa, jay kaketa'maaj ke jub'an taq chi ano'n, ri winaq k'o pwaq kuuk', jay ri k'aak' tzukunik ki'anoom ri tinamit e k'amayom lo k'ax, iil kaketa'maaj ke na utz ta kakik'ul uwa paqchi'inik, na'b'al itzeel

- k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pa kiwi'; jay kaketa'maaj, ke pa taq k'iyaaal tinamit, ri junam ta wachiil petinaq ojertaan uwari' che kakitzukuj ub'eyaal pacha' na katzelej ta chi pa kikomoon e ma ri paqchi'inik kuk'am lo nib'a'iil;
- ¶¶¶ Eta'matal chik, ri eb'alaxinaq chupaam ri tinamit Africa, chi k'iyaaal junaab' kik'ulumaam k'axk'ol chwi paqchi'inik, tz'apiim kichii' jay ewaam chi kiwach la kiloq'oxiik, uwari' che kajikib'ax uwach, iil kajunumax jay kaloq'nimax kiwach, na utz ta kapaqchi'ix kiwi'. Uwari' che, keta'max uwa kiloq'oxiik chwi ano'n jay chwi kolowaal; xaq junam kakiquisij uwa kiloq'oxiik che kik'aslemaal, che kich'ob'onik, che kikomoon, che kipwaq jay che ki'ano'n; ya'tal chike kapaxir kiwach we e kirayim ri' pa kik'aslemaal; iil kayak uwa ronojel kich'ob'onik, kik'aslemaal, ki'ano'n jay uyakik uq'iij Ajaw kaki'ano; kayak uwa uq'iij kich'a'teem, kachajix uwa ojeer kina'ooj jay, ki'ano'n jay kituun chanaal; kaq'atex ta uwa uchapab'exik, uqusixik jay uk'olik uwa ronojel k'o chwa kuleew pa ri kochoch jay upaxirik kina'ooj, ucholob'al kichaak puwi' tijonik, e ma e kirayim la' la tikaweex jay, we utz katzelex ri kuleew ki'ke wi ojertaan;
 - ¶¶¶ Eta'matal chik, pa taq k'iyaaal tinamit re Africa ri tikaweex eb'aj chiri' jay ri eb'alaxinaq chiri', kakikuy k'iyaaal k'ax petowinaq che uqasaxik kiwa tikaweex jay paqchi'inik kumal mutza'j ajchaak re ri tinamit uwe mutza'j ajchakuneel k'o kajaaw, uwari' che kaloq'nimax uwa usachik uwa ronojel paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pa kiwi' tikaweex e ma e kakich'o'jij la' ri eb'aj Africa jay ri kiwi' kimaam;
 - ¶¶¶¶ Eta'matal chik, pa taq k'iyaaal tinamit ri tikaweex eb'aj Asiáticos, jay ri kiwi' kimaam, kakikuy k'iyaaal k'ax petowinaq che uqasaxik kiwa tikaweex jay paqchi'inik kumal mutza'j ajchaak re tinamit uwe che mutza'j ajchakuneel k'o kajaaw uwari' che kaloq'nimax uwa usachik uwa ronojel paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pa kiwi' tikaweex e ma e kakich'o'jij la' ri eb'aj Asiáticos jay ri kiwi' kimaam;
 - ¶¶¶ Kilitaj pa saqiil, tob' ri paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pa kiwi' tikaweex anital chi k'iyaaal junaab', ri tikaweex eb'aj Asiático etob'inaq jay ketajin chuya'ik kito'ob' chwi k'aslemaal, chwi pwaq, chwi komoon, chwi na'ooj, chwi tzukun k'aak' na'ooj jay chwi ano'n chupaam ri tinamit pa ejeqel wi;
 - ¶¶¶¶ Kechok panoq konojel ri tinamit pacha' kakipaj jay, kakitzelej urilik ronojel ri choman na'ooj re elem b'i pa juna tinamit xoq kakipaj uwach we ri q'atab'al tziij ke konojel tinamit kuloq'nimaaj uwa kiloq'oxiik tikaweex jay we keb'uchajij, e ma rayiim kasach uwa ronojel paqchi'inik chikiwi' ri ab'aj ta pa ri tinamit, jay ri tikaweex eb'aj Asiáticos jay kiwi' kimaam;
 - ¶¶¶¶¶ Eta'matal chik, ke ri komoom eb'aj chi qawach kik'ulumam paqchi'inik k'iyaaal chi junaab' jay kajikib'ax chupaam wa tziij ke xaq junam kiwach, junam k'o

kiloq'oxiik jay na utz ta kakik'ul paqchi'inik, xa rumal kik'aslemaal, kolowaal xoq kaya' chisaq, iil kasach uwa ri paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pa kiwi' tikaweex, e ma kuk'am lo k'ax pa kiwi';

- : ① Eta'matal chi ri kichuq'ab' jay uk'iyaal kiwach ri ano'n jay ri ub'eyomaal kik'aslemaal ri tinamit eb'aj chi qawach, tob'inaq che upaxirik jay uk'iyarik uwa ano'n, jela' pacha to'b'inaq che utak'leb'al uchomaxik na'ooj pacha' kapaxir uwa ri komoon pa ejeqel wi;
- : • Katzelex tan chi ub'ixkiil, ri uqusuxik uwa kiloq'oxik ri komoon eb'aj chi qawach, lik iil re kasach uwa ronojel paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pa kiwi' tikaweex. Katzelex tan chi ub'ixkiil, iil kayak uwa ri uqusuxik kiloq'oxiik ri tikaweex chwi kik'asleem, chwi kina'ooj, chwi kipwaq, chwi kikomoon jay chwi ki'ano'n, jela' pacha' ri to'ob' re upaxirik wachaaj chwi k'aslemaal jay kaloq'nimax uwa kina'ooj ri tikaweex kakich'obo';
- : : Kach'o'jix tan chik pacha' ri komoon eb'aj chi qawach na kajalk'atix ta kiwach utz kakikoj ronojel kiq'uu' jay kakich'a'tib'eej kich'a'teem na kapaqchi'ix ta kiwi', kaloq'nimax kiloq'oxiik jay ri ya'tal chike. Wo'or katajin uchakuxik pacha' kajikib'ax reta'maxiik ri kiloq'oxiik tikaweex eb'aj chi qawach, e taq wa' wa loq'oxiik: kech'a'b'ex ruuk' saqil kib'i'; kek'oji' che ri junamil wachiil che ri upaxirik kina'ooj, chwi kipwaq, chwi kikomoon jay chwi ki'ano'n; iil kayak uwach ri ojeer mutza'j ojeer kik'aslemaal, ki'ano'n; jay kayak uwach kich'a'teem, ojeer kipwaq che ri komoon pa ejeqel wi; k'o ke che re kek'oji' che upaxirik uwa kichaak jay tijonik; kakichakuj uwa kuleew jay ronojel ri k'o chwoch, utz kakiqusij ri kiloq'oxiik che uchapik awaj, kar; jay xaq junam kaq'at tziij pa kiwi';
- : : Xaq eta'matal chik, ri uloq'nimaxik uwach uleew kaki'an ri komoon eb'aj chi qawach e ma e kaya'aw k'aslemaal, jay kechok ri tinamit pacha, chechakun kuuk' ri komoom eb'aj chi qawach pacha' jinta kamajaw ri kuleew jay ri k'o chwach, e ma k'o kiloq'oxiik kujikib'a' ri kitziij pixaab';
- : : K'o k'ikotemaal, ma kawiniqir lo chupaam ri Kikuchuu Siwaan tinamit jun moloqb'al iib' pa kach'a'tib'ex wi kiwi' tikaweex eb'aj chi qawach, jay ruuk' wa' kamajataj la urayib'aal ri nimalaj q'iij ke ri komoon eb'aj chi qawach jay ri uq'aljisay utziij, uchaak ri tinamit Viena;
- : | K'o ki'kotemaal, ma ri Kikuchuu Siwaan tinamit xukoj kanoq jun achi re kunuk' uchii' ronojel ri kiwa'lib'eem jay ri ya'tal chike ri komoon eb'aj chi qawach jay kanimax uwach cha' kato' wa achii;
- : | Keta'max uwach ri to'ob' chwi pwaq, chwi komoon jay chwi ano'n kakiya' lo ri tikaweex e k'o pa jun chi tinamit, ri to'ob' kakitaq lo ri tikaweex jay ri to'ob' kaki'an pa ri tinamit pa e k'o wi;
- : | Katzelex ujikib'axiik ri kiloq'oxiik ri tinamit pacha' kakiyijib'a' jay kakichapib'eej ri kitziij jay kina'ooj chwi elem b'i pa ri tinamit, xoq kajikib'ax ke ri tziij iil kilik

we kuqasaj ta uwa kiloq'oxiik tikaweex jay we kuyak ta uwa ri paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pa kiwi';

- : || Kil ruuk' b'iis jay ruuk' ronojel chuq'ab' kaqasax uwa ri paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pa kiwi' tikaweex eb'aj ta pa ri tinamit jay ronojel ch'aminik ka'an chike', katzelex tan chi ujikib'axiik, chi kiqu'ul ri tinamit k'o wi kuchajij ri kiloq'oxiik tikaweex eb'aj ta pa ri tinamit jay chuqul ri tinamit k'o wi keb'uchajij ri tikaweex chwa k'axk'oliil, pacha' ri paqchi'inik ka'an pa kiwi', uwe kaqasax uwa kiqu'iij jay we tzeel keb'ilik kumal juna winaq, mutza'j pa taq komoon uwe pa kechakun wi;
- : || Kaya' chi saq, lik iil kawiniqirisax chaak re kak'ayewax ta uchomaal, ri kuyuj maak jay utziil chikixo'l tikaweex eb'aj ta pa tinamit jay jub'an taq chi tikaweex e k'o pa ri tinamit, e ma jela' kasach uwa ronojel paqchi'inik jay tzeel ilonik pa kiwi' tikaweex. Kaya' chi saq ri unuk'ik kiib' ri alk'o'aliib' kuk'am lo utziil uwari che lik iil kayak uwach ri junumanik iib' pa taq ri tinamit;
- : || Mesk'utam ta kanoq, ri kilisaal kakiriq ri tikaweex eb'aj ta pa ri tinamit, xa rumal ma e jinta pa kitinamit pa eb'alaxinaq wi, xa rumal ma junam ta kich'a'teem, kik'asleem, ki'ano'n, umaak ri k'axk'ol chwi pwaq, chwi komoon jay xa rumal ma ri tikaweex jin ta kiwuuj e k'o chupaam jub'an chi tinamit uwari' che kapaqchi'ix kiwi';
- : || Katzelex ub'ixkil, iil kasach uwach ronojel paqchi'inik pa kiwi' ri tikaweex eb'aj ta pa ri tinamit, eb'aj chaak, xoq iil kapaqchi'ix ta kiwi' pa taq chaak, xoq tzel ta keb'il che ri tijonik, pa taq jaa re kunanik jay junam kaq'at tzii'j pa kiwi', pacha' kakijikib'a' ri nima kiloq'oxiik tikaweex xoq keb'ilik pacha' katzaq ta paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pa kiwi';
- : || Bisb'al uwach, e ma ri paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pa kiwi' tikaweex e kapetow wi kanimajik b'i ri tikaweex pa kitinamiit, kakewaj kiib' jay kakitzukuj juna chi kochoo;
- : || Xaq b'isb'al uwach ma jinta ke'ela wi la kichaak ri tikaweex re kakisach uwa paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pa kiwi' tikaweex, e ma k'a katajin u'anikil wa k'ax chikiwi' ri tikaweex kewam kiib', uwe kakitzukuj juna kochoo jay ri tikaweex eb'animajinaq b'i;
- : || Kaya' chi saq, lik kil uwach ri kelik b'i ri tikaweex jay katzukux ub'ee cha' ri tikaweex kewam kiib', eb'esaam b'i, pacha' ketzelej loq ruuk' ronojel kanima' chwa kitinamiit pa eb'alaxinaq wi, jay kilik pacha' na jinta k'ax katzaq pa kiwi', xoq iil ri kitzelejik chwa kitinamiit;
- : || Katzelex ujikib'axik, iil kaloq'nimax jay kachakux ri k'o chi kiqu'ul tikaweex puwi' kichajixik ri tikaweex kewam kiib', kakitzukuj juna kochoo, jay ri eb'esam lo pa juna tinamit; kaya' kanoq chi saq, iil ka'an utziil chike ri tikaweex eb'aj pa ri tinamit jay iil kajach upaa ri eqa'n jay to'ob' ke konojel tinamit pacha kalajaw ri chaak chwi kichajixik tikaweex kewam kiib'.

- Katzelex ujikib'axiik kub'ij ri jikib'anik re : :||| ·|| jay ri utzii pixaab' re ri : :|||
 :| kuch'a'tib'eej uwi' ri jikib'inik ke tikaweex kewaam kiib', ma iil kachapib'ex
 pa ronojel tinamit kik'amom wa jikib'anik;
- : ·||| Keta'max chi utz, pa ri tinamit lik k'iyaa kiwach ri tikaweex, k'iyaa katz'iyaaq,
 k'iyaa uwa kolowaal jay ketob' che upaxirik uwach ri kuyuk maak, utziil
 pa taq komoom. Ruuk' ronojel chuq'ab' kaqasax uwa ri paqchi'inik ka'an
 pakiwi' ri tikaweex, e ma wa ano'n kuq'ateej uwa kik'aslemaal;
 - : ·||| Eta'matal chi ri xkiwa'lib'eej ri tikaweex, ma kik'ulum nima'q k'axk'oliil petinaq
 che uqasaxik uwa kiloq'oxiik; wa' kamajataj na'ooj puwi' pacha' kaqa'tex
 uwa ri k'ax ma xaq k'ate't katzelej loq;
 - : :||| Kajuxtap, kamesk'utax ta kanoq ri nima'q k'axk'oliil xkik'ulumaaj ri tikaweex;
 - : :||| B'isb'al uwach e ma ri kuyuj ta kimaak tikaweex chwi uyakik uq'iij Ajaw,
 ri tzeel kilik xa rumal la kaki'an ri tikaweex chwi' kawiniqir wi ri paqchi'inik
 chwi kik'aslemaal tikaweex e ma wa itzeel ano'n' kuq'ateej uwa kiloq'oxiik
 ri tikaweex chwi uyakik uq'iij Ajaw;
 - : ① xoq b'isb'al uwach e ma pa taq k'iyaa tinamit lik kakuy ta kimaak ri tikaweex
 re kakiyak uq'iij Ajaw jay kaq'atex uwa ri kiloq'oxiik chwi' uyakik uq'iij Ajaw,
 ronojel q'iij kanimar ri ch'aminik pakiwi' xa rumal ukojik uq'iij Ajaw jay xa
 rumal katz'iyaaq, kolowaal ri tikaweex;
 - : · B'isb'al uwach e ma, nimarinaq kiterneb'exik jay kikamisaxik tikaweex
 Judíos, Musulmana jay Árabes xoq ewiniqirinaq mutza'j eb'aj paqchi'eneel
 pakiwi' ri komoon Judía, Musulmana jay Árabe;
 - : : Eta'matal chik, ri xkik'oweej ri tikaweex ojertaan lik k'ax ri xb'anitaj pakiwi' e
 rumal ma xqasax uwach kik'aslemaal jay xjunumax ta kiwach, b'isb'al uwach
 e ma katajin unimarik ri paqchi'inik pakiwi' tikaweex e k'o chwa tinamit,
 uwari' che kechok panoq ri tikaweex, echiri' k'o ch'a'ooj na kekapaqchi'ij ta
 kiwi' jay na tzeel ta kekil ri tikaweex;
 - : : B'isb'al uwach ri kik'ulumaam ri tinamit Palestino e ma eb'okinaq b'i winaq
 eb'aj ta chiri' kuuk'. Eta'matal chik, ri loq'oxiik na utz ta kamaj chike ri tinamit
 Palestino e ma ri ke ya'tal chike kaki'an sa la kakaaj, lik iil kil uwach ri
 kiloq'oxiik pacha' kechajix konojel, jela' pacha' ri tinamit re Israel, kechok
 panoq ri tinamit cha' ketob' che ri utziil uchomaal pacha' jin ta oyowaal
 chikoxo'l;
 - : : Katz'onox utziil uchomaal, pakiwi' ri komoon, pacha' konojel ri tinamit
 kakiquisij ri junamil wachiil, xoq junam kaq'at tziij pakiwi' jay junam uwach
 kiloq'oxiik pa taq tinamit jay kechajixik;
 - : | Keta'max uwach kiloq'oxiik ri tikaweex kewaam kiib' pacha' ketzeloj lo pa
 kochoo ruuk' ronojel kanima', iil kechajixik cha' kaqasax ta kiwach. Kechok
 ri tinamit kakik'ayewaa jay ta ri kitzelej loq;

- : | Kajikib'ax uwach, iil kachajix uwa kik'aslemaal, kiq'uuq', ki'ano'n, kich'a'teem jay uyayik uq'iij Ajaw kaki'an ri ch'uta mutza'j, we e k'olik chirajawaxik kajunumax kiwach ri ch'uta mutza'j pacha' kakikusij uwa kiloq'oxiik xoj jinta paqchi'inik ka'an pakiwi' e ma utz kaki'ano sa la kakaaj;
- : | Eta'matal chik, ri tikaweex eb'aj chi qawach e k'o che juna mutza'j lik k'o k'ax kakirip pa kib'ee xa rumal kiq'uuq', uyakik uq'iij Ajaw, jela cha' kik'aslemaal jay ki'ano'n. Kechok panoq ri tinamit kakil pa saqiil ri chomam chwi usachik uwa paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pa kiwi' tikaweex, e ma rumal wa' kawiniqir lo ri uk'iyaal k'axk'oliil;
- : || lik b'iis uwach, e ma katajin u'anikiil paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pa kiwi' tikaweex, jela' pacha' ri k'ax katajin pa kiwi' ri tikaweex e romaniés, gitanos, sintis jay ri tikaweex xa ib'ik'oweel. Chi rajawaxiik kachomax uchakuxiik ri junamil wachiil;
- : || Eta'matal chik, ri paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pa kiwi' tikaweex, lik katzaq pa kiwi' ixoqiib' jay alitoo, wa k'ax kuqasaj uwa kik'aslemaal, kukoq nib'a'iil chikixo'l, jay kuq'atej uwa kiloq'oxiik ri tikaweex. Eta'matal chik, lik iil kajunumax uwa k'iyaal na'ooj, kachomax uwa na'ooj, kanuk' tzij re kasach ri paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pa kiwi' tikaweex pacha' kak'ul ta chi wa itzeel ano'n;
- : || Keta'max uwach, iil kayijib'ax saqiil chaak re kapaj uwach jay kil ri paqchi'inik ka'an pa kiwi' ixoqiib', pacha' kil ri k'ayewaal kuk'am lo che kik'aslemaal; ma iil kakikusij ri kiloq'oxiik pa komoon, chwi kina'ooj, chwi pwaq, pa kik'aslemaal jay chwi ki'a'non jay lik iil kasach uwa ri paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pa kiwi' tikaweex;
- : || B'isb'al uwach e ma k'o ixoqiib' ketakpux chupaam mutza'j eyakaweel uq'iij Ajaw jay kakisach uwa ki'ano'n xoj kakijal kina'ooj, kich'a'teem, kakipaqchi'ij kiwach chwi tijonik jay chwi chaak;
- : || lik b'isb'al uwach, e ma k'iyarnaq kiwach ri ak'alaab', alitoo jay alab'oo, alitoo, e k'o chikixo'l ri tikaweex kik'ulumam paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pa kiwi'. Kaya' chisaq, lik iil kawiniqir chaak re kuqasaj uwa ri paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pa kiwi' tikaweex cha' kil uwa kiloq'oxiik ri ak'alaab', alab'oo jay alitoo kik'ulumam juna k'ax;
- : || Eta'matal uwach, na k'o'm jeqel chupaam juna ch'uta mutza'j, mutza'j kuyak uq'iij Ajaw uwe xa rumal kich'a'teem, we ajchiqawach na kaq'atex ta uwa uloq'oxiik chi utukeel uwe chi mutza'j k'o ke che kakikusij uwa ki'ano'n, utz kakiyak uq'iij Ajaw jay utz kakich'a'tib'eej la kich'a'teem;
- : || Eta'matal chik, ri ak'alaab' kechakunik rumal ri nib'a'iil, e ma kapaxir ta kiwach chwi pwaq, jay keb'el ta b'i chupaam ri nib'a'iil, uwar' che kapaqchi'ix kiwach, e ma kuq'atej uwa kik'aslemaal ri ak'alaab' e k'o che mutza'j e

nib'aa' xoq kuq'ateej uwa kiloq'oxiik tikaweex cha' kakiquisij jay kapaxir kiwach chwi pwaq;

- ⋮ ||| B'isb'al uwach e ma, pa taq k'iyal tinamit ri tikaweex k'o la jun ya'b'iil VIH/ SIDA chike jela' pacha' ri k'e la' jeqerinaq chike jinta kichuq'ab' chwa ri paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pa kiwi', uwari' che kaq'atex uwa kiloq'oxiik che ri kunanik jay che ri kunub'al;

Uq'atexik uwach, tijonik jay chajinik utaqeem re kusach uwa ronojel paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pa kiwi' tikaweex pa taq komoon, ujolom tinamit jay pa nima'q tinamit

- ⋮ ⋮||| Eta'matal chik, ri nuk'uj na'ooj, uch'ob'ik pwaq, uch'ob'ik ano'n jay ch'ob'onik chwi komoon jun wi chi ub'ee kuwiniqirisaaj lo ri paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pa kiwi' tikaweex, e ma puwi' wa' kapetow lo wi ri itzeel ano'n. We k'o junamil wachiil chwi ronojel loq'oxiik kasach uwa paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pa kiwi' tikaweex;
- ⋮ ⋮||| Kajikib'ax uk'amik ri kub'ij ri nima q'aljisay kitziij nima'q tinamit puwi' usachik uwa ronojel paqchi'inik jay ri uchapab'exik lik k'o uchuqa'b' re kuyak uwa uq'iij ri junamil wachiil jay uq'atexik uwa ri paqchi'inik pa taq konojel tinamit;
- ⋮ ⋮||| Katzelex ukuxtaxik, ri xkiya' kichii' konojel ri tinamit che uyakik uwa uq'iij ri utziil uchomaal, urilik jay uchajixik uwi kiloq'oxiik ri tikaweex chwi pwaq, chwi komoon, chwi ano'n, chwi choman na'ooj, jay ri loq'oxiik chwi umajiik kichuq'ab', e ma we xb'an ri wa' kasach uwa ronojel paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pa kiwi' tikaweex;
- ⋮ ⋮||| Eta'matal chi pa saqii ri k'ayewaal re kasach uwa paqchi'inik jay kamajataj ri junamil wachiil katikir lo e ma kakaaj ta kechakun puwi', junam ta uq'atik tziij pa kiwi' ri tikaweex, jinta chaak unuk'um ri ajuwach tinamit, re kasach uwa paqchi'inik jay jub'an taq chi k'ax na utz ta uwach;
- ⋮ ⋮⊙ Eta'matal chik xew ri tijonik, ri umajik chuq'ab' jay ri ujunumaxiik uwach ri q'atab'al tziij pa kiwi' ri tikaweex jay ujunumaxik uwa loq'oxiik jela' pacha' ri upuk'uxik uwach ri q'atoj tziij, unuk'ik choman na'ooj pa komoon jay unuk'ik na'ooj chwi pwaq, ketob' che usachik uwa paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pa kiwi' tikaweex;
- ⋮ ⋮⋅ Eta'matal chik, ri junamil wachiil jay juna ajuwach tinamit na eleq'om taj, xoq kachakun kuuk' ri tinamit uwe kuloq'nimaaj uwa kiloq'oxiik tikaweex, ya'tal chike jay we katob' che ri uq'atexik uwa paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pa kiwi' tikaweex. Katzelex ub'ixkil ri itzeel ano'n petinaq che ri k'axk'oliil chwi paqchi'inik jay tzeel kilik tikaweex e kaqasan uwa ri junamil wachiil jay kuyak uwa jalajuj taq chi k'ax;

- ⋮ : Kajikib'ax uwach, ri ch'a'teem chikixo'l ri mutza'j e ub'eyaal re keta'max jay kapuk'ix uwa utziil chikixo'l mutza'j, ri reta'maxiik jay ri upuk'ixik uwa kiloq'oxiik tikaweex, ri junamil wachiil chwi kiloq'oxiik tikaweex jay ri uyakiik uwa utikrib'al k'aslemaal katob' che uqasaxik uwa paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pa kiwi' tikaweex, jay kak'ayewax ta uyakiik uwa kiloq'oxiik ri tinamit pa utziil pacha' k'o uchomaal chikixo'l tikaweex;
- ⋮ : Kayak uwa ri kichaak ri tikaweex eb'aj uwach mutza'j jay konojel taq ri mutza'j kichomam kina'ooj pacha' kechakun che usachik uwa paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pa kiwi' tikaweex, jay kechok ri mutza'j kichomam kina'ooj cha' kechakun puwi' uyakik ri choom ano'n, ri kuyuj maak jay ri loq'nimanik;
- ⋮ : Tzel keb'il ri kiwiniqirik mutza'j epaqchi'enel, mutza'j eb'aj ch'a'ooj we kakiyak uwach ri itzeel ano'n uwe tzel kekil tikaweex e ma we ketob' che ukojik lo k'ax pa taq komoon uwari' che kek'ul ta pa taq tinamit;
- ⋮ | Tzel keb'il ri mutza'j kinuk'um kina'ooj chwi uyakik uwa paqchi'inik, itzeel ilonik pa kiwi' tikaweex xox tzel keb'il ri winaq jay mutza'j kaki'an paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pa kiwi' tikaweex e ma wa itzel ano'n junam ta ruuk' ri junamil wachiil jay ri saqiil taqo'nik. Katzelex ujikib'axik ri paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pa kiwi' tikaweex yakom uwach pa nuk'uj na'ooj e ma kuchini'aaj kiloq'oxiik tikaweex jay kukoj oyowal chikixo'l, xox kuqasaj uwa ri to'ob' k'o pa taq komoon jay pa taq nima'q tinamit;
- ⋮ | Kakuxtax tan chik, ri upuk'ixiik tziij re kuyak kiwach xa jupuq tikaweex, ri itzeel ilonik, wa' jun maak jay kaq'at tziij puwi', e ma jela' kujikib'a' ri utikrib'al uq'aljisay utziij ri nima mutza'j chwi kiloq'oxiik tikaweex jay ri loq'oxiik jikib'am chupaam ri | chola'j tziij re ri nima jikib'anik ke nima'q tinamit re usachik uwa paqchi'inik pakiwi' tikaweex;
- ⋮ : Kilitaj kub'ij ri pera'j b) re ri : chola'j tziij re q'aljisay kitziij nima'q tinamit puwi' usachik uwa paqchi'inik pakiwi' tikaweex; kuya' chi kiqu' ri nima'q tinamit cha' kakichajij jay kakiq'at tziij pakiwi' mutza'j kakiyak uwa na'ooj re paqchi'inik, tzeel ilonik uwe u'anik k'ax chike tikaweex jay we kemin winaq che u'anik paqchi'inik. Ri mutza'j kepaqchi'inik kakitoj kimaak jay kaq'atex kiwach;
- ⋮ : Eta'matal chik, ri uk'iyaal uwach tzijonik iil kuk'ut uwa ri uk'iyaal kiwach komoon k'iyaal ki'ano'n jay kechakun puwi' usachik uwa ri paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pakiwi' tikaweex. E ma ri uk'iyaal uwach tzijonik lik k'o uchuq'ab';
- ⋮ : E k'o jujun chi uk'iyaal uwach tzijonik, kakipuk'ij uwa raq'uul, ch'aminik chikij mutza'j uwe chirij juna tikaweex jinta uchuq'ab' chwa ri paqchi'inik, cha' ri tikaweex eb'animajinaq b'i uwe xa kewan kiib pa ri tinamit, e ma ri

uk'iyaal uwach tzijonik etob'inaq che upuk'ixik itzeel k'u'xaal jay paqchi'inik chikixo'l winaq, e ma ri tayb'al, ilb'al uya'oom kichuq'ab' ri winaq ke'anaw paqchi'inik;

∴ || Eta'matal chik, ri to'ob' che ri uqusuxik loq'oxiik kakiya' ri uk'iyaal uwa tzijonik jay ri k'aak' no'jib'al, cha' ri internet, e ma iil ketob' che usachik uwa paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pakiwi' tikaweex. Katzelex ujikib'axik, iil kaloq'nimax ri kiloq'oxik ri wuuj ya'b'al tziij pacha' kechakun tikukeel chwi la kichaak;

∴ ·|| B'isb'al uwach, rumal ri uchapab'exiik ri k'aak' no'jib'al re tziij, cha' ri internet, we utaqeem kuqasaaj uwa kiloq'oxiik tikaweex, ri junamil ta wachiil, ri paqchi'inik, itzeel ano'n pakiwi' jub'an taq chi winaq we kuyak uwach ri kuyuj ta maak, xoq we kupuk'ij uwa paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pakiwi' tikaweex, ak'alaab', alab'oo jay alitoo e ma kujal kina'ooj;

∴ ·|| Xil iil uwach kayak uwa uq'iij ri uchapab'exiik ri k'aak' no'jib'al re tziij, ri ch'a'temaal, cha' internet re katob' che usachik uwa paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pakiwi' tikaweex; taq ri k'aak' no'jib'al ketob' che uyakik uwa ri kuyuj maak, ri utziil chikixo'l tikaweex, cha' ri utikrib'al ri junamil wachiil xoq ri uq'atexik uwa paqchi'inik;

∴ ·|| Kajikib'ax uwach, konojel tinamit chi rajawaxiik kaketa'maaj iil wi ri uk'iyaal uwach tzijonik pacha' ri tikaweex kik'ulumam paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pakiwi' utz keraq'un chupaam;

∴ ·|| Katzelex ujikib'axiik uqasaxik kiwach tikaweex kumal ajuwach tinamit, mutza'j ajchakiib', uk'iyaal tzijonik; cha' ri mutza'j kinuk'um kina'ooj, ri mutza'j eb'aj pa tinamit jay eb'aj pa komoon, we katajin paqchi'inik pakiwi' uwe utzelexik loq paqchi'inik chikixo'l, e rumal la' kak'iyar uwa ri paqchi'inik uwari' che iil kaq'at tziij puwi';

∴ ·|| Eta'matal chik, ri tijonik che ronojel le'a'j jay ri tijonik ka'an kuuk' winaq, chikixo'l alk'o'aal, jela' pacha' ri tijonik chwi kiloq'oxiik tikaweex, e ub'eyaal wa' re kayijib'ax ri ano'n jay itzeel ilonik chwi paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pakiwi' tikaweex; pacha' kayak uwa uq'iij ri kuyuj maak jay ri junamil wachiil pa taq komoon. Kajikib'ax tan chik, ri tijonik iil, e ma e kayakaw uq'iij, kupuk'ij jay kuchajij ri kichuq'ab' tinamit chwi ri junamil wachiil, lik iil wi, e ma katob' che usachik uwa paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pakiwi' tikaweex;

∴ ·|| Eta'matal chik, si saqiil tijonik, ri usachik uwa ri riqoj ta tziib' jay ri okeem che ri nab'ee tijonik tojom taj, katob' che usachik uwach ri itzeel ano'n xoq kuyak uwach ri junamil wachiil pa taq tinamit, komoon, mutza'j uwe chikixo'l ri tikaweex. Ri saqiil tijonik kuk'am lo uchomaal chikixo'l ri tinamit, mutza'j jay tikaweex, xoq kuloq'nimaaj uwa kiloq'oxiik tikaweex;

- ⋮ ||| Kaq'alisax chi saq ri uya'ik uwach ri loq'oxiik chwi tijonik jay ri usachik uwa paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pa kiwi' tikaweex, ri uchaak ri tijonik, lik iil e ma kujeq kiwach ri tikaweex che ri kiloq'oxiik jay ri tijonik kuloq'nimaaj uwa ri k'iyaal ki'ano'n, ri ak'alaab', alitoo, jay alab'oo, pacha' kakiq'atee jay kakisach uwa ronojel paqchi'inik jay kuyuj ta maak;

Ujikib'axik to'b'al re kakunax juna k'ax, katoj uwa juna maak, katoj rajil juna tikaweex pa taq ri tinamit, pa taq konoom jay pa taq nima'q tinamit.

- ⋮ ||| Kaq'alisax chi saq lik chi rajawaxiik kak'ut ri ano'n jay ri xkik'ulumaaj ri tikaweex ojertaan, ri eb'ik'owinaq chupaam, kak'ut ronojel ano'n jay ri xkik'ulumaaj ojertaan, pa xpetow wi jay ri maak xu'an ri paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pa kiwi' tikaweex; pacha' keta'max pa saqiil jay kamesk'utax ta kanoq ri k'axk'olaal xkik'ulumaaj ri tikaweex ojertaan;
- ⋮ ||| Eta'matal chik jay b'isb'al uwach ri uk'iyaal k'axk'oliil xkik'ulumaaj ri tikaweex, achijaab', ixoqiib' jay ak'alaab' xekamik ma xb'an tz'i' chike, xb'an k'ax chike, xetakpux ri tikaweex eqaab' pa k'axk'oliil chaak, xek'ayix b'i ri tikaweex chike mosoiib' jay xekamisax komoon. Uwari' che, ka'an jun chokonik chike konojel ri tinamit k'ax kuna' kik'u'x, pacha' kekikuxtaaj ri tikaweex xekam ojertaan, uwari che kajikib'ax uwach tob' xa pachiw, xb'anitaj wi ri k'ax, iil katoj maak puwi' jay kaq'atex pacha' katzelej ta chi loq. K'ax kuna' kik'u'x ri ano'n, nuk'uj na'ooj, kumal jupuq tikaweex k'o kime'r e rumal ma e ri ke xewiniqirisan lo ri paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pa kiwi' tikaweex;
- | Ⓢ Eta'matal chik jay b'isb'al uwach ri uk'iyaal k'ax xb'an pa kiwi' k'iyaal achijaab', ixoqiib' jay ak'alaab' e ma xb'an tz'i' chike, ri kik'ayixik b'i ri tikaweex eqaab' chike mosoiib', ri ukamisaxik uwach komoon. K'o jub'an taq chi tinamit xjiqer b'i utz'onoxik kuyb'al kimaak jay kakitoj kajil ri tikaweex xekamik jay ri xkik'ul k'ax pa kiwi';
- | · Rayital kasach uwach ri itzeel ano'n xb'an ojertaan ruuk' uchomaal, kechok ri nima'q taq tinamit jay ri tikaweex ejeqel chwach pacha' kekikuxtax ri tikaweex xekam chupaam la k'ax. Ri mutza'j ajq'aljisay tzij, ketajin chi rilik, e k'o jub'an tinamit xkiya' chi saq ri k'ax jay k'ax kuna' kik'u'x ri xkiwa'lib'eej ri tikaweex, jay xkijer utz'onob'exiik kuyb'al kimaak, uwari' che ka'an jun chokonik chike ri tinamit k'amaja' kakitz'onoj kuyb'al kimaak pacha' kakijeq utz'onoxik kuyb'al kimaak, rumal k'u ri la' kati'oxix chike ri tinamit xkitz'onoj kuyb'al kimaak;

- | : Eta'mam chik, chi kiqu'l ri tinamit k'o wi kakisach uwa la k'ax jay kechok panoq ri tinamit pacha' kakik'am ub'eyaal re katanab'ax u'anikiil k'axk'oliil jay kesax b'i ri ratz'iyaaq la itzeel ano'n.
- | : Keta'max uwach ri k'ax xb'an ojertaan, e ma xb'an paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel iloqnik pa kiwi' tikaweex; e ma kuq'atej uwach ri utziil uchomaal jay ri kichajixik ri tinamit. Kechajix ri tikaweex pacha' kakiquisij uwa kiloq'oxiik jay ri ya'tal chike, kakuxtax tan chik konojel tikaweex, pacha' ri Africanos, kiwi' kimaam, tikaweex eb'alaxinaq che ri tinamit Asiático xoq ri komoon eb'aj chi qawach, konojel xaq junam kiwach;
- | : Katzelex ujikib'axiik, lik iil keb'il ri tikaweex cha' jikib'am pa q'atab'al tziiij we xkik'ulumaaj juna k'ax chwi kiloq'oxiik cha' ri paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pa kiwi', e ma ri tikaweex lik ikiliis chwa ri k'ax pa taq ri komoon, chwi ano'n jay chwi pwaq, iil kaya' to'ob' chwi q'atoj tziiij we kajawax chike, ri tinamit kachakunik pacha' keb'uchajij uwe kutoj chike ri xek'uluman juna k'ax petowinaq che ri paqchi'inik, e ma jikib'am pa k'iyaal q'atoj tziiij ke nima'q tinamit, ke xaq junam uwa kiloq'oxiik ri tikaweex xoq kujikib'a' ri Nima q'aljisay tziiij ke nima'q tinamit chwi kiloq'oxiik tikaweex jay ri Molob'al re nima'q tinamit chwi usachik uwa ronojel paqchi'inik pa kiwi' tikaweex;
- | | Ch'ob'otal uwi' ri chololeem che ri nima q'aljisay tziiij, iil keta'max uwach ke chi kiqu'l konojel ri tikaweex k'o wi kakichajij ri utikrib'al kiloq'oxiik tikaweex, ri junamil wachiil jay kajikib'ax uwa juna chaak pa kumaj wi kichuq'ab' konojel ri tinamit; ri nima komoon kuya' uchii' che: kachakun ruuk' uchomaal kuuk' ri tinamit ketajin chumajik kichuq'ab' chwi pwaq jay kechakun cha' kakisach uwa ri paqchi'inik chikiwi tikaweex, kupuk'ij uwach ri umajik chuq'ab' chwi pwaq, chwi b'eyomaal pacha' kasach k'ana uwa ri nib'a'iil, jay kumaj uchuq'ab' ri junamil wachiil chikixo'l ri tikaweex lik jin ta k'o chike;
- | · Kaq'alisax chi saq ri ukuxtaxiik lo ri kamisanik jay k'axk'oliil xik'ow ojertaan tob' xa pachiwi, lik iil kaq'at tziiij puwi' e ma qatziiij xb'an ri kamisanik xpetow puwi' ri paqchi'inik jay katzijox sa' ri xkik'ulumaxik ri tikaweex katob' che ri kuyuj maak chwa ronojel tinamit jay katob' che uwiniqirisaxik juna komoon kachakun puwi' ri q'atoj tziiij, ri junaamil wachiil jay ri utziil;

Ub'eyaal cha' kamajataj ri junamil wachiil pa kemin wi kito'ob' konojel nima'q tinamit jay ri yakb'al uchuq'ab' ri Kikuchuu Siwaan tinamit, jub'an taq chi nima'q jikib'anik kechakun chwi usachik uwa paqchi'inik, na'b'al tzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pa kiwi' tikaweex

- | :| Lik chi rajawaxiik kayijib'ax, kayak uwach jay kachapib'ex chupaam ri tinamit, komoon, nima'q tinamit pacha' katzukux ub'eyaal chaak, choman na'ooj, jay saqiil uq'atik tziij kuk'am b'i saqil chaak re kupuk'ij uwa junam majoj chuq'ab' pa taq komoon jay majoj chuq'ab' chwi kiloq'oxiik tikaweex, chwi uchomaxik na'ooj, chwi pwaq, chwi komoon jay chwi ki'ano'n konojel tikaweex xkik'ulumaj paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pa kiwi'. lik iil kak'ut ub'eyaal chike cha' keb'opon chupaam taq mutza'j ajchakiib' chwi choman na'ooj, ajq'atal tziij jay ajk'amal uwa chaak, e ma jela' kaketa'maaj uwa kiloq'oxiik echiri' keb'opon pa taq q'atb'al tziij jay kajikib'ax uwach ri junamil wachiil, chwi k'aak' na'ooj, k'aak' no'jib'al jay wa' katob' che ujalk'itixik uwa kik'aslemaal konojel tikaweex, xoq na kapaqchi'ix ta kiwach;
- | :| Eta'matal chik, iil kak'am ub'eyaal to'ob' re keto' ri tikaweex xkik'ulumaaj paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pa kiwi', cha' kaqasax uwach pa taq komoon. Ri uqasaxik uwach, iil kachakux pa ronojel komoon, we ch'ob'om panoq re kuyak uwa kiloq'oxiik tikaweex jay iil kachakux uwa ri junamil wachiil chikixo'l ri tikaweex tob' xa sa' chi ki'ano'n, kich'a'teem jay uyakik uq'iij Ajaw kaki'ano pacha' kopon ri junamil wachiil pa kiwi'. Che wa uchakuxiik kilitaj wi chi utz pacha' kamajataj ronojel ri rayiim e ma wa utziil kawiniqir b'i chwa jaa, kuuk' mutza'j kinuk'um kina'ooj, ajchaak, jela' pacha' ri nima'q taq mutza'j pa kechakun wi ajchajineel, ri winaq b'alam kiq'uuq' jay jub'an taq ri mutza'j kechakun pa komoon, e ma wa mutza'j na utz ta kepaqchi'in pa kiwi' tikaweex, ma konojel xaq junam kiwach;
- | :| Kakuxtax uwach, lik iil kayak uwa kito'ob' ri nima'q tinamit pacha' kayak uwach: a) ri usachik uwa paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pa kiwi' tikaweex; b) ri uchapab'exiik ri jikib'anik ke nima'q tinamit keyoq'on che u'anikiil paqchi'inik; c) ri urayib'al ri wuuj tz'ib'ital rumal ri Kikuchuu Siwaan tinamit puwi' wa' wa tziij; d) ri umajik ri urayim ri uq'aljisay uwa utziij ri Kikuchuu Siwaan tinamit chwi ri uwach uleew jay ri upaxirik xb'an chupaam ri tinamit Rio de Janerio che ri junaab' : :||| :||, ri nima q'aljisay kitzii jay nima'q tinamit chwi kiloq'oxiik tikaweex xb'an chupaam ri tinamit Viena che ri junaab' : :||| :||, ri nima q'aljisay tziij xki'an nima'q tinamit puwi' komoon jay upaxirik kiwach xb'an chupaam ri tinamit El Cario che ri junaab' : :||| :||, ri nima moloj chwi umajik chuq'ab' pa taq komoon xb'an chupaam ri tinamit Copenhagen che ri junaab' : :||| :||, ri ukaj uq'aljisay tziij

chikiwi' ixoqiib' xb'an chupaam ri tinamit Beijing che ri junaab' : :||| |||, ri uq'aljisay utzij ri Kikuchuu Siwaan tinamit puwi' kochoch tikaweex xb'an chupaam ri tinamit Estambul che ri junaab' : :||| ·||| jay ri q'aljisay tzij ke nima'q tinamit puwi' wa'im xb'an chupaam ri tinamit Roma che ri junaab' : :||| ·|||, kil uwach cha' keb'utoq'eej ri tikaweex xkik'ulumaaj paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pakiwi';

| || Eta'matal chik, lik iil ri to'ob' chikixo'l ri tinamit, nima'q mutza'j jay mutza'j re pa komoon, nima'q kechakun chwi pwaq, mutza'j e k'o ta chuqul ri tinamit jay ri mutza'j k'o kajaaw pacha' kechakun che usachik uwa paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pakiwi' tikaweex, pacha' kach'ak usachik uwa wa itzeel ano'n, iil kata kitzij, jay kitz'onob'enik tikaweex kik'ulumam paqchi'inik;

| ·|| Katzelex tan chi ub'ixkil, ri utzelexik uwa utzij jay ri nuk'uj kina'ooj nima'q tinamit, jela' pacha' ri pwaq kaya' chike ri tikaweex xa kewaam kiib' uwe xa eb'animajinaq b'i koqxa'niim kiib' pa juna tinamit na utz ta ka'an paqchi'inik pakiwi' xa rumal kolowaal, katz'iyaaq uwe xa rumal juna tinamit, e ma lik k'o k'ax pakiwi' ri tikaweex xa kewaam kiib'. Kachok panoq ri nima komoon pacha' keb'uril chi utz e ma iil keb'uchajij we e k'o pa juna tinamit na ki'ke taj.

| :|| Keta'max uwach, ri mutza'j e k'o pa ri tinamit lik k'o ke che ronojel ri loq'oxiik jikib'aam chupaam ri utikrib'al ri nima'q taq mutza'j e ma chi kiquil ri ke k'o wi kechakun che uloq'nimaxik uwa ronojel kiloq'oxiik ri tikaweex tz'ib'ital chupaam ri : :|/·| :|| re ri nima q'aljisay tzij re ri q'ijij · \$ re kab'lajuj iik' re la junaab' : :||| :|| jay iil kata ri kitzij jub'an taq chi mutza'j k'o chi kiquil ri uchajixik jay upuk'ixiik uwa ri kiloq'oxiik ri tikaweex, e ma iil e k'o eto'neel pa taq ri komoon chwa ri paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pakiwi' tikaweex jay lik iil kapuk'ix uwach chwa taq ri komoon ri junaamil wachiil. Kechok panoq ri tinamit pacha' kekiyak k'olob'al jay kekiyak mutza'j pacha' kechakun pa saqiil che ri uyakik uwach, uchajixiik jay uq'atexik k'ax jay chi rajawaxiik ketob' konojel ri mutza'j xew ne ri' kaloq'nimax uwa ri ya'tal chike ri tikaweex;

| :|| Keta'max uwach ri chaak kaki'an ri mutza'j pa taq komoon, mutza'j kimolom kiib', mutza'j re tinamit iloneel kiloq'oxik tikaweex che ri usachik uwa paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pakiwi' tikaweex. Lik iil ke ri mutza'j keb'ok iil che rilik ri kakich'ob' ri komoon puwi' ri paqchi'inik jay tzel ilonik ka'an pa taq komoon, kajikib'ax kanoq pa e jin ta wi wa' wa mutza'j lik iil kewiniqirisax pa taq ri tinamit;

| :|| Keta'max uwach lik iil uwach ri tzij utaqeem kusach uwa paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pakiwi' tikaweex jay lik iil kak'am q'atab'al tzij pacha' kil chi utz jay kaya pwaq pacha' kachakux la chaak re usachik uwa k'ax.

- | ||| Kaq'alisax chi saq lik iil ri kito'ob' konojel ri komoon jay konojel ri mutza'j k'o kajaaw che uch'ob'ik chaak jay uchakuxik majb'al chuq'ab' pa taq komoon pa k'o wi k'ax.
- | ·||| Keta'max uwa kichaak konojel komoon che usachik uwa paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pakiwi' tikaweex, jay kepixb'ax ri ajuwach tinamit re kakinuk' utza'm chaak jay kakik'am ub'eyaal pacha' kechakun che usachik uwa paqchi'inik jay kilitaj chi utz pacha' ka'an chi utz ronojel la chaak re kusach uwa ri paqchi'inik;
- | ·||| Keta'max uwach ri upuk'ixik uwach ri loq'nimanik chikixo'l ri mutza'j e k'o pa taq komoon lik iil ke konojel ri mutza'j re tinamit keb'ilow re, jela' pacha' ri ajk'amal uwach nuk'uj na'ooj, konojel mutza'j. Kaya' chi saq ke ri komoon lik kachakun che ri uyakik uwach ri kiloq'oxiik ri tikaweex jay che usachik ri paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pakiwi' tikaweex.
- | ·||| Lik k'o ki'kotemaal che ri chaak kaki'an ri mutza'j k'o kajaw che ri tijonik kaki'an chike ri tikaweex pacha' kaketa'maaj uwa ronojel kiloq'oxiik jay ri uq'aljisaxik uwach paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pakiwi' tikaweex. Konojel ri mutza'j utz kechakun chirij ri tijonik chwi kiloq'oxiik ri tikaweex e ma kakik'am kina'ooj che ri kikuchuj Siwaan tinamit, che ronojel la chaak ki'anom ri ke pa taq ri tinamit, nima'q tinamit. Lik kamesk'utax ta kanoq ri k'ax k'ulumam, uwari' che iil ri chaak kaki'an ri mutza'j k'o kajaaw chwi kitijoxik tikaweex pacha' konojel kaket'amaaj uwa kiloq'oxiik, lik utz keb'ilitaj ri mutza'j k'o kajaaw che ri uq'atexik uwach ri paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pakiwi' tikaweex. Keta'max uwach ri k'ax kik'ulumam ri mutza'j k'o kajaaw kechakun chwi kiloq'oxiik tikaweex, jela' pacha' ri mutza'j kechakun chwi usachik uwa paqchi'inik e ma lik e k'o che k'iyaal taq nima'q tinamit che uk'isb'al re kajikib'ax ri ya'tal chi kiquil ri nima'q tinamit re kakisach uwa ronojel k'ax kuq'ateej uwach ri saqiil uchakuxiik ri utziil uchomaal chikixo'l ri tikaweex;
- | ·||| Kayak uwa kik'oji'ik ri mutza'j k'o kajaaw che ri nima q'aljisay tzij jay che ri u'anik la chaak;
- | ① Keta'max ri ujalk'atisaxik uwa kitziij pa taq nima'q tinamit jay pa ri tinamit che ri uyakik kiib' ri alitoo, alab'oo re kechakun che usachik uwa ronojel paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pakiwi' tikaweex, e ma wa chaak kaki'an ri k'ak'al lik katob' che usachik uwa la k'ax;
- | · Kaya kanoq chi saq lik iil kek'oji' ri alitoo, alab'oo che ri unuk'ik uchakuxiik choman na'ooj pa taq komoon, tinamit, nima'q tinamit che ri usachik panoq ri paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pakiwi' tikaweex,
- | · Kajikib'ax uwach, ke ri chaak re kamajataj usachik uwa ronojel paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pakiwi' tikaweex, jela' pacha' ronojel ri pixb'anik chololeem chupaam ri nuk'uj chaak, e ma lik iil kachakux

ruuk' nima ki'kotemaal jay ruuk' ri nima to'ob' ke nima'q tinamit jay iil kak'am ri urayiim ri uwuj ri kikuchuj Siwaan tinamit jay jub'an taq chi nima'q jikib'anik. Ronojel la pixb'anik kanuk' kanoq xox kamesk'utax ta kanoq ri xik'owik, ri katajin u'anikil jay ri katajin lo pakiwi' ri tikaweex. Pu k'isb'al re keta'max uwach ri uyijib'axiik xox ri uchapab'exiik ri ub'eyaal nuk'uj na'ooj jay chaak pa kaya' kanoq wi chi kiqu' ri nima'q tinamit uchakuxiik usachik uwach ri itzeel ano'n chwi paqchi'inik pa taq ronojel komoon, tinamit jay nima'q tinamit.

NUK'UJ CHAAK RE DURBAN

Keta'max uwach, lik iil kachakux ri urayim ri uq'aljisay tziij, ri unuk'uj uchaak jay uchaak ri nima q'aljisay tziij ri tinamit che usachik uwa ronojel paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pa kiwi' tikaweex:

I. Ujeqerik, sa' uchaak ka'anik uk'iyal uwach jay u'anikiil paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pa kiwi' tikaweex.

- Kechok konojel tinamit pacha' pa taq kitaqanik jay ruuk' kito'ob' jub'an taq chi tinamit xox kuuk' mutza'j kechakun chwi pwaq pa taq tinamit, nima'q tinamit pacha' kakiyak uwa pwaq xox nab'ee na kakitz'onoj chike ri komoon kik'ulumaan juna k'ax chwi nib'a'iil, lik ka'an okeem iil chike ri komoon kik'ulumam paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pa kiwi' tikaweex;
- Kechok panoq ri tinamit cha' kakik'am ronojel ub'eyaal usachik uwa ri k'axk'olaal chi kiwa tikaweex, echiri' anom tz'i' chike, uwar' che chi rajawaxiik ke konojel tinamit kakich'a'tib'eej sa' usachik uwa la k'ax jay kayijib'ax uwach ri itzeel ano'n anital pa kiwi' ri tikaweex;

II. Ri tikaweex ek'uluyum re ri paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaak jay k'iyal itzeel ilonik pa kiwi'.

Konojel ri ek'uluyum re

- Kechok panoq ri tinamit pacha' kechakun pa taq kitinamit ruuk' kito'ob' jub'an taq chi tinamit, kuuk' ri mutza'j, kuuk' kichaak nima'q tinamit pacha' kakikowij ub'eyaal chaak re kuchajij uwa rikiloq'oxiik ri tikaweex kik'ulum ri

paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pa kiwi', jela' pacha' ri tikaweex k'o la jun yab'iil sida chike uwe juna chi itzeel ya'b'iil; lik iil ke konojel tinamit kakijunumaj kina'ooj pacha' kaya' kikunub'aal ri tikaweex e yiwaa' che la yab'iil sida xaq iil kewax ta ri tijonik chi kiwach pacha' kasach uwach ri k'axk'olaal, ri ch'aminik, ri paqchi'inik jay ri urewaxik chaak chi kiwach ri tikaweex kik'ulumam k'ax;

Tikaweex Africanos jay kiwi' kimaam:

- ∴ Kechok panoq ri tinamit re kakiq'atej ta kiwach ri tikaweex kiwi' kimaam kanoq Africanos re kek'oji' che ronojel chaak re choman na'ooj, chakuneem chwi pwaq, pa taq komoon xaq kaq'atex ta uwach ri umajik kichuq'ab' chwi pwaq re kitinamiit; kayak panoq uq'iij ri ojeer kina'ooj jay kaloq'nimax ub'eyomaal kik'aslemaal jay ki'ano'nib'al;
- | Katz'onox chike ri tinamit, eto'om kumal nima'q tinamit, kakich'ob' pa saqiil kakiya' panoq pwaq re kilik rutiil kiwach, re tijonik, uchajixiik kulewaal, ukojiik kiq'aaq', jay kiyaa' tikaweex xaq kachajix ri uwa kuleew ri komoon pa ejeqel wi kiwi' kimaam Africanos;
- | Katz'onox che ri Kikuchuu Siwaan tinamit, ri mutza'j kechakun chwi pwaq jay chwi umajik kichuq'ab' nima'q tinamit jay jub'an taq ri chaak ke nima'q tinamit, kechok panoq re kakinuk' kichaak re kuyak uwa uq'iij kichaak tikaweex Africanos jay kiwi' kimaam tikaweex ejeqel che Abya Yala jay konojel tikaweex ejeqel chwach uleew;
- :| Katz'onox panoq chike ri mutza'j iloneel uwa kiloq'oxiik tikaweex we ri ke kakich'ob' ke iil katikib'ax juna mutza'j ajchaak chupaam ri Kikuchuu Siwaan tinamit cha' kakich'ob' pa petinaq wi ri paqchi'inik kakijin pa kiwi' kimaam Africanos ejeqel chwa taq juyub' re Africa; jay tareya kakitzukuj ub'eyaal cha' kasach uwa paqchi'inik pa kiwi' la tikaweex;
- ∴ Kechok panoq ri mutza'j kechakun chwi pwaq jay umajik chuq'ab', mutza'j re chaak umokoom tinamit jay tikaweex lik k'o kina'ooj puwi' re ri Kikuchuu Siwaan tinamit pacha ri pwaq kijikib'aam jay ya'tal chikuqul ri ajchaaj ek'amayom uwach pacha':
 - a) Keb'ok iil che, jay kaya' k'iyaal pwaq, cha' kachomax uwa kik'aslemaal ri tikaweex Africanos jay kiwi' kimaam, keb'ok iil che ronojel ri k'ax kik'ulumam ri tinamit ketajin chumajik kichuq'ab' ruuk' uyijb'axik uchola'j chaak nuk'um chik;
 - b) Kaki'an ri chaak jikib'aam kanoq ruuk' kito'ob' tikaweex Africanos jay kiwi' kimaam, cha' kato' uwa ri kirayim ri komoon jay kak'ayewax ta

ujalik uwa kitziij kina'ooj ri tikaweex chikixo'l ri komoon, jay chikixo'l ri lik k'o kina'ooj puwi' la chaak;

- c) Kakiyijib'a' chaak ke ri kiwi' kimaam Africanos, iil kaya' utz'ab'eel kipwaq re rutzii kiwach, re tijonik, re kochoch, re ukojiik kiq'aaq', jay ukojik kiyya' tikaweex, pu k'isb'al re kachajix pa saqiil uwa kuleew, jay kayak uwa ri junamil chwi kiloq'oxiik, chwi chaak, jay jub'an taq chi choman na'ooj;
- ∴ Katz'onox chike ri tinamit re kakiyak uchuq'ab' chaak, nuk'uj na'ooj chi komoon jay pa kiwi' ixoqiib', alab'oo jay alitoo kiwi' kimaam Africanos, kamesk'utax ta kanoq ke ri paqchi'inik kuk'am lo k'ax pa kik'aslemaal, xoq kuqasaj uwa kik'aslemaal ri tikaweex;
- || Kechok panoq ri tinamit pacha' kakiq'atej ta uwa tijonik jay kakiyak uwa ri k'aak' no'jib'al pacha' ri Africanos jay kiwi' kimaam, ixoqiib' jay ak'alaab', kak'oji' kichapib'al re tijonik jay kapaxir kina'ooj chwi k'aak' no'jib'al jay ri umajik na'ooj tob' chi naj chi juyub', iil kumaj uchuq'ab' pa taq komoon re ri tinamit, xoq kechok panoq re kaki'an ri chaak re kajunumax uwach ri tijonik re ri ojeer tzii ruuk' kito'ob' Africanos jay kiwi' kimaam;
- || Kuya' kichuq'ab' ri tinamit cha' kutzukuj sa' la kaq'aten re la junamil wachiil chikixo'l wiki' kimaam Africanos pa taq komoon, jela' cha' ri chaak komoon uwach, jay uq'atik tzii pa kiwi' tikaweex, pacha' kakik'am ub'eyaal re kakisach uwa ronojel k'axk'olaal eta'matal chi uwach, jay kaya' kichuq'ab' ri mutza'j k'o kajaaw re kakiyak uwa ri junamil wachiil chikixo'l ri kiwi' kimaam Africanos chupaam ronojel mutza'j;
- ∴ Kechok panoq ri tinamit cha' kakik'am ub'eyaal chaak re kujikib'a' uwa kiloq'oxiik tikaweex, kiwi' kimaam Africanos, che ri q'atoj tzii;
- ∴ Kechok panoq ri tinamit cha', re kakitajej uyijib'axik ri kiq'atb'al tzii nima'q tinamit chwi kiloq'oxiik tikaweex che ri q'atoj tzii jay kakitzukuj ub'ee cha' ku'an ki'ke ri uleew pa ejeqel lo wi kiwi' kimaam Africanos ojertaan jay kakiyak uwa uchapab'exiik utiko'niil uwach uleew pacha' kakimaj kichuq'ab' la komoon, kaloq'nimax uwa ki'ano'n jay uch'ob'ik kina'ooj;
- ∴ Kechok panoq ri tinamit cha' kaketa'maaj ri k'ax jay ri ch'aminik pa kiwi' tikaweex chwi uyakik uq'iij Ajaw, rumal wa' katzaq k'ax pa kiwi' kimaam Africanos; iil kakichapib'eej choman na'ooj chwi uq'atexik jay usachik uwa paqchi'inik petowinaq puwi' uyakik uq'iij Ajaw e ma xaq junam ruuk' jub'an taq chi ch'aminik, rumal la' kapetow u'anikil uk'iyal paqchi'inik;

Komoon eb'aj chi qawach:

- ||| Kechok ri tinamit cha:

- a) Kakik'am jay kakichapib'eej, ub'eyaal k'o pa q'atb'al tziij, uk'amik uwa chaak, u'anik tziij jay uq'atik tziij jay ronojel kakichapib'eej ronojel jikib'anik kajawaxik cha' kayak uwach, kachajix jay kajikib'ax uwa kiloq'oxiik ri tikaweex eb'aj chi qawach jay kajikib'ax uwa kiloq'oxiik jay ronojel ri ya'tal chike, e ma xaq junam kiwach konojel pa taq komoon, kapaqchi'ix ta kiwach, ka'an okeem iil che taq ri k'ax k'o pa kiwi' uwe ri kajawax chike;
- b) Kakiyak uwa kina'ooj jay kaloq'nimax uwach ano'n, kib'eyomaal tikaweex eb'aj chi qawach; jay lik k'o ki'kotem che ub'eyaal k'aslemaal xkik'am ri tinamit;
- ||| Kechok panoq ri tinamit pacha' kechakun kuuk' ri tinamit eb'aj chi qawach pacha' kayakataj kiwach chwi chaak, chwi pwaq jay iil kak'iyirisax kichaak echiri' kajawax chike, rumal ri mutza'j uwe la k'iyaal mutza'j ajk'ayij ke taq ri komoon eb'aj chi qawach jay, kak'ut k'aak' na'ooj chike xoq kaya' pwaq chike pa chaq'ib';
- ||| Kechok panoq ri tinamit pacha' kechakun kuuk' ri tinamit eb'aj chi qawach re kajikib'ax jay ka'an chaak re keb'uto' ri tikaweex che utijoxiik kiib' re umajik kichaak re katob' che upaxirik uwach kikomoon;
- ||| Kutz'onoj chike ri tinamit pacha' kakik'am choman na'ooj ke komoon jay kakiyak uwa chaak ke ixoqiib', jay alitoo eb'aj chi qawach, pacha' kayak uwa ronojel kiloq'oxiik chwi nuk'uj kiib', chwi pwaq, pa taq komoon jay chwi ano'n; kak'is uwach ri junam ta wachiil rumal kolowaal, jay kalk'o'aal; kayijib'ax uwach ri k'axk'oliil chwi tijonik, utziil wachaaj, utziil na'ooj jay chwi kipwaq; ri u'anikiil k'axk'oliil chikiwi' ixoqiib', k'o che ri k'axk'oliil chike ixoqiib' chwa jaa uwari' che iil kasach uwa la' la k'ax e ma chwi la' kapetow ri paqchi'inik kik'ulumaam ri ixoqiib' jay ri alitoo eb'aj chi qawach, e ma we kaq'atex taj k'o jun q'iij kuriq riib' ri itzeel ilonik jay paqchi'inik pa kiwi' tikaweex;
- ||| Kapixb'an, ke ri tinamit kikipaj, cha' jikib'aam chupaam ri chapab'al jay kitziij nima'q tinamit chwi kiloq'oxiik tikaweex, chwi kiq'atab'al tziij, kitziij, kitziij mutza'j kichomam kina'ooj pacha' kil jay kasach uwa ri paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pa kiwi' tikaweex, tob' we kaq'alajin ta chi saq anital pa kiwi' ri komoon jay tikaweex eb'aj chi qawach;
- • Kechok panoq ri tinamit b'enaq kik'u'x che uloq'nimaxik uwach ri jikib'anik kuuk' ri komoon eb'aj chi qawach cha' kaketa'maaj uwach jay kakil chi utz la jikib'anik;
- • Katz'onox chike ri tinamit cha' kakik'am pa saqiil ri pixb'anik anatal kumal komoon eb'aj chi qawach chupaam ri q'aljisay tziij puwi' ri nima moloj iib', kaki'an konojel tinamit;
- : Katz'onox chike ri tinamit pacha':

- a) Kakiwiniqirisaaj lo mutza'j ajchakiib', we e k'o chik kaya' to'ob' chike, cha kuyak uwa umajik kirayib'al ri komoon eb'aj chi qawach jikib'am kanoq chupaam wa chaak;
- b) Kakiyak uwa usachik ri paqchi'inik ruuk' kito'ob' mutza'j eb'aj chi qawach, iil ke ri ajk'amal b'ee re pa taq komoon jay ri mutza'j re ta tinamit kakitzukuj ub'eyaal re kamesk'utax kanoq ri paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pa kiwi' tikaweex eb'aj chi qawach jay kapaj uwach we ka'an sa ri rayiim chupaam wa jikib'anik;
- c) Kaketa'maaj pa saqiil, ke lik pa taq komoon kamesk'utax kanoq ri k'ax kik'ulumam ri komoon eb'aj chi qawach;
- d) Katz'onox na chike ri ajk'amal uwach komoon eb'aj chi qawach echiri' kajikib'ax uwa choman na'ooj we keb'uchit panoq pa ri kikomoon;
- ∴ Kechok panoq ri tinamit cha' kaketa'maaj uwach ri k'ax kik'ulumam komoon eb'aj chi qawach ejeqel chuniquaaj ri tinamit jay kechok panoq ri tinamit re kechakun chirij usachik uwa paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pa kiwi' tikaweex. Lik iil kil pa saqiil ri ub'eyaal kib'inik tikaweex pacha' kakisach ta uwa kik'aslemaal, ki'ano'n, kich'a'teem jay uyakik uq'iij Ajaw;

B'ineel chakuneel re jun chik tinamit

- ∴ Katz'onox chike ri tinamit cha' kechakun che usachik uwa itzel ilonik ka'an chike ri b'ineel chakuneel jay kakiya' ta kichii' che ri itzel ano'n jay ch'aminik kuwiniqirisaaj itzeel k'u'xaal jay uqasaxik uwa kik'aslemaal tikaweex b'ineel chakuneel;
- | Kechok panoq ri mutza'j k'o kajaaw, nima'q taq jay mutza'j re tinamit pacha' kakil chi utz jay kakichajij uwa kiloq'oxiik tikaweex eb'ineel chakuneel che taq ri chaak xox chirajawaxik kokisax pa kijoloqm ri ajuwach nima'q tinamit pacha' kekipixb'aaj ri tikaweex chwi uq'atexik uwa paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pa kiwi' tikaweex eb'ineel chakuneel;
- | Katz'onox chike ri tinamit cha' kakipuk'ij jay kakichajij uwa kiloq'oxiik tikaweex jay ri ya'tal chike ri winaq eb'ineel chakuneel, jela' pacha' kujikib'a' ri nima q'aljisay tzij chwi kiloq'oxiik tikaweex e ma chuqul wa' wa mutza'j jikib'am wi ri tz'ib'ital kanoq kumal nima'q tinamit chwi kiloq'oxiik tikaweex, iil kil uwach ri kiwa'lib'eem ri tikaweex eb'ineel chakuneel;
- | Kuya' kichuq'ab' ri tinamit cha' kakipuk'ij uwa tijonik chwi kiloq'oxiik tikaweex eb'ineel chakuneel; iil kamol kichii' mutza'j cha' kakiya' kakiq'alisaa'j chi kiwach tikaweex eb'ineel chakuneel xox kil ri kiwa'lib'eem ri eb'ineel

chakuneel, e ma kamesk'utax ta kanoq ri kito'ob' wa tikaweex pa ri komoon cha' ri komoon e k'o pa nib'a'iil;

- ð Kechok panoq ri tinamit cha' kik'ayewax ta uwa umolik kichii' alk'o'aal, e ma kuchomaj kik'aslemaal tikaweex eb'ineel chakuneel, e ma kirayim ri alk'o'aal kaki'an kiib' kitukeel;
- ð Kechok panoq ri tinamit kakik'am ub'eyaal re kasach uwa ronojel paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pa kiwi' tikaweex, pa taq chaak, kechajix ri ajb'ineel chakuneel pacha' kajunumax kiwach konojel chwa ri q'atb'al tzij, keb'il chi utz che ri taqo'nik chwi chaak; kechok panoq ri tinamit re kakisach uwach ri k'ax pacha': tijonik, uchomaxik chaak, k'amoj uwa chaak; ri koponem pa q'atab'al tzij jay ri raq'unem chwi juna k'ax; k'o kiloq'oxiik che utzukuxiik juna chaak tob' pa juna chi tinamit, pu k'isb'al re, iil kechajix ri tikaweex;

• || **Kechok ri tinamit cha':**

- a) Kakinuk' jay kakichakunisaa j choman na'ooj jay chaak, kiya' uchuq'ab' ri uq'atexik uwach ri titz'tikiil jay iil kapuk'ix uwa utziil jay ri kuyuj maak chikixo'l b'ineel chakuneel pa ejeqel wi, cha' kasach uwa ronojel paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pa kiwi' tikaweex, jay kasach uwach u'anikil k'ax kumal tikaweex, mutza'j re k'iyaal komoon;
- b) Kakitzelej riliik jay uyijb'axiik, ri q'atb'al kitziij, nuk'uj na'ooj jay kelik b'i pa kitinamiit, cha' kasach uwa ronojel paqchi'inik jay kajunumax uwa kiloq'oxik; kaya' chi kiquil ri tinamit pacha' kakijikib'a' ri chapab'al ke nima'q tinamit chwi kiloq'oxiik tikaweex;
- c) Kakichapib'eej ub'eyaal keb'umaj taq ri komoon pa e k'o wi b'ineel chakuneel pacha' kayak jay kaloq'nimax uwa ki'ano'n, ri junamil wachiil chikixo'l ri eb'ineel chakuneel jay kawiniqirisax chaak re kak'ayewax ta uwa kik'aslemaal pa taq tinamit, chwi ki'ano'n, choman kina'ooj jay chwi kipwq;
- d) Kajikib'ax ke ri b'ineel chakuneel, tob' xa sa' kiwa'lib'eem, we echapom kumal ajchajinelaab' re la tinamit pa e k'o wi, ka'an ta k'ax chike jay kachijix kiloq'oxiik chwi q'atb'al tzij, we chirajawaxik kok juna tikaweex kuresaj kichii' e ma wa' jikib'am pa tziij pixaab' chwi ri nima loq'oxiik, ke konojel tinamit jay tz'ib'ital chupaam ri kiloq'oxiik tikaweex echiri' kata kichii';
- e) Kachajixik pacha' ri ajchajineel jay ri ajuwach jaa k'olib'al ke eb'ineel chakuneel pacha' ka'an ta k'ax chike ri eb'ineel chakuneel jay

kapaqchi'ix ta kiwi', jela' cha' kuchololej ri q'atb'al tziij ke nima'q tinamit xoxq iil kil ri tijonik ka'an kuuk' ri tikaweex eb'aj k'amal uwa chaak, ajchajineel, ajuwach jaa k'olob'al ke eb'ineel chakuneel jay jub'an taq chi mutza'j;

- f) Keb'ok iil che uyakik chi reta'maxik uwa tijonik, umajik kina'ooj jay kichaak ri eb'ineel chakuneel e ma rayim kakimaj kichuq'ab' chwi tijonik jay ketob' che ri k'aak' tinamit pa ejeqel wi;
- g) Kak'am ronojel ub'eyaal pacha' kayak uwach uqusuxik uwa kiloq'oxiik ri eb'ineel chakuneel, cha' ketoj pa saqiil jay rumal la chaak ketajin chu'anik jin ta juna tikaweex kaqasax uwa uq'iij, jay kajikib'ax kiloq'oxiik we xekanaj kanoq jin ta chi kichaak, echiri' eyiwaa', echiri' k'o na ya'b'iil na utz ta chi kechakun puq'ab', wi kekanaj kanoq emalka'n, xoxq echiri' keb'u'an maam, we kakiriq ta chi utzuxiik kik'aslemaal lik iil keb'uchajij ri nima komoon ajchajal tikaweex, pu k'isb'al re, k'o kiloq'oxiik chwi tijonik, utziil wachiil pa taq komoon;
- h) Kakilo we utz kakik'am ub'eyaal jay kichapib'eej choman na'ooj chikiwi tikaweex eb'ineel chakuneel cha', ri ixoqiib' jay ri ak'alaab' kik'ulumam juna k'ax pa kochoo chikixo'l kichuu kiqaaw eb'animajinaq b'i chwa juna k'ax;
- || Kechok panoq ri tinamit, e ma iloom katajin kik'iyarik ri ixoqiib' eb'ineel chakuneel, iil keb'il chi utz jay kechajix chwa ri paqchi'inik chwi kolowaal, e ma ri ke lik k'o k'iyaaal k'axk'oliil pa kib'ee iil kajunumax kiwach pacha' katzukux pa saqiil ri k'axk'oliil anital puwi' kiloq'oxiik ri ixoqiib' eb'ineel chakuneel, iil kaloq'nimax uwa la kichaak ixoqiib' e ma lik ketob' lo che ri pwaq che kitinamiit pa eb'enaq lo wi, jay ketob' che ri tinamit pa koqxa'niim wi kiib', pu k'isb'al re kajunumax b'i jun wuuj pa tz'ib'ital wi ronojel sa' xe'ela wi ri tzukunik xb'anik jay kataq b'i chike ri mutza'j k'o chi kiquil ri utzuxiik la k'ax;
- || Kechok panoq ri tinamit cha' kakijunumaj uwa kiloq'oxiik jay ri k'o chi kiquil cha' ri kipwaq ri eb'ineel chakuneel ejeqel chupaam ri tinamit pe jin ta kiwuuj, iil kajunumax kiwach chinima konojel;
- || Kapixb'ax ri tinamit kich'uqeem eb'ineel chakuneel, tareya kok iil che rilik rutziil kiwach ri eb'ineel chakuneel, chwi tijonik, juna kik'olob'al, wa' ka'an ruuk' kito'ob' ri nima'q mutza'j re ri Kikuchuu Siwaan tinamit, mutza'j e k'o pa ri tinamit jay ri nima'q mutza'j kechakun chwi pwaq; xoxq katz'onox pacha' wa' wa mutza'j lik keb'ok iil che wa tz'onob'enik anital chupaam wa tziij;

To'ob'eneem winaq

- ᳵᳵᳵ Kechok ri tinamit cha' kechakun pa saqiil chwi la kichaak kutz'onoj ri nima q'atab'al tziij ke nima'q tinamit chwi kiloq'oxiik tikaweex jay kiloq'oxiik ri tikaweex kito'ob'eem kiib', uwe kitz'onoom kito'b'al jay taq ri tikaweex eb'animajinaq b'i. Kechok panoq ri komoon ke nima'q tinamit pacha' keb'uchajij jay keb'uril pa saqiil ri tikaweex kik'ulumam juna k'ax chupaam ri tinamit jay kujikib'a' utikrib'aal ri utziil kirayim nima'q tinamit che ujachik upaa ri eqa'n jay ri to'ob' ke nima'q tinamit, cha' kajach upa ri chaak k'o chi kiquil;
- ᳵᳵᳵ Kechok ri tinamit cha' kaketa'maaj uwa ri paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pa kiwi' tikaweex, katajin u'anikiil pa kiwi' ri kito'ob'eem jay koqxa'nim kiib' chupaam ri tinamit jay kechok panoq kakitzukuj sa' usachik uwa ri paqchi'inik jay uq'atexik uwa uqusuxik kiloq'oxiik tikaweex kito'ob'eem kiib' chupaam juna tinamit, e ma ya'om chi kiquil ri nima'q tinamit. Ri tinamit ek'amayom re wa jikib'anik keb'ok iil che ronojel ri ch'a'tib'eem chwi kiloq'oxiik e ma k'o chupaam ri jikib'anik re kito'ob'enik ri tikaweex re la junaab' ᳵᳵᳵ ᳵᳵᳵ jay ri ujikib'axik tziij re la junaab' ᳵᳵᳵ ᳵᳵᳵ;
- ᳵᳵᳵ Kechok panoq ri tinamit cha' kakik'am ub'eyaal chaak re kechajix ixoqiib' jay ri alitoo eb'esam b'i pa kikomoon uwe kito'ob'eem kiib' chwa k'ax, iil ketzukux ri xe'anaw re jay kakitoj kimaak, wa' wa tzukunik ka'an ruuk' kito'ob' ri mutza'j ajq'atal tziij k'o la chaak chi kiquil;

Jub'an taq tikaweex xek'uluman juna k'ax:

- ᳵᳵᳵ Kechok panoq ri tinamit cha' kakik'am ub'eyaal re kakijikib'a' chike ri tikaweex, ke na jin ta paqchi'inik ka'an pa kiwi' xoq katz'ib'ax la kib'i' jay kaya' kiwuuj pacha' kakik'ut kiwach pa taq tinamit, cha' kakiquisij kiloq'oxiik jikib'am pa q'atab'al tziij jay kapaxir kiwach xoq jela' kaq'atex uwa ri k'ax tzaqinaq pa kiwi' tikaweex;
- ᳵᳵᳵ Ketamax ke ri xek'uluman china'janik lik ekiliis chwa ri paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pa kiwi' tikaweex. Ri tinamit kakijikib'a' ronojel ri q'atoj tziij k'aq'at puwi' ri u'anikil china'janik, lik iil kil uwach e ma ku'an k'ax chike ri tikaweex, kil pa saqiil ke ri q'atoj tziij ka'anik cha' urayim utikrib'al uchaak nima'q tinamit e ma iil kaket'amaaj ke na utz ta kepaqchi'inik, jay kak'o'ji' juna q'atab'al tziij re kutoj la k'ax chike ri tikaweex;
- ᳵᳵᳵ Kechok panoq ri tinamit cha' kajikib'ax ri junamil wachiil chikixo'l ri ak'alaab', alab'oo alitoo, e romanies, gitanos, sintis jay ri tikaweex xa eb'ik'oweel chupaam ri tinamit, lik iil kajunumax kiwach ri alitoo, che ri junam kiloq'oxiik chwi tijonik, uchola'j tijonik; ketijox pa saqiil che ri tijonik chuxo'l k'iyaal

ano'n, e ma k'o kiloq'oxiik re kakimaj ri ch'a'teem kach'a'tb'ex pa ri tinamit. lil kaya' kichaak ri tijonelaab' pa taq tijonb'al xew ta wi ne kakiriq ch'a'teem romaníes, gitanos, sintis, pu k'isb'al re kakanax kanoq xaq junam uwach kiloq'oxiik ri ak'alaab' jay alab'oo cha' kakimaj kina'ooj pa kich'a'teem, jay kakitijoj kiib' chi utz;

- : ① Kechok panoq ri tinamit cha' kakik'am nuk'uj na'ooj re umajik chuq'ab' uchakuxik jaloj na'ooj ruuk' kito'ob' ajm'akal kiwach romaníes, gitanos, sintis jay ri tikaweex xa eb'ik'oweel chupaam ri tinamit, cha' kakisach uwa ri paqchi'inik katajin u'anikil pa kiwi' jay kajunumax kiwach, kajikib'ax uqusuxik uwa ronojel kiloq'oxiik ri tikaweex, cha' xepixb'an ri mutza'j che usachik uwa paqchi'inik, pa kiwi' romaníes che ri nima pixb'anik rajlib'al · :l, cha' ka'an okem iil che ri k'ax kik'uluman ri tikaweex;
- : · Kapixb'an pacha' ri mutza'j k'o chikixo'l mutza'j re tinamit kakich'a'tib'eej pa saqiil la kichaak jay la to'ob' kuuk' k'iyaa tinamit jay kil sa ri kik'ulumam ri komoon romaníes, gitanos, sintis jay ri xa eb'ik'oweel pa ri tinamit; iil kayak uwa upaxirik kiwach chwi pwaq, pa komoon jay chwi ano'n;
- : : Kechok panoq ri tinamit jay kuya' kichuq'ab' ri mutza'j k'o kajaaw pacha' kakiyak uwa kich'o'b'onik chwi paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pa kiwi' tikaweex katajin u'anikiil pa kiwi' romaníes, gitanos, sintis jay winaq etikil ta pa tinamit pacha' kapuk'ix uwa ojeer kina'ooj jay kaloq'nimax uwa ki'ano'n jay ojeer kitziij;
- : : Kaya' kichuq'ab' ri tayb'al, ilb'al jay taq wuuj tz'ib'am tzijoneel cha' kakipuk'ij uwaa ri junamil wachiil ri romaníes, gitanos, sintis jay winaq xa eb'ik'oweel chupaam ri tinamit che taq ri uk'iyaa uwa tzijonik cha' kekichajij che tziij wi keb'upaqchi'ij ri tikaweex, jay kechok panoq ri tinamit cha' kakik'ayewaaj ta chike taq ri tayb'al, ilb'al jay wuuj tz'ib'am chwi wa' wa tziij;
- : :: Kechok panoq ri ajuwach tinamit cha' kakinuk' choman na'ooj chwi usachik uwa paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pa kiwi' tikaweex cha' kakijikib'a' uwa ri wuuj tz'ib'ital uwach kuk'ut ri tz'onob'enik xb'an kuuk' ri romaníes, gitanos, sintis jay tikaweex xa eb'ik'oweel pa juna tinamit e ma xkib'ij neri' la kiwa'lib'eem pa taq komoon. Ronojel la' la tziij kamol uchii' jela' cha kataqan ri jikib'anik chwi kiloq'oxiik tikaweex, xoq ri ya'tal chike ri winaq, jela' cha' ri upixaab' puwi' uchajixik kiwuuj jay kajikib'ax uchajixik kiloq'oxiik pa xew ri ke keta'maam wi, jay katz'onox na we utz ka'an ch'a'teem kuuk' la tikaweex iil chike;
- : | Kechok panoq ri tinamit cha' kakich'a'tib'eej uwi' taq ri k'ax chwi paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pa kiwi' tikaweex e kiwi' kimaam Asiáticos jay kechok panoq ri tinamit cha' kakik'am ronojel ub'eyaal re kasach k'axk'olaal pa taq kib'ee tikaweex pacha' kek'oji' che kik'aslemaal chwi pwaq, pa taq komoon, chwi ano'n jay chwi choman na'ooj;

- : | Kechok panoq ri tinamit cha' kakijikib'a' chwa ronojel ruleew, e ri tikaweex e k'o che ch'uta mutza'j ejeqel chwa tinamit, rumal kolowaal, rumal uyakik uq'iij Ajaw jay rumal kich'a'teem cha' utz kakiquisij ronojel kiloq'oxiik ya'tal chike na jinta juna paqchi'inik ka'an pa kiwi' jay kajunimax kiwach chinimakonel chwa ri q'atb'al tziij, xox kechok panoq ri tinamit jay ri nima'q komoon tinamit cha' kikipuk'ij jay kakichajij ri kiloq'oxiik ri tikaweex;
- : | Kechok panoq ri tinamit cha' kakijikib'a' ri kiloq'oxiik ri tikaweex e k'o che ch'uta mutza'j ejeqel chwa tinamit, eb'aj chi qawach, kajikib'ax uyakik uq'iij Ajaw jay uya'ik uwa kich'a'teem, pa jujun jay chi komoon kuuk' jub'an taq chi winaq e k'o chupaam ri kimutza'j, cha' kakiquisij uwach ki'ano'n, cha' kakik'ut jay kakiyak uq'iij Ajaw, cha' kakich'a'tib'eej la kich'a'teem pa kochoo jay pa b'ee, jin ta kaq'aten ke, utz kek'o'ji' che ki'ano'n, che kikomoon, ketob' che kiwpaq jay che choman kina'ooj pa ri tinamit pa ejeqel wi, jay kechajix chwa ri paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik katajin u'anikil pa kiwi' uwe xaq k'ate't ka'an pa kiwi';
- : | Kechok panoq ri tinamit cha' kaketa'maaj ri umaak ri paqchi'inik, ri uqasaxik uwa kik'aslemaal ri tikaweex pa taq komoon xb'an jay katajin u'anik pa kiwi' k'iyaal mutza'j pa ejeqel wi chi mutza'j chwa juna tinamit; kakijikib'a' cha' ri tikaweex e k'o pa ri mutza'j uwe chikijujunaal kakiquisij uwa ronojel kiloq'oxiik jay ri ya'tal chike, iil kajunumax kiwach e ma xaq junam kiwach chwa la q'atab'al tziij jay, kak'am ub'eyaal chwi chaak, chwi juna kochoch, chwi tijonik re kak'ul ta ri paqchi'inik chikixo'l tikaweex;
- : | Kechok panoq ri tinamit re kakik'am saqiil ub'eyaal cha' kaq'atex uwa ri paqchi'inik pa kiwi' ri tikaweex e k'o che ri ch'utiq mutza'j chwa ri tinamit, chwi uyakik uq'iij Ajaw, che kich'a'teem, jay chwi la chaak, kachajix rutziil kiwach, ri kochoo, jay jub'an taq chi ano'n, tijonik re kurul chi utz taq ri uk'iyal uwa paqchi'inik;
- : || Kechok panoq ri tinamit cha' kakijach upaa ronojel chaak puwi' paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pa kiwi' tikaweex cha' kakil ronojel uk'iyaal paqchi'inik ka'an pa kiwi' ixoqiib' Africanas jay Asiáticas, kiwi' kimaam tikaweex eb'ineel chakuneel jay ixoqiib' re jub'an taq chi mutza'j eb'oq'otam kanoq, cha' kajikib'ax uwa kiloq'oxiik chwi uleew pacha' ketiko'nik kajunumax kiwach kuuk' ri achijaab', cha' xaq junam kechakun che umajik kichuq'ab' chwi pwaq jay ub'eyomaal ruleew kikomoon;
- : || Kechok panoq ri tinamit cha', ruuk' ri kichuq'ab' kakimaj usachik uwa paqchi'inik, chikiwi' ixoqiib' cha' ri kik'ulumam k'ax chwi paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pa kiwi' tikaweex chupaam ri uch'o'b'ik chaak, jay cha' kakik'am pa saqiil re kajunumax b'i uwa kolowaal tikaweex, jay ri uchapab'exiik ronojel uchola'j chaak chupaam taq ri chaak ch'ob'otal chik pa ri tinamit, cha' ri chaak jay uya'ik kichapab'aal re kechakun chirij;

- : || Keta'max uwach, ri nib'a'il kuk'ayewaaj uwa kik'aslemaal ri tikaweex chwi pwaq, chwi komoon jay kuwiniqirisaaj k'ayewaal kuq'atej uwa k'oji'ik chupaam unuk'ik choman kina'ooj ke ixoqiib' jay achijaab' junwi kiwach jay junwi ub'ee; kechok ri tinamit cha' kakijeq b'i ch'ob'onik puwi' kik'iyaal chaak jay ub'eyaal chwi pwaq, pa komoon, e ma iil wi kakitzukuj ub'ee re kasach uwa ri nib'a'il, kajunumax u'anikiil utziil chike tikaweex uwe mutza'j kik'ulumam paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pa kiwi';
- : || Kechok panoq ri tinamit jay kaya' kichuq'ab' ri mutza'j re ri komoon pacha' kayak uwa kichuq'ab' ri ixoqiib' jay alitoo kik'ulumam k'ax chwi paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pa kiwi' tikaweex cha' kakiqusij uwach ronojel kiloq'oxiik chwi kik'aslemaal chwa kochoo uwe pa ri b'ee, jay kijikib'ax ri kik'oji'ik ri ixoqiib' chupaam mutza'j re komoon utz kachakun jay kataqan che juna uk'amik uwa juna chaak, che uyijib'axik, uchapab'exik jay upajik choman na'ooj jay uk'amik uwach juna chaak k'o chuqul;

: || **Kechok panoq ri tinamit:**

- a) Kaketa'maaj ke ri china'janik anom ruuk' kamisanik, ruuk' utaqo'nik juna tinamit, wa' jun nimalaj maak chwi kiloq'oxiik tikaweex ke konojel tinamit, jay wa' jun nimaj k'ayewaal chi kiwi' tikaweex jay wa' jun maak re kamisanik ch'o'jinik xoq u'anikil paqchi'inik chwi kolowal tikaweex rumal ma achi uwe ixoq lik kuqasaj uwa kiq'ij ixoqiib' jay alitoo wa' wa jun k'ax xaq junam ruuk' ri paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pa kiwi' tikaweex;
- b) Kasach uwa k'iyaal makunik jay ketz'apix konojel ri winaq xekikamisaa j k'iyaal winaq chupaam ri ch'a'ooj, che ri china'janik uwe jub'an chi k'ax xb'an pa kiwi' ixoqiib' jay alitoo, iil kachajix jay katzukux xoq katz'apix kichii' ri winaq uwe ajuwach tinamit xe'anaw re uwe xetaqan che ri kamisanik, tob' xa xeb'umin uwe xeb'uto' juna mutza'j chwi uch'uqiik uwi' kimaak, xuto' kiwi' winaq uwe xeb'umin winaq chupaam u'anikiil k'ax;
- : ||| Katz'onox chike ri tinamit re ketob' ri mutza'j ke konojel tinamit we kajawaxik jay kakil chi utz pacha' xew ta k'ax kana' ri k'o'm alaa, kakichajij kolowaal tikaweel chwa ri paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pa kiwi' ak'alaab', e ma e k'o ekiliis chwa juna k'ax jay keb'ok iil che kakich'ob' panoq kiwi' ri ak'alaab' echiri' kakinuk' kina'ooj jay kichaak;
- : ||| Kechok panoq ri tinamit cha', kajikib'a' kiq'atb'al tziij pa kitinamiit jay kichaak ya'tal chi kiqu' re ri chapab'al ke nima'q tinamit, kakik'am ub'eyaal, kakichapib'eej chi utz ri k'o pakiq'ab' pacha' kakipaqchi'ij ta uwa juna kiloq'oxiik ri ak'alaab' echiri' keb'alaxik. Iil ketz'ib'ax pa nima jaa re ajilaneel tikaweex, cha' ri ak'alaab' utz kakiqusij uwa kiloq'oxiik jay ri ya'tal chike.

Ri tinamit kujunumaj uwa kiloq'oxiik konojel ixoqiib' jay achijaab' pacha' kejeqi' pa juna tinamit;

- : ||| Kechok panoq ri tinamit, nima mutza'j jay ri mutza'j eb'aj pa komoon re kakiyak kik'u'x ri mutza'j re ta tinamit jay ri mutza'j k'o kajaaw cha' kechakun chirij kiloq'oxiik tikaweex kel ta kichii', keb'in taj, t'um uwe juna chi k'ax kik'ulumam, e ma wa tikaweex lik ekiliis chwa ri paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pa kiwi'; xoq kechok panoq ri tinamit cha' kakik'am ub'eyaal re kajikib'ax uwa uqusuxik kiloq'oxiik jay cha' kak'ayewax ta uwa kik'aslemaal ri tikaweex;

III Uq'atexik uwach k'ax, tijonik jay chajinik re usachik uwach ronojel paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pa kiwi' tikaweex pa ri tinamit, pa komoon jay pa nima'q tinamit:

- : ||| Kechok panoq ri tinamit re kakik'am jay kakichapib'eej pa taq tinamit, nima'q tinamit, choman na'ooj, puwi' uq'atik tzij katajin che u'anik puwi' ri paqchi'inik jay ri uwujil xoq kichaak nima'q tinamit, kukub'a' kik'u'x konojel tikaweex jay mutza'j cha' kakiya' ta kichii' che u'anikil paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pa kiwi' tikaweex pacha' kaketa'maaj jay kakiloq'nimaaj jay kinimarisaa'j utziil chwi ri k'iyaal wachaaj chupaam konojel tinamit jay kakinuk' kichuq'ab' cha' k'o uchomaal panoq chi kiwach, pa kaki'an wi jay kakiyak uwa ri q'atoj tzij, ri junamil wachiil jay ri uk'ulik ta uwa paqchi'inik, kitaqo'nik ri tinamit, ri chomaal, ri kuyuj maak, ri utziil chikixo'l komoon jay ri tinamit puwi' taq wi uchola'j chaak re uq'alajisaxiik tzij jay tinojik re kachomax na'ooj puwi' umajik usuuk' utziil ku'an ri k'iyaal wachaaj k'o chupaam ri uchola'j chaak pa kechakun wi ri ajuwach mutza'j kuuk' nima'q mutza'j jay mutza'j jun wi chi kajaaw xoq jub'an taq chi mutza'j ke komoon;
- : ||| Kechok panoq ri tinamit cha' kakikoj uyijib'axik ub'eyaal re uq'atexik uwa, tijonik jay chajinik puwi' usachik uwa paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pa kiwi' tikaweex, che ronojel chola'j, pacha' kak'o'ji' chi kiwach ri kiwa'lib'eem ri ixoqiib' jay ri achijaab';
- : ☉ Kechok panoq ri tinamit cha' kakikowij kiib', kakiyijib'a' chaak pa tinamit re kasach uwa ri nib'a'iil jay kasach uwa ri paqchi'inik jay ka'an okeem iil che kiwa'lib'eem ri tikaweex uwe mutza'j kik'ulumam paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pa kiwi', xoq kechok panoq ri tinamit cha' kakinimarisaa'j kichaak cha' kakiyak uwa ri to'ob' chikixo'l ri ka'ib' mutza'j, tob' wi pa komoon uwe chi nima tinamit echiri' kechakunik;

- ⋮ • Kechok panoq ri tinamit cha' kakijikib'a' ri uchola'j kichoman na'ooj pa saqiil tziij jay pa kaq'alajisax wi uk'iyaaal kik'aslemaal, ki'ano'n ri komoon jay, kayijib'ax ri kik'olob'al mutza'j pa ketaqan wi komoon chirij, pacha' kek'oji' chupaam jay kakik'ul ta uwa uqasaxiik kiq'ij, ujachik kipaa jay kipaqchi'ixik jub'an taq chi mutza'j re ri komoon;
- ⋮ : Kechok panoq ri tinamit cha' kakik'am ub'eyaal re kek'oji' chwach choman na'ooj jay chaak, chwi paqchi'inik jay ri k'axk'oliil petinaq chwi kolowaal tikaweex, pa kiwi' ixoqiib', alitoo, cha' kak'iyarisax uwa kito'ob', taq ri kub'ij q'atab'al tziij jay ri u'anikiil tziij pa tinamit xoq taq chaak k'o chuqul re uyijib'anik ri kichapab'aal nima'q tinamit jay jub'an taq chi ub'eyaal chwi uchajixiik jay uq'atexik ano'n cha' kasach uwa ronojel paqchi'inik jay k'axk'oliil petinaq pa kiwi' ixoqiib' jay alitoo;
- ⋮ : Kaya' kichuq'ab' ri mutza'j ewiniqirisaneel yakoj iib', cha' ri mutza'j emalkateel jay ri ajk'aay re internet, pacha' kiwiniqirisaaj lo tziij re uchomaal k'aslemaal cha' kaq'atex uwa ri china'janik jay kechajix ri tikaweex cha' taq ri ixoqiib' kakik'ayij kolowaal, cha' kapaqchi'ix ta kiwach rumal kolowaal jay kayak uwa kiloq'oxiik, jay kechajix chwa juna k'ax cha' jinta kakik'ulumaaaj;
- ⋮ : Kechok panoq ri tinamit cha' kakichapib'eej xoq kakikowij pa taq tinamit, pa komoon jay pa nima'q tinamit, ri ub'eyaal uq'atexik, jay usachik uwa ronojel china'janik pa kiwi' ixoqiib', ak'alaab', jay alitoo, kechajixik pacha' ka'an ta k'ax pa kiwi' ri tikaweex, ka'an sa' ri kub'ij ri q'atab'al tziij, upuk'ixik tziij puwi' china'janik. Kechok panoq ri tinamit kakikoj ub'eyaal kichaak chwi kichajixik, kikunaxik jay kich'uqexik tikaweex kiwa'lib'em k'ax. Ri tinamit iil kakikowij saqiil tijonik chike tikaweex keq'ataw tziij, tikaweex k'o chi kiquil kilik tikaweex eb'ineel chakuneel jay jub'an taq chi achijaab' k'o kiwach pa q'atab'al tziij cha' kekil ri tikaweex kik'ulumam juna k'ax;
- ⋮ | Kuya' kichuq'ab' ri mutza'j uq'ab' tinamit jay la uk'iyaaal uchaak ri Kikuchuu Siwaan tinamit jay ri tinamit cha' kakiyak xoq kakichapib'eej uwa utikrib'aal taqo'nik urajlib'al (E/CN. ⋮ / ⋮ :||| :|| / : :||/Add. :), kuch'a'tib'eej uwi' ri q'atoj paqchi'inik;

A. Ub'eyaal tziij chupaam ri tinamit

1. Ub'eyaal u'anikil q'atoj tziij, ujikib'axik, uk'amik tziij uwe jub'an chi tziij kuk'atej uwa paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pa kiwi' tikaweex.

- : | Kechok panoq ri tinamit cha' kijikib'a' kina'ooj chwi kichaak kaki'an pa ri tinamit cha' kakisach uwa paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pa kiwi' tikaweex, katajin u'anik xa rumal kolowaal kipoqlajil;
- : | Kechok panoq ri tinamit cha' kakiwiniqirisaaj, kakipuk'ij jay kakichapib'eej q'atoj tziij xox kakik'am uwa jub'an taq chi q'atoj tziij jikib'am chik, cha' kakiko'ij uwa k'axk'oliil pa kik'aslemaal jupuq tikaweex eb'aj b'ineel chakuneel e ma wa ajchaaj katajin paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pa kiwi'. Lik iil kechajix jay keb'il ri ajchakiib' kechakun chwa taq jaa eb'aj pa juna chi tinamit jay ri tikaweex kik'ulumam china'janik chwi paqchi'inik jay ri k'axk'oliil, kechajix cha' tzel ta keb'il che ri kik'aslemaal;
- : || Kechok panoq ri tinamit cha' kakik'am uwa tziij xox kakiq'at tziij pa ri tinamit, iil kakikowij uwa ri tziij k'o chik utaqem usachik paqchi'inik jay kuq'atej uwa ronojel paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pa kiwi' tikaweex, pa ronojel kik'aslemaal ri tikaweex, jela cha' ri ya'tal kanoq chuqul chupaam ri molob'al ke nima'q tinamit re jikib'anik chwi usachik uwa paqchi'inik pa kiwi' tikaweex, kuchajij ronojel la kub'ij chupaam ri urayib'al la jikib'anik;
- : || Kechok panoq ri tinamit cha' kakik'owisaaj jay kichapib'eej, ri q'atab'al tziij cha' kuqasaaj uwach ri china'janik pa kiwi' ixoqiib' jay ak'alaab' jay ri kik'ayixiik eb'ineel chakuneel. Keta'max chi utz ri u'anik k'ax kuk'ayewaaj uwa kik'aslemaal tikaweex jay keb'uxim ri tikaweex re ka'an tz'i' chike, jela' cha' ri minoj tikaweex pa chaak xa rumal k'aas. Uwari' che kuya' kichuq'ab' ri tinamit re kakitz'ib'aaj we k'a jinta ta q'atab'al tziij re kusach uwa paqchi'inik jay iil ke ri tinamit kuya' pwaq pacha' kajikib'ax uchapab'exik ri q'atab'al tziij cha' kachajix uwa kilox'oxiik ri tikaweex kik'ulumam k'ax, jay kakikowrisaaj kito'ob' ri ukab'chaal tinamit, komoon jay nima'q tinamit, cha' taq ri mutza'j re ta tinamit are kok iil chike ri tikaweex kik'ulumam juna k'ax; cha' kasach uwa china'janik jay ri kik'ayixiik ri eb'ineel chakuneel;
- : || Kechok panoq ri tinamit cha' kakik'am uwa ri q'atoj tziij, anoj tziij jay uchapab'exiik tziij cha' kakiyak uwa ri junamil wachiil chikixo'l ri tikaweex; ri mutza'j kik'ulumam k'ax chwi paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pa kiwi' tikaweex, lik iil kakitzelej tan chi riliik ri q'atoj tziij jikib'am re kakik'ojox uwe kakesaj q'atoj tziij re la tinamit jay ri jikib'am re kuyak uwa k'iyaal paqchi'inik;

- : || Kechok panoq ri tinamit, uq'ab' tinamit k'o chi kiqu'at tziij, cha' kaki'an jay kichapib'eej pa choman na'ooj, chaak re katzukux jay kak'ulb'ex uwa kimaak ri eb'ajuwach chajinelaab' jay jub'an taq chi mutza'j echajinelaab' cha' kakiq'atej uwa paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pa kiwi' tikaweex cha' kekiya' pa tz'aap konojel ri winaq ke'anaw la' la k'ax;
- : || Kechok panoq ri tinamit cha' kakiyijib'a', kakichapib'eej jay kechakun re kakisach uwa la k'ax eta'matal uwach chwa ri tinamit cha' paqchi'inik, pa kuch'a'tib'eej wi ki'ano'n ri ajchajinelaab' jay ajuwach mutza'j eb'aj q'atol tziij we xa kekicha' ri tikaweex rumal kolowaal, rumal kalk'o'aal uwe xa rumal ma eb'aj chi qawach, uwari' che ketaqan che keterb'enex tikaweex jay kachob' raqan we ketajin che u'anikiil juna maak pacha' katz'apix kichii';
- : || Kechok panoq ri tikaweex cha' kakik'am q'atoj tziij re kaq'atex uwa ri tzukunik xa rumal uchob'ik kiwiniqirik lo tikaweex we ka'an paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pa kiwi', kachajix ri kiwiniqirik lo ri tikaweex, pacha' wa tziij k'olotalik kachapab'ex ta re u'anikiil paqchi'inik uwe itzeel ilonik pa kiwi' tikaweex;
- : || Kechok panoq ri tinamit, mutza'j re ta tinamit jay mutza'j k'o kajaaw cha:
- a) Kakijikib'a' jay kichapib'eej choman na'ooj cha' kakiyak kiwach ajchajinelaab' junwi kina'ooj, lik keta'am la kichaak jay jinta juna paqchi'inik ka'an pa kiwi' xa rumal kolowaal tikaweex, jay iil kechakun chirij cha' kekimol tikaweex re ronojel mutza'j xa ta kekicha' winaq, cha' kakik'am uwa b'ee chi komoon, jela' cha' ajchakuneel, ajchajineel jay jub'an chi mutza'j eb'aj q'atol tziij, pa taq iloj taqanik;
 - b) Kechakun cha' kakiq'atej uwa k'ax, keb'ok iil che ri k'ax chwi paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pa kiwi' tikaweex:
 - I. Kachakunisax wuuj re tijonik pacha' kak'ut chi kiwach alitoo, alab'oo ri kuyuj maak jay ri utziil;
 - II. Kachakux panoq ri nab'ee tziij re paqchi'inik, cha' kaq'atex panoq uwa itzeel ano'n;
 - III. Katikib'ax panoq mutza'j ajchaak, jay jub'an taq chi winaq, kumal ajk'amal uwa komoon jay chajinelaab' re tinamit jay re komoon, cha' kayijib'ax kinuk'ik kiib', kito'ob' komoon, ri uya'ik kina'ooj, chwi tijonik jay ri moloj iib', cha' kak'ulb'ex uwach ri itzeel ano'n;
 - IV. Kajikib'ax uwach ri q'atb'al tziij chwi kiloq'oxiik tikaweex, re kuq'ateej uwa itzeel ano'n, ka'an ruuk' ronojel chuq'ab';
 - V. Kachomax uwach ri umolik uchii' raq'unik chwi k'ax petowinaq chwi paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pa kiwi' tikaweex;
 - VI. Ka'an okeem iil che kilik tikaweex kik'ulumam k'ax jay ka'an tijonik chi komoon, cha' kaq'atex uwa k'ayewaal chwi k'ax petowinaq

chwi paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pa kiwi' tikaweex;

Utzelexiik rilik jay uchapab'exik ri q'atb'al tziiij ke nima'q tinamit jay komoon, chwi kiloq'oxiik tikaweex jay uq'atexik uwa paqchi'inik

- ⋮ ||| Kechok panoq ri tinamit we k'amaja' kakitzelej uriliik cha' keb'ok iil che kakitzelej urilik ri q'atab'al tziiij ke nima'q tinamit chwi kiloq'oxiik tikaweex re usachik uwa paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pa kiwi' tikaweex; uwe kakiya' kichii' che taq ri q'atab'al tziiij, lik iil kakiya' kichii' che ri kub'ij ri molob'al ke nima'q tinamit re jikib'anik chwi usachik uwa paqchi'inik pa kiwi' ri tikaweex, e ma rayim katzelex riliik ronojel q'atab'al tziiij ke konojel tinamit che ri junaab' | ☎ |; xoq kechok panoq k'uri' cha' kaki'an ri kub'ij ri ☎ chola'j tziiij, pacha' kaki'an ronojel ri kiya'om kichii' che re kakik'ut uwujiil kichaak jay cha' kakipuk'ij jay kakik'ojoj uwa ronojel kitziij xu'an ri nima mutza'j chwi usachik uwa paqchi'inik. Xoq kechok panoq ri tinamit cha' kakesaj kitziij kuq'ateej uwa urayib'aal wa jikib'anik jay we k'o jub'an chi tziiij kesax kanoq;
- ⋮ ⋮||| Kechok panoq ri tinamit cha' keb'ok iil che upixb'anik ri nima mutza'j re usachik uwa paqchi'inik, pacha' konojel ri tinamit kakijikib'a' chaak chupaam ri tinamit re urilik jay upajik uwa chaak cha' kajikib'ax jay kak'am ub'eyaal uchakuxik uwa ronojel la k'ojonik tziiij jay ronojel la pixb'anik xki'an ri mutza'j;
- ⋮ ⋮||| Kechok panoq ri tinamit we k'amaja' kakitzelej urilik cha' kakil we utz kek'oji' chupaam ri jikib'anik ke konojel tinamit chwi loq'oxiik chwi pwaq, chwi komoon jay chwi ano'n jay lik kil ri k'o chupaam ri jikib'anik ke nima'q tinamit re loq'oxiik tikaweex jay chwi choman na'ooj, jela' cha' ka'an okeem che ri tziiij jikib'anik ke konojel tinamit re loq'oxiik tikaweex jay chwi choman na'ooj;
- ⋮ ⋮||| Kechok panoq ri tinamit we k'amaja' kakitzelej urilik cha' kakil we utz kakijuch' jay kakitzelej urilik wa tziiij kachololex loq, uwe kakiya' kichii' che:
 - a) Jikib'anik re uq'atexik uwach jay tojoj maak chwi kikamisaxik komoon tikaweex re ⋮ ⋮||| ⋮|;
 - b) Jikib'anik rajlib'al ⋮ ⋮||| puwi' ajchaak jay b'ineel chakuneel (kala'am chi riliik uwach), chupaam ri junaab' ⋮ ⋮||| ⋮|, re ri moloj ilol chaak OIT;

- c) Jikib'anik re kuq'atej uwa kik'ayixik tikaweex jay ri china'janik pakiwi winaq, re : :||| :|;
- d) Jikib'anik puwi' taqo'nik pakiwi' ri to'ob'eneem winaq, re : :||| ·||, jay urajlaxiik b'i tziij re : :||| ·|;
- e) Jikib'anik rajlib'al | ·|| puwi' paqchi'inik (chaak jay ya'oj chaak), re : :||| :|||, re moloj lloj Chaak OIT;
- f) Jikib'anik chwi chaak re usachik uwa ronojel paqchi'inik chupaam tijonik, ik'owisam chupaam ri q'iij :|| re kab'lajuuj iik' re la junaab' : :||| ☉ rumal ri uq'aljisay utziij ri Kikuchuu Siwaan tinamit re tijonik, ri ch'ob'onik jay ri ano'nib'al;
- g) Jikib'anik puwi' usachik uwa ronojel paqchi'inik pakiwi' ixoqiib', re : :||| :|||, ruuk' utaqaoniil re kakitzelej rilik uwach konojel tinamit chupaam wo'ob' junaab', jay chupaam urajlaxik b'i tziij : :||| :|||;
- h) Jikib'anik puwi' kiloq'oxiik ak'alaab' re : :||| :|, jay ri ukab'chaal urajlaxiik b'i tziij che | ☉ ☉, jay ri jikib'anik ·| :|| puwi' k'amaja' kijunaab', : :||| :|, jay ri jikib'anik :| : puwi' kiminik ak'alaab' pa chaak, : :||| :||| re ri Moloj lloj Chaak OIT;
- i) Jikib'anik rajlib'al :| : puwi' eb'ineel chakuneel (jikib'anik kujalk'atij uwach tziij) : :||| || re ri moloj lloj Chaak ;
- j) Jikib'anik rajlib'al :| : puwi' komoon eb'aj chi qawach jay ojeer komoniib', : :||| :|, re ri moloj ilol chaak, jay ri jikib'anik puwi' uk'iyaal uwa k'aslemaal, re : :||| ·|;
- k) jikib'anik ke nima'q tinamit puwi' uchuqexik uwa ronojel kiloq'oxiik tikaweex eb'ineel chakuneel jay ri kalk'o'aal, re : :||| ||;
- l) Taqo'nik re tinamit Roma re nima mutza'j re q'atol tziij, re : :||| :||;
- m) Jikib'anik re ri Kikuchuu Siwaan tinamit re kuq'atej uwa mutza'j eb'aj anal maak kinuk'um kiib' e k'o pa ronojel tinamit jay kurajlaj b'i tziij re kuq'atej uwa xoq kukojoj tojoj maak puwi' ri kik'ayixik b'i winaq cha' ixoqiib' jay ak'alaab', cha' kunimarisaaj ri jikib'anik jay ri kurajlaj b'i tziij puwi' kik'owisaxiik b'i winaq che jun chi tinamit, tob' chwa uleew, pa teew uwe xee' polow, cha' kuk'is ujikib'axik ri jikib'anik | ☉ ☉;

Kechok panoq ri jub'an taq chi tinamit kik'amoom wa jikib'anik pacha' kakichapib'eej pa saqiil;

: :||| Kechok panoq ri tinamit cha' kakichajij, kakiyak uq'iij jay kakik'am ri loq'oxiik jikib'am chupaam ri upuk'ixik tziij puwi' usachik uwa ronojel kuyuj ta maak jay paqchi'inik petinaq pa kiwi' ri tikaweex xa rumal uyakik uq'iij Ajaw tz'onotal rumal nima mutza'j chupaam ri utzukuxik ub'eyaal · :|||/ :|||, re ri

- q'ijj · | re junlajuuj iik' re la junaab' : :||| ; cha' kaq'atex uwa ri paqchi'inik rumal uyakik uq'ijj Ajaw e ma junam ruuk' jub'an taq chi paqchi'inik k'iyaaal uwach;
- ⋮ ① Kechok panoq ri tinamit cha' kechakun chirij jay kakiloq'nimaaj xoq kaki'an cha' ri kub'ij ri jikib'anik re tinamit Viena puwi' utz'onob'exik chike jub'an taq chi tinamit re : :||| ;, puwi' kiloq'oxiik tikaweex eb'aj pa jun chi tinamit, tob' xa sa' kiwa'lib'eem uwe eb'ineel chakuneel, iil kach'a't ruuk' ri achi ajk'utuneel uwa utinamiit ri b'ineel chakuneel we xaq k'ate't xchapik uwe xya' pa tz'apab'al;
 - ⋮ · Kechok panoq ri tinamit cha' kakiq'atej uwa u'anikiil paqchi'inik xa rumal kolowaal, jay kalk'o'aal pa epetinaq wi ri tikaweex eb'aj pa jun chi tinamit uwe eb'ineel chakuneel jay kil chi utz e ma iil kaya' kiwuuj re keq'ax che jun chi tinamit cha' utz keb'echakunoq, iil kaya' kochoch, kechajix kolowaal jay kechajix ri tikaweex cha' kub'ij ri q'atab'al tziij;
 - ⋮ : Kaya' chi saq, iil ka'an chakuneem puwi' ri retz'ab'axik q'atab'al tziij, jela' cha' taq ri maak petowinaq wi puwi' paqchi'inik, pa konojel tinamit, xoq kuk'ut retz'ab'axik q'atab'al tziij rumal ri k'ax kuk'am lo chwi kiloq'oxiik tikaweex re konojel tinamit; wa' jun k'ayewaal cha' kaq'at tziij pakiwi' xaq junam jay che uk'isb'aal, kamol kiwach tikaweex, kuya' uto'ob' che ri kichaak taq ri q'atab'al tziij ke konojel tinamit, iil katzelex rilik ri taqanik tziij re tinamit Roma re ri q'atab'al tziij ke nima'q tinamit, jay kechok panoq ri tinamit cha' ketob' che wa q'atab'al tziij ke konojel tinamit;
 - ⋮ : Kechok panoq ri tinamit cha' kechakun re kakichapib'eej ronojel ri ujikib'anik ri upuk'ixiik tziij chwi utikrib'aal jay loq'oxiik chwi ri chaak, re ri junaab' : :||| :|||, re ri moloj lloj Chaak, cha' kasach uwa ronojel paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pakiwi' tikaweex; Kakitoj kimaak ri winaq ke'anaw paqchi'inik
 - ⋮ : Kechok panoq ri tinamit cha' kakik'am ub'eyaal re kasach uwa la maak petowinaq puwi' paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pakiwi' tikaweex, iil kayak uwa kimaak ri e paqchi'enel echiri' kaq'at tziij pakiwi', jay kaq'at uwa pacha' la winaq kaketz'ab'eej ta q'atab'al tziij jay kajikib'ax uchuq'ab' ri q'atab'al tziij;
 - ⋮ | Kechok panoq ri tinamit cha' kakitzukuj upajik kiwach ri tikaweex, echiri' katz'apix kichii' rumal kisoq'likil ajchajinelaab' jay iil kaq'at tojoj maak chwi paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pakiwi' tikaweex, cha' kakik'utb'eej pa saqiil cha' utz kak'am usachik uwa paqchi'inik;
 - ⋮ ·| Kechok panoq ri tinamit re kakiyak uwa ub'eyaal re uqasaxik uwiniqirik itzeel ch'ob'onik chwi k'iyaaal k'ax kuyak itzeel k'u'xaal jay paqchi'inik pakiwi' tikaweex, itzeel ilonik jay ch'aminik, xaq katzukux ub'ee re kasach uwach la'

la itzeel ch'ob'onik, chikixo'l alab'oo alitoo, ruuk' tijonik jay k'utunik, kumal konojel tayb'al, ilb'al jay jub'an chi tziij ruuk' etz'aneem;

∴ ∴ Kechok panoq ri tinamit cha' kakipuk'ij uwa q'atab'al tziij re ka'an pa saqiil ronojel la chaak k'amoom re kakitoj kimaak ri winaq ki'anom uwe etaqananaq che u'anikiil k'ax chwi jikib'anik re Ginebra re q'ij ∴ re uwajxaaq iik' re la junaab' re ∴ ∴ ∴ jay re ri nab'ee urajlib'aal utz'ab'eel tziij, jela' cha' jub'an taq chi upalajix tziij pixaab' anital chupaam ri ch'a'ooj, cha' ri utikrib'aal ri uq'atexik uwa paqchi'inik;

∴ ∴ Kechok panoq ri tinamit cha' kakikoj retaliil ke jun maak ri kik'owisaxik winaq che jun chi tinamit, cha' ixoqiib', ak'alaab', che ronojel u'anikiil jay cha' kiqasaaj ruuk' ronojel kichuq'ab' xox iil kakiq'at tziij pakiwi' ri winaq ke'anaw re, kakijikib'a' ri chajinik jay keb'ok iil chike ri tikaweex kik'ulumam k'ax, cha' kaloq'nimax uwa kiloq'oxiik;

∴ ∴ Kechok panoq ri tinamit cha' ketzukun chwi ronojel ano'n chwi itzeel k'u'xaal jay paqchi'inik, jay iil kuterneb'eej cha' kaq'atb'ex ri tziij chwi maak re itzeel ilonik jay ch'aminik uwe paqchi'inik. echiri' kakiyak uwa maak chwi paqchi'inik, lik iil kakijikib'a' cha' keb'ok iil che ri tzukunik chwi maak jay iil kaq'at tziij pakiwi' ri winaq kemakun chwi itzeel ilonik jay paqchi'inik, xox kajikib'ax ri loq'oxiik chwi ri junamil wachiil pa taq q'atab'al tziij jay pa taq jub'an chi jaa kechakun chwi tziij pixaab'. Chwi ri nima mutza'j ke konojel tinamit kaya' chi saq lik iil kepixb'ax ri tikaweex kechakun chwi q'atoj tziij cha' xaq junam kaq'at tziij pakiwi' ri tikaweex. Chwi wa' wa tziij, kapixb'an cha' kawiniqirisax chaak chwi chajinik cha' kach'ojix usachik uwach paqchi'inik;

∴ ∴ Kechok panoq ri tinamit cha', kakijikib'a', kakiya' uchuq'ab', kakil uwach jay kanimarisax uwa kichaak ri moloj ajchakiib' kitukeel kakitaq kiib' pa ri tinamit chwi kiloq'oxiik tikaweex, pacha' kasach uwa paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pakiwi' tikaweex, jela' cha' kujikib'a' ri utikrib'aal ri taqanik tziij ke taq ri moloj ajchakiib' re tinamit kechakun chwi upuk'ixik jay uchajixik uwa kiloq'oxiik tikaweex utz'ab'eel chomam tziij ∴ ∴ ∴ /- ∴ re ri nima moloj ke konojel tinamit, chupaam ri q'ij ∴ re ukab'lajuuq iik' re la junaab' ∴ ∴ ∴ ∴, iil kakiya' kipwaaq, jay kekitijoj chwi pajanik, tzukunik, tijonik jay chaak cha' kepixib'ax ri komoon re kasach uwa la k'ax;

∴ ∴ xox kechok ri tinamit cha:

- a) Kakiyak panoq to'nik chikixo'l ri moloj ajchakiib' jay jub'an taq chi mutza'j re tinamit;
- b) Kak'am ub'eyaal re kajikib'ax pacha' ri tikaweex jay mutza'j kik'ulumam paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pakiwi', utz kechakun pa uchomaal pa taq moloj ajchakiib';
- c) Keto' ri moloj ajchakiib' jay uq'ab' moloj ajchakiib' re tinamit jay jub'an taq chi sa'ch, rumal upuk'ixik jay uya'ik chi reta'maxik ri q'atab'al tziij

jay uq'atexik tziiij k'o uchuq'ab' ka'an pa ri tinamit jay ri to'ob' ka'an kuuk' moloj ajchakiib' ke jub'an chi tinamit pacha' kamaj na'ooj puwi' u'anikiil jay ub'eyaal ri ch'ob'otal kanoq cha' kaq'atex jay kasach uwach paqchi'inik;

: Nuk'uj na'ooj jay uchakuxiik

Moloj iib' jay ujachik upaa tziiij, tzukunik jay umajik na'ooj

∴ :|| Kechok panoq ri tinamit re kakiyak, kakimol uchii', kakich'ob' pa saqiil, kakiya' chi reta'maxik jay kakipuk'ij uwa tziiij qatziiij wi, k'o pa ri tinamit jay pa komoon re kakik'am ronojel ub'eyaal ri kajawaxik cha' kapaj ri kiwa'lib'eem ri tikaweex jay ri mutza'j kik'ulumam paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pa kiwi':

- a) La tziiij molom chi uchii', iil kajach upaa cha' kujikib'a' ri q'atab'al tziiij re tinamit; ronojel wa' wa tziiij kamol uchii' ruuk' ronojel kik'u'x ri winaq kik'ulumam k'ax, kil pa saqiil jela' cha' kijikib'am pa q'atab'al tziiij chwi kiloq'oxiik tikaweex jay ri ya'tal chike, cha' ri urayib'aal xoq kak'olob'ex pa saqiil ri tz'ib'italik, wa' wa tziiij kachajix pa saqiil cha' katz'ab'ix ta uwach;
- b) Taq ri tziiij tzukutalik jay ri tz'ib'italik kajunumax kiwach jela' cha' urayib'al chaak cha' kil chi utz ri kiwa'lib'eem ri mutza'j jay upaxirik kiwach, ri pajinik re ri q'atab'al tziiij, ri choman na'ooj, taq ri ano'n jay jub'an taq chi ub'eyaal re kuq'atej jay kusach uwa paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pa kiwi' tikaweex, jela' cha' urayib'al re kajikib'ax we k'o juna k'ax kuk'ul ta kik'u'x ri tikaweex kik'ulumam k'ax; ruuk' wa' wa jun tziiij kapixb'an re kayijib'ax ub'eyaal pa katz'onox wi kito'ob' konojel uchakuxik moloj iib' jay ri uyijib'axiik ri tziiij ;
- c) Ri uq'aljisay tziiij chi rajawaxiik ka'an okeem iil che, pacha' ri k'utuj chwi pwaq jay pa taq komoon ka'anik echiri' kajawaxik, ri utzil wachiil jay sa' u'anoom kolowaal winaq, ri kikamik ixoqiib' jay ne'aab', ri kik'asleem, ri kik'iyaal tikaweex kakiriq ta tz'iiib', ri tijonik, la chaak, kochoch, kuleew, jay taq ri ilonik chwi na'ooj jay chwi poqlajiil, ri ya', uchajixik uwach k'aslemaal, ri q'aaq', ri iib'al, tayb'al xoq jub'an taq chi utayik tziiij, ri nib'a'iil jay ri uch'akik pwaq, iil kayijib'ax choman na'ooj re umajik chuq'ab' chwi pwaq cha' kesax uchuq'ab' ri k'axk'oliil chwi pwaq e k'o pa taq komoon;

- ⋮ || Kechok panog ri tinamit, konojel mutza'j kimolom kiib' kechakun ruuk' q'atab'al tziij re Paxil, ri mutza'j k'o kajaaw, mutza'j kechakun chwi tijonik jay ri ajchakiib' kimolom kiib' k'o kajaaw cha' kayijib'ax jay kakich'ob' kichaak pa saqil; cha' kakiyak uwa tzukunik, ujalik uwa kina'ooj, kich'a'tib'eej chi kiwach, ri ano'n pa kimajoom wi kichuq'ab' cha' kuwiniqirisaaj lo ano'n re uyakik uwach uk'utik uwa majoj chuq'ab' jay wi kiya'om kito'ob' taq ri winaq, mutza'j we katajin u'anikiil paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pa kiwi';
- ⋮ || Keta'maxik ke ri nuk'uj na'ooj jay chaak re kusach uwa paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pa kiwi' tikaweex, iil wi kechakun puwi' k'iyaal tzukunik cha' kajunumax kiwach la tikaweex chupaam la na'ooj jay chaak, ka'an okem iil che ri k'ax riqitajinaq kumal ri tikaweex jay mutza'j kik'ulumam paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pa kiwi';
- ⋮ || Kechok panog ri tinamit cha' kakil ri usachik uwa ri paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pa kiwi' tikaweex, pa taq chaak komoom uwach jay pa taq chaak k'o rajaaw, jela' cha' taq ri ke'anaw ri ajchajinelaab' komoon kiwach;
- ⋮ || Kechok panog ri tinamit cha' kakiyak uwa juna ch'ob'onik jay kakik'am juna kirayib'al re ketzun puwi' la k'ax chi k'iyaal junaab' anital pa kiwi' ri tikaweex eb'ineel chakuneel, kakich'ob' pa kapetow wi jay ri u'anikiil; wa tzukunik lik iil wi kilitaj pa xpetow wi ri elem b'i pa jun chi tinamit, cha' ri uq'atexik uwa kiloq'oxiik tikaweex jay ri ya'tal chike jay ri ujalik uwa kib'inik ku'an ri k'aak' no'jib'al chwi pwaq jay puwi' elem b'i;
- ⋮ || Kapixb'an che: ka'an k'aak' tzukunik cha' kaq'alajin uwa ri paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pa kiwi' tikaweex, pa taq q'atab'al tziij, che taq ri choman na'ooj chikixo'l mutza'j eb'aj chaak, chikixo'l ano'n jay ri etob'inaq che uqasaxik kiwach, ujachik kipaa ri eb'ineel chakuneel, cha' ri ixoqiib' jay ri ak'alaab';
- ⋮ || Kapixb'an che: cha' ri tinamit kakiya' chupaam, we kajawax pa taq ri kiwuuj kakitaq b'i che uq'ab' ri Kikuchuu Siwaan tinamit ch'ob'otal puwi' kiloq'oxiik tikaweex, kakitaq b'i tziij re ajilanik pa kiwi' tikaweex, ri tikaweex e k'o pa mutza'j jay ri komoon e k'o chuqul, lik iil kil uwa ri tziij ajilanik puwi' ri choman na'ooj jay chwi pwaq, pa taq komoon chwi ano'n; ronojel wa' wa tziij kanuk' b'i uchii' jela' cha' ri tz'ib'ital kanoq chwi kiloq'oxiik tikaweex jay ri ya'tal chike, cha' ri tziij pixaab' re uchajixik tziij jay ri ujikib'axik uwa jub'an chi kiloq'oxiik;

Nuk'uj na'ooj re k'amoj chaak jay uk'amik tziiij pacha' jinta paqchi'inik puwi' uto'b'aal komoon chwi ri chaak, ochoch, tijoneem jay iloj utziil k'aslemaal

- ⋮ ||| Keta'max uwa kichaak re usachik uwa paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pa kiwi' tikaweex; chi kiquil ri tinamit k'o wi. Uwari' che, kechok panoq ri tinamit cha' kaki'an xoxo kakinimarisaaj chaak pa ri tinamit cha' kayak uq'iij ri uk'iyaal k'aslemaal, ri junamil wachiil, ri q'atoj tziiij pa taq komoon, ri junamil wachiil chwi loq'oxiik jay kito'ob' tikaweex. Ruuk' kito'ob', jay jub'an taq chi to'nik, chwi ch'ob'onik, iil kataqex uwiniqirisaxik chaak cha' ketob' konojel che uk'amik jikib'anik jay kakichakunisaaq loq'oxiik ke tikaweex, chwi ano'n, chwi pwaq, chwi choman na'ooj jay pa taq komoon che ronojel k'aslemaal puwi' ri uq'atexik uwa paqchi'inik. Ri nima mutza'j keb'uchok panoq ri tinamit cha, kakiyijib'a' jay kakinimarisaaj kichaak, kakijikib'a' uwe kakikowij uwa ujalik uwa ch'a'teem kuuk' ri mutza'j re ta tinamit cha' kejeq' chupaam jay kechakun che uyijb'axik jay upajij uwa choman na'ooj jay chaak;
- | Ⓞ Kechok panoq ri tinamit cha' kakijikib'a', uwa ri tziiij re ajilaneem, kakijikib'a' chaak pa ri tinamit, xaq junam ruuk' ub'eyaal, e ma jela' kayak uwa kokeem tikaweex jay mutza'j tikaweex we ekiliis chwa ri paqchi'inik uwe kapaqchi'ix kiwach cha kakikusij ri to'ob' ya'tal pa komoon, jela' cha' ri nab'ee tijonik, iil kachajix rutziil kiwach jay che ri kochoch;
- | • Kechok panoq ri tinamit cha' kajikib'x chaak re kajunumax uwa kiloq'oxiik, jay na kapaqchi'ix ta kiwi' tikaweex kik'ulumam k'ax chwi na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pa kiwi', che rutziil kiwach, jay kanimarisax uchuq'ab' chaak cha' kasach uwa ri junamil ta wachiil, kikamik ak'alaab' jay ixoqiib', kito'b'exiik kolowaal la ch'uti'q, ri yab'iil VIH/SIDA, ri yab'iil re anima', ri yab'iil jin ta chi kunub'al re jay ronojel taq ri yab'iil kaq'axik;
- | : Kechok panoq ri tinamit cha' kakiyak uq'iij, xoxo kekimol kiib' ri tikaweex che kochoch konojel ri tikaweex ejegel pa komoon, che ri chaak re uch'ob'ik raqan, ujachik kipaa chwa komoon jay chwa jub'an taq chi uleew, jay echiri' kajach k'aak' uleew jinta rajaaw cha' kayak jaa chwach, re kaq'atex uwa uqasaxik kik'aslemaal tikaweex jay kil ri paqchi'inik ka'an pa kiwi';

Chaak

- | : Kechok panoq ri tinamit re kakiyak jay kakito' unuk'ik jay uwiniqirisaxik yakoj kiib' tikaweex kik'ulumam paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal

itzeel ilonik pa kiwi', kayak uwa kichaak jay kaq'atex ta kiwach cha' keb'ok che chaak re umajik k'aak' kina'ooj;

| ∴ Kechok panoq ri tinamit, kaya' kichuq'ab' ri mutza'j e re tinamit jay ri mutza'j k'o kajaaw cha:

a) Ketob' che uwiniqirisaxik chaak pa jinta wi paqchi'inik e ma kok utziij ri loq'oxiik ke tikaweex, ri tijonik komon uwach ri ujalik uwa ch'a'teem pa ri chaak, jay kayak uwa kiloq'oxiik ri ajchakuneel kik'ulum paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pa kiwi';

b) Kayak uwach uwiniqirisaxiik, upaxirik jay unimarisaxik ri winiqirisaneel yako'j iib' kechakun chuyijib'axik pwaq jay tijonik pa taq komoon pa jinta wi k'iyaal to'ob', kayak uwa pwaq, cha' taq k'olob'al pwaq kechakun pa taq komoon, keta'max ke ri k'aak' winiqirisaneel yako'j iib' kuya' kichuq'ab' ri komoon iil chike, jay kechakun kuuk' ri mutza'j k'o kajaaw cha' kawiniqirisax lo chaak, re kayak uq'iij ri umajik kichuq'ab' ri yako'j iib' chwi taq nima'q k'ayib'al pa taq komoon pa jinta wi kichuq'ab';

c) Kachomax uwa kichaak ri mutza'j kik'ulumam juna k'ax uwe kakirik juna k'ax pa kib'ee, kechakun jay ketzelej tan chi pa chaak, xoq iil keb'il konojel tikaweex we katajin paqchi'inik pa kiwi';

| | Kechok panoq ri tinamit cha', echiri' kakiyijib'a' jay kakichapib'eej q'atab'al tziij jay choman na'ooj anitalik re kanimarisax uwa uchajixik kiloq'oxiik ajchaak, keb'ok iil chike ri echajim taj jay kiminik pa k'ayewaal chaak, jela' cha' ri tikaweex kek'ayix b'i pa jub'an chi tinamit jay ri eb'ineel chakuneel eb'okinaq b'i xelaq'aay, e ma ekiliis chwa ri k'ax, keb'esax b'i ri tikaweex pa ri k'ax cha' ri ajchaak kechakun pa taq jaa, echiri' kechakunisax che k'ayeew chaak jay we ketoj ta pa saqiil;

| · Kechok panoq ri tinamit cha' kakik'ul ta uwach paqchi'inik, na'b'al itzel k'u'xaal jay itzeel ilonik pa taq chaak pataan. lil kayak uchapab'exik jay rilik ri chapab'al jay ri tziij pixaab' ke konojel tinamit puwi' kiloq'oxiik tikaweex;

| ∴ Kechok panoq ri tinamit jay kaya' kichuq'ab' ajk'amal uwach mutza'j eb'aj chakuneel jay ri mutza'j ewiniqirisaneel yako'j iib' cha' kakiyak uwa ano'n re kaq'atex uwa paqchi'inik pa ri chaak jay cha' kuchajij kiloq'oxiik tikaweex, cha ri tikaweex tzaqanaq paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pa kiwi';

| ∴ Kechok panoq ri tinamit cha' kakik'ayewaaj ta uya'ik ub'ee k'amoj uwa chaak jay q'atoj tziij, jela' cha' jub'an taq chi tziij, chike ri tikaweex kik'ulumam paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pa kiwi';

Utziil k'aslemaal jay uwach kaaj uleew

- | ∴ Kechok panoq ri tinamit cha', chi kijujunaal ruuk' kito'ob' nima'q tinamit, kakiyijib'a' tziij puwi' kiloq'oxiik tikaweex cha' kakikusij pa saqiil rutzil kiwach jay rutzil kina'ooj, e ma rayim kajunumax uwach ri rutzil wachiil, pa kaq'alajin wi chwa taq wuu; xa q'atem uwach wa kiloq'oxiik, petinaq che ri paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pa kiwi' tikaweex;
- | ∥ Kechok panoq ri tinamit jay kaya' kichuq'ab' ri mutza'j kimolom kiib' re ta tinamit jay chike mutza'j k'o kajaaw cha':
 - a) Kajikib'ax saqiil tziij re kil usachik uwa ronojel paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pa kiwi' tikaweex che rilik rutzil kiwach, jela' cha' ri urik'owisaxik jay uchapik q'atab'al tziij re kusach uwa paqchi'inik;
 - b) Kuk'am ub'eya'al cha' kujikib'a' chike konojel ri tikaweex jay kujunimaj kiwach che rutzil wachiil, cha' keb'il ri tikaweex jinta kok iil che kikunaxik; kak'ayewax ta kitojik juna mutza'j che rutzil wachiil e ma e k'o k'iyaal tikaweex kakaaj kechakun pa taq komoon pa jinta wi jaa jay kakichajij rutzil kiwach ri tikaweex; iil kanimarisax ri no'jib'al chaak che urilik rutzil kiwach winaq, kaya' kichaak ixoqiib' jay achijaab' re ronojel mutza'j e ma kakik'utb'eej uwa kikomoon, ke ri no'jib'al chaak re urilik rutzil wachiil jay iil katikir kanoq pa ri komoon;
 - c) Kachakun kuuk' winaq lik k'o kina'ooj puwi' rutzil wachiil, winaq kekunan kuuk' tikaweex pa komoon, mutza'j re ta tinamit, tikaweex etzukuneel k'aak' na'ooj jay ri mutza'j ewiniqirisaneel yako'j iib' cha' kachomax rutzil kiwach, komoon qasam uwa kiq'iij, jay ri tikaweex kik'ulum paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pa kiwi';
 - d) Kachakun kuuk' winaq lik k'o kina'ooj puwi' rutzil wachaaj, tikaweex etzukuneel k'aak' na'ooj jay mutza'j e k'o pa komoon kechakun chwi rutzil wachaaj cha' kech'ob'on puwi' uk'ayewaal ri kunub'al kakitz'ib'aj ri ajkuun jay ri ub'eya'al chaak chwi rutzil wachaaj pa taq komoon;
 - e) Kuk'am jay kuchapib'eej choman na'ooj, chaak cha' kuq'atej uwa ri yab'iil VIH/SIDA pa taq ri komoon pa lik k'o wi wa' yab'iil jay kachakun cha' kunimarisaa'j ri kilik, kikunaxik jay jub'an taq chi to'ob' puwi' ri VIH/ SIDA;
- | ·∥ Kechok panoq ri tinamit cha' kakich'ob' pa saqiil uq'atexik uwa paqchi'inik cha kujikib'a' juna komoon pa jin ta wi yab'iil pa kiwi' ri tikaweex jay mutza'j kik'ulumam k'ax chwi paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pakiwi, jay pacha':
 - a) Kayijib'ax ri utzu'ik jay utayik tziij kachakux puwi' rutzil wachaaj jay uwaa kaaj uleew;

- b) Kachajix are kil pa saqiil ri uk'amik chaak kuuk' komoon jay uchajixik uwaa kaaj uleew;
- c) Kajach upaa ri k'aak' no'jib'al jay ri chaak uya'om rutziil uchomaal puwi' uyakik uwa rutziil kiwach ri tikaweex jay uwaa kaaj uleew pa taq ronojel komoon;
- d) Kak'am ub'eyaal re kajosk'ix, kachapib'ex tan chi ukalaaj jay kaya' uk'aslemaal ri juyub' taq'aaj ch'ulim chi uwach jay, echiri' utz kajalk'atix kochoch ri tikaweex chwa jub'an taq chi uleew, katz'onox na chike ri tikaweex we ruuk' ronojel kanima' kakaaj keb'el b'i;

**Okeem che ri junamil wachiil che uk'amik jikib'anik chwi choman
na'ooj, chwi pwaq, chwi komoon jay chwi ano'nib'al**

- | :: Kechok panoq ri tinamit jay kaya' kichuq'ab' ri mutza'j k'o kajaaw jay ri moloj ajchakiib' kechakun chwi pwaq re umajik kiwach konojel tinamit, cha' ri nima k'olob'al pwaq re ronojel tinamit jay k'olob'al pwaq e k'o pa tinamit re umajik kichuq'ab', kayak uwa kito'ob' ri tikaweex jay ri mutza'j kik'ulum paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pa kiwi', che ri uk'amik ch'ob'onik chwi pwaq, chwi ano'n jay pa taq komoon che uyijib'axik jay uchapab'exik ub'eyaal chaak re kuqasaaj uwa ri nib'a'iil, ka'an chaak re upaxirik uwach komoon che ri k'ayinik jay okeem che ri k'ayib'al;
- | :: Kechok panoq ri tinamit re kakiyak uwa kijunimaxik tikaweex e k'o pa taq komoon, kok iil chike ri tikaweex kik'ulumam paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pa kiwi', che ri chaak re uk'amik kijikib'anik komoon tikaweex che kik'aslemaal pa taq komoon, xoq kechok panoq ri tinamit jay kayak kik'u'x ri mutza'j k'o kajaaw cha' kakik'ayewaaj ta uwa kichakunik ri tikaweex chwi ri pwaq;
- | :: Kechok panoq konojel moloj ajchakiib' kechakun chwi pwaq jay chwi upaxirik kiwach k'iyaal k'olob'al pwaq ke konojel tinamit, ri k'oloj pwaq ke nima'q tinamit, che ri nima mutza'j re ronojel k'ayinik jay che taq ri k'olob'al pwaq ke ri tinamit, cha' kakiyak uwa kirajil jay ruuk' kito'ob' konojel komoon tikaweex che uk'amik uwa jikib'anik chupaam ronojel k'aslemaal e ma rayim kak'ayewax ta u'anikiil chaak re yakoj uwa chuq'ab' jay, kayak uwach ri chaak re k'ayinik jay ri okeem che ri k'ayib'al;

Kichaak pataan ri winaq kinuk'um kina'ooj jay mutza'j kakirayij kakik'am uwa juna tinamit

- | ||| Kaq'alisax chi saq ri kichaak pataan ri winaq kinuk'um kina'ooj jay mutza'j kakirayij kakik'am uwa tinamit pacha' kakinuk' chupaam ri kichaak ri usachik uwa paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pa kiwi' tikaweex, jay kuyak kik'u'x ri mutza'j kakirayij kakik'am uwa tinamit cha' kakik'am ub'eyaal re kakiyak uwa ri junamil wachiil, ri utziil jay uq'atexik uwa paqchi'inik pa taq komoon, iil kakijikib'a' tziiy pixaab' pa keq'il wi ri winaq kikipalaxij uwa tziiy pixaab', jela' konojel ri tikaweex kakina' kiib' echiri' kaki'an ano'n pa kakiyak wi uq'iij ri paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pa kiwi' tikaweex;
- | ·||| Kuyak panoq kik'u'x konojel ri nima'q taqaneel cha' kakiyak uwa uch'o'jixik jay uk'amik kijikib'anik kumal ri nima'q taqaneel puwi' q'atoj tziiy jay choman na'ooj, cha' kasach uwa ri paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pa kiwi' tikaweex;

: Tijonik jay pixb'anik

- | :||| Kechok panoq ri tinamit cha', echiri' ketob' che jub'an chi uq'ab' tinamit, kakiya' pwaq cha' ketijox ri tikaweex che uq'atexik uwa paqchi'inik jela' cha' upuk'uxik tziiy re kuyak uwa utziil chomaal chwi ri kuyuj kimaak winaq, ri k'iyaal k'aslemaal jay ri uloq'nimaxik ri ano'n ke konojel komoon eb'aj chi qawach ejeqel chwa ri tinamit. Ri tinamit iil kakiyak uwa ri ojeer tzijonik jay ri ano'n ke taq ri tinamit eb'aj chi qawach;
- | :||| Kachok panoq ri Kikuchuu Siwaan tinamit, mutza'j re nima'q tinamit jay re komoniib' e k'o chwa ri tinamit cha' kakiq'atej uwa ri uqasaxik uwa uto'ob' ri tinamit Africa che ri ojeer tzijonik jay ojeer komoon e k'o chwa kaaj uleew, kapaxirisax jay kachakux utzukuxik, tijonik jay ujalik uwa kich'a'teem pa taq komoon cha' katzijox ri rayiim kumal ri tikaweex, ruuk' uto'ob' ri tinamit Africa;
- | :||| Kechok panoq ri tinamit, ri mutza'j re nima'q tinamit jay re ta tinamit cha' kakik'am pa saqiil ri chaak re "Ri b'ee pa xk'ulumax wi k'ax" re ri Kikuchuu Siwaan tinamit che ri tijonik, ri na'ooj jay ri ano'n, jela' cha' ri utziij "Kesax chi q'iij saq", kayijib'ax wuuj jay tzijonik pa kawiniqirisax lo wi chaak jay uk'exwachiil ri k'axk'oliil pa kakimol wi, kakiyijib'a', kakitzijoj jay kikipuk'ij uwa tziiy k'o chik pa k'olotal wi ojeer tzijonik re ri k'axk'oliil jay kik'ayixiik b'i eqaab' chwi poloqw, chuxee' uleew jay chwi polow, kok iil che ri ki'ano'n ri tikaweex kik'ulumam k'axk'oliil jay ri kik'ayixiik b'i winaq, uwari' che iil katzaqipix kichii' jay kaq'at tziiy pa kiwi' ri winaq e'anayom re;

- | ☞ Kayak uwa ri Kikuchuu Siwaan tinamit che ri tijonik, ri na'ooj jay ri ano'n katajin che u'anikiil pa ri chaak "ri ub'ee ri xk'uluman k'ax", jay kutz'onoj sa xe'el wi la chaak pacha' kaq'atisax chwach ri nima komoon ke konojel tinamit;

Okeem che ri tijonik pa jinta wi paqchi'inik

- | · Kechok panoq ri tinamit re kakiya' kichii' che ujikib'axik ri okeem che ri tijonik, kokik konojel ak'alaab', alii uwe alaa, che ri nab'ee tijonik na tojom ta rajil xoq ri kokik che ri tijonik chike ri tikaweex e chi nima'q ketijox puwi' kiloq'oxiik, uwach k'iyaaal k'aslemaal jay ri kuyuj maak, na jinta juna paqchi'inik ka'an pa kiwi';
- | : Kechok panoq ri tikaweex cha' kakijikib'a' ri junamil wachiil che tijonik che ri uq'atexik tziiij che ri ano'n, jay cha' kakik'am ta uwa q'atab'al tziiij uwe jub'an chi tziiij we katob' che ucha'ik kipaa tikaweex xoq kutikib'a' kiq'atexik kokik tikaweex chupaam ri tijonb'al;
- | : Kechok panoq ri tinamit cha':
 - a) Kakik'am jay kakichapib'eej tziiij re kuq'atej uwa paqchi'inik pa taq tijonb'al uwe pa ta tijonb'al xa rumal kolowaal, kitz'u'nib'aal, kalaxik uwe pa epetinaq wi ri tikaweex;
 - b) Kak'am ub'eyaal re kasach uwa k'ayewaal re kuq'atej uwa kokiik ak'alaab' che tijonik;
 - c) Kajikib'ax pacha' konojel ak'alaab' utz keb'ok che ri saqiil tijonik na kapaqchi'ix ta kiwi';
 - d) Kajikib'ax jay kachapib'ex uk'utik ri junamil wachiil cha' kapaj jay kil chi utz ri umajik k'utunik ke ri ak'alaab', alitoo jay alab'oo qasam kiwach;
 - e) Kaya' panoq kipwaaq re kasach uwa ri junam ta wachiil chwi umajik k'utunik ke ri ak'alaab', alitoo jay alab'oo;
 - f) Katob' che ub'eyaal re kajikib'ax ke jinta juna paqchi'inik pa taq tijonb'al, ke na jinta k'axk'oliil, titz'tikiil, paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pa kiwi' tikaweex; jay
 - g) Kach'ob' pa saqiil we utz kechakux uya'ik pwaq pacha' konojel ri tijoxelaab', tob' sa' chi kolowaal pa epetinaq wi uwe pa ejeqel wi, utz keb'opon pa taq nima tijonb'al re kekimaja' kina'ooj;
- | : Kechok panoq ri tinamit cha' kakik'am ub'eyaal re kakijikib'a' ke ri tikaweex epetinaq che chuti'q mutza'j tob' xa sa' chi kolowaal, sa' chi uyakik' uq'iiij Ajaw kaki'ano jay sa' chi kich'a'teem utz keb'ok che tijonik na jinta paqchi'inik pa kiwi' jay kak'ut chi kiwach umajiik kich'a'teem jay kechajix

chwa ronojel paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pa kiwi' ma we xaq k'ate't katzaq pa kiwi';

Tijonik chwi kiloq'oxiik tikaweex

- | Katz'onox panoq chike ri tinamit cha' kakimesk'utaj ta kanoq usachik uwa paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pa kiwi' tikaweex, cha' ketijox puwi' kiloq'oxiik tikaweex chupaam ri uchaak ri kikuchuj Siwaan tinamit che ri tijonik chwi kiloq'oxik tikaweex rajlib'al (ᐃ ᐃᐃ ᐃᐃᐃ ᐃᐃᐃ) jay kik'ow ta chi kik'u'x ri upixb'anik ri wuu re pajinik re unik'aaj wo'winaq junaab;
- | Kechok panoq ri tinamit cha', ruuk' uto'ob' ri Kikuchuu Siwaan tinamit, ri Kikuchuu Siwaan tinamit che tijonik, na'ooj jay ano'n, mutza'j re nima'q tinamit, kakijeq jay kakinimarisaaj uwa chaak chwi ano'n jay chwi umajik na'ooj chwi usachik uwa paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pakiwi' tikaweex, cha' kajikib'ax ri uloq'nimaxik kik'aslemaal tikaweex re kanimarisaax uchomaal chikixo'l ano'n jay mutza'j. Xoq kechok panoq ri tinamit cha' ketob' che upuk'ixik tziij chi komoon jay saqiil chaak re tijonik puwi' kiloq'oxiik tikaweex, yijib'ital chik, we utz, pa taq kich'a'teem komoom, re kasach uwa paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pakiwi' tikaweex jay kayak uwa ri utziil ri uchaq'ab' ri k'iyaal uwa k'aslemaal, uk'iyaal kiwa tikaweex, ri kuyuj maak, ri utziil pa k'aslemaal, ri uchomaal pa komoon. La chaak jay tziij utz kataq b'i pa ronojel komoon, chike ak'alaab', alab'oo jay alitoo;
- | Kechok panoq ri tinamit cha' kakinimarisaaj ri yakoq chuq'ab' chwi tijonik, jela' cha ri tijonik chwi kiloq'oxiik tikaweex, cha' kayak uwa kina'ooj jay kamajataj usuuk' pa petinaq wi ri uk'axk'olaal jay ri u'anik paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pakiwi' tikaweex, xoq kechok panoq ri tinamit, kakitz'onoj na nab'ee chike ri ajuwach tijonb'al jay ri mutza'j k'o kajaaw jay kayak kik'u'x ri ajuwach tijonb'al, ri mutza'j k'o kajaaw kayijib'ax chapab'al re tijonik, cha' molanwuuj re ub'ee tziij, taqom b'i re kusach uwa k'ax jay, che la rayiim, iil kechok panoq ri tinamit cha' keb'ok iil che utzelexik rilik jay uyijb'axik ri molanwuuj jay chaak re umajik na'ooj re kasach uwa ano'n kayakaw uwa paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pakiwi' tikaweex uwe kuyak uwa itzel k'u'xaal na utz ta uwach are kakiya' wuu re kusach uwa ri k'ax;
- | Kechok panoq ri tinamit ruuk' kito'ob' ri mutza'j, mutza'j ke alab'oo alitoo, cha' ketob' jay kechakun cha' jikib'am rumal tinamit che tijonik pa tijonb'al jay chupaam ta tijonb'al chob'otal re kuyak uwa uloq'nimaxik ri k'iyaal ano'n;

Tijonik puwi' kiloq'oxiik tikaweex chike ak'alaab', alab'oo jay alitoo

- || Kechok panoq ri tinamit re kakinimarisaaj ri yakoq uchuq'ab' chaak re usachik uwa paqchi'inik jay ri itzeel ilonik che taq ri chaak chwi kiloq'oxiik tikaweex re uchob'ik na'ooj chwi tijonik pa taq tijonb'al, kakiyijib'a' uwe kakichomaaj uwa chapab'al re k'utunik, cha' taq wuuj re ojeer tzijonik jay jub'an taq chi wuuj, kakijikib'a' cha' konojel ri tinojelaab' lik kaya' kina'ooj, kayak uwa kik'u'x cha' kakik'ut saqiil b'ineem, che ri utziil k'aslemaal xox kepaqchi'in taj jay kakiyak uwach ri kuyuj maak;
- || xox kechok panoq ri tinamit cha' kajijeq b'i jay kakik'ayewaj ta uwa chaak re ketijox alab'oo jay alitoo chwi kiloq'oxiik tikaweex, chwi ri junamil wachiil jay uchomaal k'aslemaal, cha' kakik'ut ri utziil uchomaal pa ri k'aslemaal, jay kaloq'nimax kiwach jub'an taq chi mutza'j junwi kiwach. lil kak'ut chike ri k'aak' tiik ri junamil wachiil jay kak'ut ri kiloq'oxiik chi kiwach, cha' kachakux uwa ri no'jib'al puwi' ch'aminik jay yakoq kiwach xa jupuq tikaweex;
- || Kechok panoq ri tinamit cha' kakiyak kik'u'x konojel tijonb'al re kakil we utz kechakun che tijonik tob' pa tijonb'al pacha' kanimarisax kina'ooj ri tikaweex chwi paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pa kiwi', rumal ri ukuxtaxik ri q'ij ke ronojel tinamit chwi usachik uwa paqchi'inik puwi' kolowaal tikaweex (· · chi q'ij, re urox iik');
- || Kepixb'ax ri tinamit cha': che ri chaak re tijonik chupaam ri nima tijonb'al, kiya' kichuq'ab' xox kechakun puwi' kiloq'oxiik tikaweex, cha' kasach uwa ronojel itzeel k'u'xaal kapetow puwi' paqchi'inik jay kayak uwa umajik usuuk', ri kuyuj maak jay ri utziil uchomaal chikixo'l ri k'iyaal mutza'j junwi kiwach, jay katob' che ri chaak re k'utunik pa tijonb'al jay chupaam ta tijonb'al ya'tal cha' kuyak uwa ri k'iyaal uwa ano'nib'aal jay kayak uwa kiq'ij ri tikaweex xek'uluman k'ax;

Tijonik chwi kiloq'oxiik tikaweex: chike ri ajk'amal uwa chaak jay k'iyaal taq winaq lik k'o kina'ooj chwi tz'iib'

- || Kechok panoq ri tinamit cha' kakinuk' jay kakiya' uchuq'ab' chaak re tijonik puwi' kiloq'oxiik tikaweex pa kich'a'tib'eej wi itzel ilonik xa rumal kolowaal, chike ri ajk'amal uwa chaak, jela' cha' taq ri eb'aj q'atol tziij, cha' ri chaak re kichajixik winaq e k'o pa tz'aap jay eb'aj chajineel, jela' cha' ri ek'amayoom utza'm ri rutziil wachiil, tijonik jay ri e k'o chwa kiliik tikaweex eb'ineel chakuneel;

- | :|| Kechok panoq ri tinamit cha' keb'ok iil che ri itzeel ano'n ku'an ri paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pa kiwi' tikaweex, che uq'atik tziij jay ri junamil wachiil pa taq q'atab'al tziij, cha' kakipuk'ij chupaam ri tinamit, re kakiq'alisaj chi kiwach uq'ab' tinamit jay chi kiwach ri eb'aj k'amal uwa chaak k'o chi kiquil jela' cha kuchololeej ri Molob'al re nima'q tinamit re usachik uwa paqchi'inik pa kiwi' tikaweex jay jub'an taq chi jikib'anik;
- | :||| Katz'onox chike ri tinamit cha' kakinuk' jay kechakun, kuuk' mutza'j re tinamit, moloj re tinamit, mutza'j re ta tinamit jay ri mutza'j k'o kajaaw, kakichakunisaa'j tijonik, cha' taq chaak pa taq komoon, puwi' q'atab'al tziij ke nima'q tinamit re kakik'ul ta paqchi'inik, xoq iil ketijox ri tikaweex pacha' kaketa'maaj uwa kiloq'oxiik, wa' wa tinonik ka'an kuuk' eb'aj q'atal tziij jay jub'an taq chi winaq kechakun puwi' uq'atik tziij;
- | :||| Kechok panoq ri tinamit cha' kakil ri tijonik jay k'utunik, cha' ri kitijoxik tijonelaab', kayak uwa utziil chwi kiloq'oxiik tikaweex, jay kachajux usachik uwa paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pa kiwi' tikaweex, cha' ri tijonb'al kakichapib'eej ri junamil wachiil che utziil jay che chaak kijikib'am kanoq puwi' ri junamil wachiil chikixo'l achijaab', ixoqiib' jay ri uk'iyaal uwa ano'n, uyakik uwa uq'iij Ajaw jay jub'an chi chaak, jay kakichajij ri kito'ob' tijonelaab', kiquaaw ak'alaab' jay ri tijoxelaab'. Kechok panoq ri jub'an taq chi tijonelaab', tijonelaab' che uk'iyaal uwa le'a'j, ri komoon kakiyak uq'iij Ajaw jay ri tzijoneel wuuj, cha' kaki'an saqiil chaak chwi tijonik re kiloq'oxiik tikaweex chwi usachik uwa paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pa kiwi' tikaweex;
- | :||| Kayak panoq kik'u'x tinamit cha' kakil we utz kakik'am ub'eyaal re kanimarisax uya'ik kichaak, jay kanimarisax uwa kichaak ixoqiib' jay achijaab' epetinaq che mutza'j pa jinta wi me'r che ri chaak re k'utunik chwi paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pa kiwi' tikaweex, jay kajikib'ax ri junamil wachiil pa la chaak. Lik iil kaya' kichaak ixoqiib' jay achijaab' we kechakun chi uchomaal kuuk' konojel mutza'j;
- | :||| Kechok panoq ri tinamit cha' kakiyak uwa chaak re tijonik jay yakb'al utziil k'u'xaal chwi kiloq'oxiik tikaweex ch'ob'otal panoq pa kiwi' ajuwach eb'ineel chakuneel, ri ajchajal monjon, ri ajchajal tz'aap, ri ajuwach tinamit jay jub'an taq chi ajk'amal uwa chaak komoon uwach, cha' tijonelaab', kakil uwa kiloq'oxiik tikaweex eb'ineel chakuneel, ri winaq koqxa'nim kiib' jay ri tikaweex kakitzukuj juna to'ob', cha' kaq'atex uwa paqchi'inik jay tzel ilonik xoq kak'ul ta uwach na'ooj we kuyak uwach jikib'anik re ku'an paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pa kiwi' tikaweex;
- | :||| Kechok panoq ri tinamit cha' kakik'ut uwe kakinimarisaaj ri yako'j uchuq'ab' tijonik chike ri eb'aj chajineel, ri ajuwach jaa ke b'ineel chakuneel jay jub'an taq chi ajuwach k'o chi kiquil ri uq'atexik uwa kik'ayixik tikaweex. Ri tijonik

kachakun puwi' ub'eyaal uq'atexik uwa k'ax, jela' pacha' ri kitz'apixik ri winaq ke'anaw re, jay kachajix kiloq'oxiik tikaweex chi kiwa ri eb'anal k'ax. Che ri tijonik lik iil urilik uwa kiloq'oxiik tikaweex jay kiloq'oxiik ak'alaab', ixoqiib' jay, iil kayak uwa kito'ob' kuuk' mutza'j re ta tinamit, jub'an taq chi mutza'j k'o ke che jay jujun taq chi komoon re la tinamit;

4. Uq'alajisaxik tziij pa taq uk'iyaaal uwach ch'a'a'teem jela' pacha' ri ilb'al, tayb'al tzijoneel wuuj jay k'aak' no'jib'al

- ⌋ : Utz kilitaj ri kitoq'oob' ri k'aak' no'jib'al re ya'oj tziij jay uk'iyaaal uwa ch'a'a'teem, jela' cha' internet, che ri usachik uwa paqchi'inik rumal che ri ch'a'a'teem e ma lik naj kopon wi;
- ⌋ · Kuk'ut we utz kunimarisaaj uchapab'exik ri k'aak' no'jib'al re ya'oj tziij jay uk'iyaaal uwa ch'a'a'teem, cha' ri internet, cha' utz kawiniqirisax k'iyaaal tijonik jay yakb'al utziil k'u'xaal puwi' ri paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pa kiwi' tikaweex, pa taq tijonb'al jay chupaam ta tijonb'al, jay iil kil ri uchuq'ab' ri internet cha' kaloqnimax uwa ronojel kiloq'oxiik tikaweex, jela' cha' uloq'nimaxik uwa ri k'iyaaal ano'nib'al;
- ⌋ : Kuya' chi saq lik iil keta'max uchuq'ab' uwa ri k'iyaaal uwa ano'n jay kak'am saqiil ub'eyaal cha' taq ri komoon lik qasaam kiwach utz kaya' kiloq'oxiik che taq ri tayb'al, ilb'al jay tzijoneel wuuj, lik iil wi kachakux cha' chupaam ronojel tzijoneel kak'ut uwa kib'ano'n jay kich'a'teem;
- ⌋ : B'isb'al uwach e ma katajin unimarik uwa ri paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pa kiwi' tikaweex, xoq b'isb'al uwach uchapab'exik ri k'aak' no'jib'al re tzijonik jay uk'iyaaal uwa ch'a'a'teem, cha' ri internet, re kupuk'ij uwa na'ooj re kuyak uq'ij xa jupuq tikaweex;
- ⌋ : Kechok panoq ri tinamit jay kayak kik'u'x ri mutza'j k'o kajaaw cha' kakiyak uwa chaak pa taq tayb'al, ilb'al jay tzijoneel wuuj, cha' taq ri wuuj tz'ib'aam jay ri tziij k'o pa kematz'iib', internet jay ri upuk'ixiik. Kil uwach ri tziij kakipuk'ij ri mutza'j e k'o pa tinamit, k'o pa komoon jay pa taq nima'q tinamit, are kakijikib'a' juna wuuj pa kuchololeej wi ronojel tziij pixaab' re kapali'ix ta tziij chwi choman na'ooj re:
 - a) Kach'o'jix usachik uwa paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pa kiwi' tikaweex;
 - b) Kayak uwa uk'amik uwa chaak, xaq junam ruuk' ri uk'iyaaal uwa ukomoon, are kujikib'a' ri uk'iyaaal wachil k'o chikixo'l ri umokoom;
 - c) Kach'o'jix usachik uwiniqirik uk'iyaaal na'ooj re kunimarisaj uwach uq'ij juna winaq, jay ri uch'uqik uwi' paqchi'inik jay tzel ilonik;

- d) Kayak uwa ri utziil uchomal, kuyuj maak jay ri choom k'aslemaal tikaweex, komoon, tinamit jay mutza'j, keto' ti kaweech che upuk'ixik tziij re yakb'al utziil k'u'xaal ke ri kich'o'b'onik komoon;
- e) Kaq'atex uwa ronojel uqasaxik kiwa tikaweex, jay cha' ri upuk'ixik itzeel kik'aslemaal eb'ineel chakuneel jay koqxa'nim kiib', cha' taq ri eb'aj chaak jay winaq koqxa'niim kiib', cha' kak'ulb'ex uwa upuk'ixik itzeel ch'aminik chikixo'l komoon jay kayak uwa ri junamil wachiil ke taq tikaweex, ri ik'owinaq pa kik'aslemaal jay ojeer tzijonik;
- | | Kechok panoq ri tinamit cha', jela' cha' kujikib'a' ri nima'q tinamit chwi kiloq'oxiik tikaweex, cha' kakiq'at ub'eyaal tziij puwi' uyakik uwa itzeel k'u'xaal kumal ri k'aak' no'jib'al re tziij jay taq ri uk'iyaal uwa ch'a'teem, cha' ri internet, jay kechok panoq cha' kakichapib'eej ronojel wuuj re kiloq'oxiik tikaweex cha' ri kucholelej ri Molob'al re nima'q tinamit re jikib'anik chwi usachik uwa paqchi'inik pa kiwi' tikaweex jay are kasach uwa ri paqchi'inik chupaam ri internet;
- | ·| Kechok panoq ri tinamit re kakiyak uwa kiwach ri uk'iyaal ch'a'teem cha' kakiq'atej ri uqasaxik uwa kiqu'ij tikaweex petowinaq wi puwi' paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pa kiwi' tikaweex;
- | ·| Katz'onox chike ri tinamit cha', kakil ri nima'q q'atab'al tziij jay tziij re komoon, ch'uta komoon we utz kapuk'ix uwach, xaq junam kak'am ub'eyaal cha' kajikib'ax ri loq'oxiik chwi ch'ob'onik jay kaya' chi reta'maxik jay kakilo we utz:
- a) Kuyak kik'u'x ri rajaaw ri internet cha' kakijikib'a' jay kikipuk'ij tziij pixaab' ruuk' ronojel kik'u'x xaq kakijikib'a' ub'eyal tziij re q'ilob'al puwi' upuk'ixiik itzeel tziij jay tziij re kuyak uwa paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal; che wa k'ax, kayak kik'u'x ri rajaaw internet cha' kakijikib'a' uq'ab' tziij pa taq tinamit jay nima'q tinamit, pa ketob' wi moloj ajchakiib' ke taq komoon;
- b) Kuk'am jay, we utz ub'ee, kachapib'ex ri q'atab'al tziij cha' keya' pa tz'aap ri winaq keyakaw uwach ri itzeel k'u'xaal uwe la u'aniki k'axk'oliil chupaam ri k'aak' no'jib'al re la tziij jay taq ri uk'iyaal uwa ch'a'teem, jela' cha' ri internet;
- c) Kachakux uwa uk'ayewaal upuk'ixik wuuj paqchi'enel chupaam k'aak' no'jib'al re tziij jay ri uk'iyaal uwa ch'a'teem, cha' ri internet xaq jub'an taq chi k'aak' sa'ch, ketijox pa saqiil ri tikaweex eb'aj chajineel komoon kiwach;
- d) Karaq'ux jay kaqasax uwa ronojel rik'owisaxiik tziij paqchi'enel chupaam ronojel tayb'al, ilb'al jay tzijoneel wuuj, cha' taq ri k'aak' no'jib'al tzijoneel jay uk'iyaal uwa ch'a'teem, cha' ri internet;
- e) Kach'ob' chi utz we kakik'ul lo uwa ri nima'q tinamit, ri upuk'ixiik uwa tziij jay itzeel k'u'xaal xaq uyakik uwa paqchi'inik chupaam k'aak' no'jib'al re

tzij jay ri uk'iyaal uwa ch'a'teem, cha' ri internet, chwi wa' k'ax, kakowix to'ob' ke nima'q tinamit;

- f) Kayak uwa okeem che ri internet jay ri uchapab'exiik cha' nima moloj ke konojel tinamit, lik kilik e ma xaq junam ta kachapib'ex ri internet;
- g) Kapaj uwa ub'eyaal kito'ob' ri k'aak' no'jib'al re tzij jay ri uk'iyaal ch'a'teem, cha' ri internet, e ma iil kanimarisax uwa ano'n cha' ka'an chaak re usachik uwa ronojel paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyal itzeel ilonik pa kiwi' tikaweex;
- h) Kayak uwa ri uk'utik ri uk'iyaal kiwach ri komoon chikixo'l ri ajchaak ke ri mutza'j cha' tayb'al, ilb'al, tzijoneel wuuj jay ri k'aak' no'jib'al re tzij, ri uk'iyaal ch'a'teem, cha' internet, rumal uyakik uwa kichaak konojel k'iyaal komoon xoq konojel mutza'j kimolom kiib';

B. Ub'eyaal chupaam nima'q taq tinamit

- :| Kechok panoq konojel cha' kechakun pa nima'q tinamit cha' kakijikib'a' juna q'atb'al tzij ke konojel tinamit puwi' kokik che q'atoj tzij, junam wachiil, jay uwa kik'aslemaal, ri usaqtilil, ri uyakik uwach jay uloq'nimaxik uwa ano'n jay k'iyaal kiloq'oxiik tikaweex, xoq kak'ul ta ronojel ano'n kujach kipaa winaq petowinaq puwi' paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyaal itzeel ilonik pa kiwi' tikaweex;
- :| Eta'mam chik ronojel ri ch'a'ooj jay oyowaal lik iil kachomax chi utz jay kach'a'tib'ex pa uchomaal. Ri nima mutza'j keb'uchok konojel ri mutza'j e k'o chupaam oyowaal pacha' kakinimarisaa'j ta uwa la oyowaal jay kakiloq'nimaaj loq'oxiik jay kiloq'oxiik tikaweex re nima'q tinamit;
- :| Kechok panoq ri tinamit che ri chaak re usachik uwa ronojel paqchi'inik, lik iil kaket'amaaj kakik'ul ta uwa kiterneb'exik winaq Judíos, Árabes jay iil kamesk'utax kanoq ri itzeel ilonik ka'an pa kiwi' pa ronojel tinamit jay kechok panoq ri tinamit cha' kakik'am saqiil ub'eyaal cha' kaq'atex uwa uwiniqirik itzeel ilonik petowinaq puwi' itzeel k'u'xaal jay paqchi'inik pa kiwi' komoon;
- :| Karayix uk'isik ri k'ax jay ri uk'amik tan chi ch'a'teem puwi' uloq'nimaxik uwa kiloq'oxiik tikaweex re ronojel tinamit jay, uloq'nimaxik ri utikrib'aal jikib'anik jay uk'isik ronojel k'axk'oliil, kuq'atee'j kiwaa tikaweex eb'aj Israel jay Palestinos cha' kakijeq tan chi b'i ri utziil jay kapaxir kiwach chupaam tinamit pa jin ta kok wi chike jay jinta kaq'aten uwa kib'iniik;
- :| Kechok panoq ri tinamit, mutza'j tinamit jay mutza'j ke nima'q tinamit, cha' ri moloj ajchakiib' kechakun chwi pwaq, ri komoon cha' kich'a'tib'eej uwi' ri k'aak' k'aslemaal we xaq k'ate't kuyak uwa paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyaal itzeel ilonik pa kiwi' tikaweex, che taq ri k'aslemaal, uwe

xaq k'ate't iil uwach, kakijikib'a' ub'eyaal chaak cha' kachakux usachik uwa k'ax;

- | :|| Kapixb'an che e ri uq'ab' uchakuxik jay u'anikil utziil, re uk'olib'aal ajtz'iib', jay jub'an taq chi uq'ab' tinamit, uq'ab' Kikuchuu Siwaan tinamit cha' kakikowij uwa kito'ob' cha' kakil chi utz ri k'axk'oliil chwi kiloq'oxiik tikaweex cha' kapaj uwa pa saqiil we xaq k'ate't kanimar ri k'ax kopon k'a che ri kikamisaxiik tikaweex, kamisanik pa ch'a'ooj jay kik'isiik kiwach tikaweex;
- | :|| Keb'uchok panoq ri nima mutza'j iloneel utziil wachaaj jay jub'an taq chi nima'q mutza'j cha' kakiyak xox kechakun chirij cha' kaq'alajin ri k'axk'oliil chwi paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyaal itzeel ilonik pa kiwi' tikaweex wa' lik ketob' che rutzil kiwach xox rutzil kina'ooj tikaweex, cha' ri yab'iil re VIH/SIDA, cha keb'il pa saqiil xox kaya' kikunub'al, jay iil kach'ob' raqan kunub'al cha ri tikaweex kik'ulum wa yab'iil SIDA utz kekunaxik chinimakonel;
- | ||| Keb'uchok panoq ri moloj ilol chaak cha' kuch'o'jiij usachik uwa paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyaal itzeel ilonik pa kiwi' tikaweex pa taq ri chaak, jay cha' kuya' uchuq'ab' kib'eyaal tinamit, mutza'j kajaaw chaak jay taq ri ajchaak;
- | ·||| Kuchok ri Kikuchuu Siwaan tinamit re tijonik, ri na'ooj jay ri ano'n cha' kato' panoq kuuk' ri tinamit cha' kakiyijib'a' wuu re tijonik cha' ka'an tijonik, jay chaak re tijonik puwi' kiloq'oxiik tikaweex jay kuch'o'jiij usachik uwa paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyaal itzeel ilonik pa kiwi' tikaweex;

IV. Uya'ik kunub'al, to'ob' re kakunax uwa k'aslemaal jay jub'an taq chi to'ob' pa taq tinamit, komoon jay nima'q tinamit

- | :||| Keta'max uwa ri kichaak ri tinamit katajin upaxirik kiwach, iil uwach kaya' chi kiqu ri chaak jay kakijikib'a' uwach e ri ajk'amal kiwach Africanos cha' kakich'a'tib'eej ri uk'axk'ol ri nib'a'iil, ri upaxirik ta wachaaj, ri qasan uwa k'aslemaal, ri junam ta b'eyomaal, xox kalajlob' lo ma jinta chi utziil, rumal ch'o'b'onik are ri k'aak' kina'ooj africanos jay jub'an taq chi k'aak' ub'eyaal cha' ri upwaaq nima'q tinamit re usachik uwa nib'a'iil, jay kechok panoq ri tinamit lik k'o kichuq'ab', cha' ri Kikuchuu Siwaan tinamit jay ri uq'ab', jela' cha' ri nima'q moloj ajchakiib' kechakun chwi pwaq, cha' ketob' ruuk' kichaak, ruuk' k'iyaal pwaq cha' kakichomaaj uwa kito'ob';
- | :||| Keta'max ri itzeel ano'n tob'inaq che ri nib'a'iil, ri upaxirik ta wachaaj, ri qasan uwa k'aslemaal, ri junam ta b'eyomaal, xox jinta chi utziil k'aslemaal kachatuw pa kiwi' k'iyaal tikaweex re ronojel tinamit, cha' taq ri tinamit lik k'o kichuq'ab'.

Ri uq'aljisay tziij kujikib'a' chaak re upaxirik wachaaj pa taq komoon jay chwi pwaq ke la komoon jay che umajik kib'ee che ri juna k'aak' mutza'j pa k'o wi utziil uchomaal jay ri utziil kachololex:

- Kako'ix uwach ri k'aas;
- Kasach uwa ri nib'a'iil;
- Uwiniqirisaxik jay ukowixik moloj ajchakiib' re komoon uwach;
- Yako'j uwa uk'iyirisaxik uwa pwaq pa taq nima'q tinamit;
- Okeem che taq ri k'ayeb'al;
- Unimarisaxik chaak cha' kamajataj ri rayiim jikib'aam chi nima tinamit re rik'owisaxik ilonik re tinamit cha' kapaxir kiwaa ri tinamit ketajin chumajik kichuq'ab';
- K'aak' no'jib'al re tziij jay uk'iyaal ch'a'teem cha' kamajataj k'aak' na'ooj;
- Tiko'nik jay uchajixik tiko'n;
- Urik'owisaxiik k'aak' na'ooj;
- Saqiil ub'eyaal taqo'nik;
- Uk'iyirisaxik pwaq re unimarisaxik jaa re ilonik jay kunanik pa kil wi ri yab'iil VIH/SIDA, yab'iil re poroor, re xa'n che kipwaq konojel tinamit che riliik SIDA jay rutzil wachaaj;
- Kinimarisaxiik jaa re kunanik;
- Kik'iyirisaxik ri ajchaak, jay kitijoxik cha' kanimar kina'ooj chwi kunanik;
- Tijonik, ya'oj na'ooj jay majb'al uwach ano'nib'al;
- Urilik pa q'atab'al tziij ri ujachik pwaq petinaq che ri makunik jay majatal chike winaq, jela' cha' kakijikib'a' ri tziij re tinamit jay kitziij nima'q tinamit;
- Urik'owisaxik ch'uti'q k'aqb'al q'aaq' xa xelaq'aay, jay jub'an taq chi kamisab'al;
- Utzelexik kuxtab'al ojeer kichaak, ki'ano'n, kiwuuj qati' qamaam pa taq tinamit pa eb'elenaq wi, jela' cha' kakijikib'a' kikab'ichaal jikib'anik ke nima'q tinamit;
- Kik'ayixiik tikaweex, cha' ixoqiib' jay ak'alaab';
- Kak'ayewax ta uwa kitzelejik lo kiwi' kimaam ri tikaweex Africanos xb'an k'ax chike;

- ⋮ ⋮⋮ Kechok panoq ri moloj ajchakiib' kechakun chwi pwaq jay chwi umajik chuq'ab' ke nima'q taq tinamit jay cha' taq ri chaak jay uq'ab' Kikuchuu Siwaan tinamit cha' keb'ok iil che uya'ik k'iyaaal pwaq cha' kachakux ri ch'ob'otal kanoq re kuchakuj umajik kichuq'ab' ri tinamit jay komoon kik'ulumam k'ax, pa ejeqel wi ri tikaweex Africanos;

To'b'al chwi q'atb'al tziiij

- ⋮ Ⓢ Kechok panoq ri tinamit re kakik'am ub'eyaaal xox keb'ok iil che kakiq'at tziiij cha' ketob' ri tikaweex xek'uluman paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyaaal itzeel ilonik pa kiwi' jay kajikib'ax uwa kiloq'oxiik chwi tziiij, chwi to'ob', ri chajinik jay uk'amik uwa chaak xox q'atoj tziiij, chwi kiloq'oxiik re katz'onox utojik ronojel k'ax xkik'ulumaaj, jela' cha' ri to'b'al chwi q'atb'al tziiij echiri' iil chike;
- ⋮ • Kechok panoq ri tinamit cha' kik'ayewaaj ta kik'owik pa q'atoj tziiij ri tikaweex xek'uluman paqchi'inik, cha' taq ri xek'uluman k'ax jay k'ayewaal pa kik'aslemaal, cha' keraq'un pa taq ronojel q'atoj tziiij xox kaya' to'b'al chwi q'atb'al tziiij chike na kakitoj ta rajil cha' kil ri k'ax xk'ulumaaj jay ri kikilisaal, rumal k'amal kiwach chwi q'atb'al tziiij;
- ⋮ : Kechok panoq ri tinamit cha' kakijikib'a' kichajixiik ri raq'uneel jay ri xeb'ilow u'anikiil k'iyaaal paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyaaal itzeel ilonik pa kiwi' tikaweex puwi' ri u'anikiil k'ax jay chikila' uk'amik ub'eyaaal re kaya' to'b'al chwi q'atb'al tziiij, to'b'al chwi q'atisan tziiij, chike raq'uneel kakitzukuj to'ob' pa q'atb'al tziiij jay, we utz, kaya' chike ri mutza'j e ta re tinamit, iil keto' ri raq'uneel chwi paqchi'inik, nab'ee kayijib'ax na kuuk';

Q'atab'al tziiij jay chaak pa ri tinamit

- ⋮ : Che ri chaak re usachik uwa paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyaaal itzeel ilonik pa kiwi' tikaweex, ri nima mutza'j kapixb'an che e ronojel tinamit chupaam kiq'atab'al tziiij kakiq'atej uwa ri paqchi'inik jay katz'onox cha' katzukux usachik ruuk' uchuq'ab' q'atab'al tziiij jay jub'an taq chi ub'ee cha' kaya' chi kiqu' ri uq'ab' q'atab'al tziiij re tinamit kitukeel kakitaq kiib' we k'o kina'ooj puwi' la chaak;
- ⋮ ⋮ Kechok panoq ri tinamit cha', xaq junam ruuk' q'atab'al tziiij kojom chupaam taqonik, lik iil ka'an wa kachololex loq;

- a) chirajawaxik utz keb'ok chinimakonel che taq ri loq'oxiik jay jinta paqchi'inik ka'an pa kiwi';
- b) Ri q'atab'al tziij k'o chik iil kaya' chi reta'maxik, xox keto' ri tikaweex kik'ulumam paqchi'inik, cha' kakichapib'eej ri chololeem echiri' e k'o pa juna k'ax;
- c) lik iil uwach katzukux pa saqiil ri raq'unik chwi paqchi'inik xox kil cha' kub'ij ri q'atab'al tziij ronojel ri raq'unik anom pa k'alaleem;
- d) Ri tikaweex kik'ulumam paqchi'inik, iil keto'ik, xox kakitoj taj echiri' keb'eraq'un, we iil uwach, kataq b'i ajq'atisan tziij kuuk' echiri' keb'eraq'un pa taq jaa re q'atb'al tziij;
- e) lil kawiniqirisax jaa re kutzukuj pa saqiil raq'unik chwi paqchi'inik xox keb'uto' jay keb'uchajij ri raq'uneel echiri' kaq'atex kiwach uwe kexi'b'ix cha' keraq'un taj, wa' saqiil ub'ee jay iil katzukux ub'ee cha' kapuk'ix uwa q'atab'al tziij kuq'ateej uwa paqchi'inik xa rumal kitzu'nib'aal tikaweex, jay iil keya' pa tz'aap ri winaq ke'anaw re jay kakitoj kimaak tob' chwa pwaq chike ri xek'uluman k'ax;
- f) Kak'ayewax ta uwa q'atoj tziij chike ri tikaweex kik'ulumam paqchi'inik jay iil kawiniqirisax jaa re q'atab'al tziij uwe jub'an chi moloj ajchakiib', cha' mutza'j re ta tinamit, ri kichuq'ab' ri tikaweex xkik'ul k'ax, xox iil kechakun, cha' ri tikaweex ekiliis chwa paqchi'inik utz keto' pa q'atab'al tziij;
- g) Kach'ob' pa saqiil jay, kajikib'ax ub'ee xox k'aak' chaak re uchomaxik jay utzokuxik ub'eyaal ch'a'teem chwi ch'a'ooj petinaq chwi paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyaal itzeel ilonik pa kiwi' tikaweex;
- h) Uyijib'axik choman na'ooj pa kiwi' tikaweex xkik'ulumaa'j k'ax chwi paqchi'inik;
- i) Ri tinamit etzjoninaq puwi' ri chola'j :|| re ri Molob'al re nima'q tinamit re jikib'anik re usachik uwa paqchi'inik pakiwi' ri tikaweex, lik kakowix cha' kaya' chi reta'maxik chi komoon ronojel la raq'unik anital chupaam ri chola'j :||;

To'b'al xox utzelexiik uwa maak

- :| | Kechok panoq ri tinamit cha' kakikowij kichaak chwi usachik paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyaal itzeel ilonik pa kiwi' tikaweex, kajikib'ax kiloq'oxiik tikaweex cha' keb'eraq'un pa q'atab'al tziij cha' kakich'o'jij katoj rajil katz kichaaq' xkik'ulumaa'j paqchi'inik, xox jela' kuya' chi reta'maxik lik iil uwa keraq'un ri tikaweex wi kik'ulumam paqchi'inik jay itzeel ilonik. lil uwach kechajix cha' kub'ij ri q'atab'al tziij xox taq ri jaa kakiq'at tziij, kakiya' chi saq iil uwach keta'max uwa ri q'atab'al tziij cha' echiri' kesik'ix

b'i keta'am chi pa keb'ek wi xox jela' kak'am ta uwa kiqu'iij rumal juna tziij na qatzij ta uwach;

- ∴ ·| Kechok panoq ri tinamit cha' kakik'am ub'eyaal kijikib'am pa q'atab'al tziij re tinamit, cha' kajikib'ax kiloq'oxiik tikaweex kik'ulumam k'ax cha' katoj chike ri k'ax xkik'ulumaaj chwi paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyaaal itzeel ilonik pa kiwi' tikaweex, xox kakik'am saqiil ub'eyaal cha' kakiq'atej uwa la k'axk'oliil;

Ub'eyaal ujunamil wachiil ruuk' kito'ob' nima'q mutza'j jay ukowixik uchaak ri Kikuchuu Siwaan tinamit, jub'an taq chi nima'q tziij ke tinamit chwi usachik uwaa paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyaaal itzeel ilonik pa kiwi' tikaweex, jay uchakuxik b'i

- ∴ ·| Kechok panoq ri tinamit cha' kakichapib'eej ronojel ri ya'tal chi kiqu' chwa ri tzijonik ke nima'q mutza'j pa echakuninaq wi, jay kachomax na'ooj, chaak ka'an pa tinamit cha' kasach uwa ronojel paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyaaal itzeel ilonik pa kiwi' tikaweex, cha' kujikib'a' urayib'aal ri jikib'anik xox kachakux ri kijikib'am jub'an taq chi tinamit e ma xaq k'ate't k'o chi choman na'ooj jay nuk'um chi chaak re kachakux usachik uwa paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyaaal itzeel ilonik pa kiwi' tikaweex, kachakux cha' kuchololej ri jikib'anik re komoon;
- ∴ ∴ Kechok panoq ri tinamit we k'amaja' kik'amoom ub'eyaal cha' kakil we utz kakijunumaaj kiib' ruuk' ri jikib'anik re Ginebra re ∴|| re uwajxaaq iik' re ri junaab' ∴ ∴|| ∴ jay uk'amiik utziij re ri junaab' ∴ ∴|| ∴||, jela' cha' ri jikib'anik re kiloq'oxiik tikaweex re nima'q tinamit, re kikipuk'ij uwa, ronojel esb'al k'u'xaal, kajunumax b'i jay kaloq'nimax ronojel kiloq'oxiik tikaweex ke nima'q tinamit, cha' ri tziij kakiq'atej uwa ronojel paqchi'inik;
- ∴ ∴ Kechok panoq ri tinamit cha' kakichakuj uwa to'ob' re kayak uwa ri junamil wachiil chwi kiloq'oxiik tikaweex kik'ulumam paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyaaal itzeel ilonik pakiwi' xox kuyak kik'u'x cha' kakiwiniqirisaa jay chaak re to'ob' pa taq k'iyaaal tinamit we junam kitaqem;
- ∴ || Kechok panoq ri tinamit cha' kakinuk' b'i chupaam kichaak uq'ab' tinamit etikir pa taq komoon jay mutza'j k'o chi kiqu' kakichomaaj pa taq tinamit ri uchakuxiik usachik uwa ronojel paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyaaal itzeel ilonik pakiwi' tikaweex;
- ∴ ·|| Kechok panoq ri tinamit cha' kakitzukuj ri uk'ayewaal kib'inik tikaweex rumal kolowaal, kitzu'nib'aal, pa eb'alaxinaq wi uwe sa' chi alk'o'aal epetinaq wi, uyakik uq'iiij Ajaw uwe xa rumal kich'a'teem we kakaaj kakijunumaaj chomilaj uwa k'iyaaal kik'aslemaal; xox kechok panoq ri tinamit cha' kaket'amaaj ke iil

katzukux xox kach'ob' ri utziil k'amb'al na'ooj ke ri komoon jay k'iyaaal uwa ano'n paxirnaq uwach chikixo'l, jela' cha' jub'an taq chi komoon re la tinamit Caribe, xox iil kach'ob' jay kayak uwa chaak, choman na'ooj jay chaak re kachomax ri ch'a'ooj petowinaq puwi' kolowaal tikaweex, kitz'u'nib'aal, kich'a'teem, uyakik uq'iij Ajaw uwe sa' chi tinamit epetinaq wi. Kajikib'ax uwach komoon pa k'iyaaal wi kiwach xox k'iyaaal uwa ki'ano'n pa k'o wi utziil chikixo'l, katz'onox che ri Kikuchuu Siwaan tinamit jay ri uq'ab' kechakun ruuk' cha' kakich'ob' we utz kawiniqirisax juna nima jaa re tzukunik ub'ee k'iyaaal uwa k'aslemaal jay k'iyaaal uwa ano'n jay uchakuxik choman na'ooj pa kaya' wi chaak re uchomaxiik k'aslemaal cha' k'o utziil pa taq komoon ke konojel tinamit;

- ⌚ ⌚ Kechok panoq ri tinamit cha' kakichajij uwa kik'aslemaal, ki'ano'n, uyakiik uq'iij Ajaw jay kich'a'teem ri ch'uta mutza'j e k'o pa ri tinamit re kakik'am ub'eyaaal q'atab'al tzij jay jub'an taq chi ub'ee re kayak uwa uchakuxiik cha' utz kayak uwa kik'aslemaal tikaweex pacha' kechajix chwa ri paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyaaal itzeel ilonik pa kiwi' tikaweex, che wa paqchi'inik kil chi utz, e ma lik k'iyaaal uwach;
- ⌚ ⌚ Xox kechok panoq ri tinamit cha' kakijikib'a' uchajixik jay upuk'ixik uwa kik'aslemaal ri komoon kik'ulumam lo k'ax ojertaan;
- ⌚ ⌚ Kechok panoq ri tinamit cha' kakik'am ub'eyaaal uwe kakikowij ri k'o chik, ruuk' kito'ob' kikab'chaal uwe k'iyaaal mutza'j re kachakux usachik ri ratz'iyaaq ri nib'a'iil, ri umajik ta wachaaj, jub'an taq ri k'ax petowinaq puwi' paqchi'inik, wa' e ka'anaw re cha' ri ixoqiib' jay ak'alaab', lik ekiliis chwa ri k'ax pa kiwi', rumal k'u wa' katzaq ri paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyaaal itzeel ilonik pa kiwi';
- ⌚ ⌚ Kechok panoq ri tinamit cha', ruuk' tiko'ob' ri nima'q mutza'j re ta tinamit, kechakun chwi upuk'ixik uwa tzij re kuya' kina'ooj winaq chwi kiloq'oxiik, taq ri k'o yooq' che jay loq'oxiik chwi b'ineem chaak, cha' keto' konojel ixoqiib', cha' kakiya' ta kiib' k'aq'atex kiwach e ma xaq k'ate't ketzaq pakiq'ab' winaq kekik'ayij b'i tikaweex;
- ⌚ ⌚ Kechok panoq ri tinamit cha' kakik'owisaaj jay kichapib'eej choman na'ooj re umajik chuq'ab' pa taq komoon jela' cha' nuk'uum tz'i'b'aam chuxee' ri junaab' | ⌚ ⌚, e ma k'amoom pa utziil kil kik'axk'ol konojel jikib'aam che ri ⌚ ⌚ chola'j tzij re la chaak re nima rayinik chwi upaxirik komoon, xb'an chupaam ri tinamit Copenhagen che ri junaab' ⌚ ⌚ ⌚, re kamesk'utax kanoq ri k'ax pa kik'aslemaal ri tikaweex kik'ulumam paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyaaal itzeel ilonik pakiwi', jela' cha' taq ri tikaweex kakil ta uwa tz'iib', ri nab'ee tijonik, ri kikamik ne'aab', ri ak'alaab' k'amaja' keb'ik'ow chwi wo'ob' junaab', ri utziil wachaaj, ri tijonik chwi kalaxiik ch'uti'q, uya'iik

kiyaa' tikaweex. Che ronojel wa' wa loq'oxik lik iil kamesk'utax ta kanoq ri jumanil wachiil;

Ri q'atab'al tziiij nuk'um tz'ib'am pa taq nima'q tinamit

- ∴ ∴∴ Kechok panoq ri tinamit cha' keb'uxlan taj che ri kito'ob' kuuk' mutza'j chwi usachik uwa paqchi'inik jay jub'an taq chi mutza'j re ilonik, ewiniqirisan urixik kiloq'oxiik tikaweex, cha' kakiyak uwa saqiil ch'a'temaal xox uchapik q'atab'al tziiij jay pixb'anik ik'owisaam kumal mutza'j chwi uraq'uxik paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyaa' itzeel ilonik pa kiwi' tikaweex;
- ∴ ∴∴ Katz'onox yakb'al iib' che ri mutza'j re usachik uwa ronojel paqchi'inik cha' utz kuchakux pa saqiil ri uta'q'nik jay kaya' chi saq ke lik iil kaya' k'iyaa' kipwaaq konojel uq'ab' ri Kikuchuu Siwaan tinamit ewiniqirisam re kakil uwa kiloq'oxiik tikaweex;

Nima'q taq Qatab'al tziiij re to'b'al ke tikaweex

- ∴ ∴∴ Kato' kichaak kipataan ri nima'q komoon ke tinamit, jela' cha' taq ri tziiij k'amatal rumal ri nima mutza'j re Kikuchuu Siwaan tinamit re tijonik, re na'ooj jay ano'n, cha' kaloq'nimax xox kasach ta uwa uk'iyaa' k'aslemaal pa taq komoon jay pa taq tinamit e ma e kirayib'aal la', kawiniqirisax juna k'aak' k'aslemaal pa k'o wi utziil chikixo'l k'iyaa' ano'n, e ma e uyijb'axik juna nima q'atab'al tziiij xaq junam kuuk' ri q'atb'al tziiij ke nima'q tinamit chwi kiloq'oxiik tikaweex;
- ∴ ∴ Kuchok ri mutza'j tikaweex re Kikuchuu Siwaan tinamit cha' kuchakuj we utz kuyijib'a' juna' nima jikib'anik cha' kuchajij xox kuyak uwa kiloq'oxiik jay uwa kik'aslemaal ri tikaweex tz'aqaat ta uwa kolowaal, iil kuq'alisaaj tziiij pa kuch'a'tib'eej wi ri u'anikiil paqchi'inik katajin u'anikiil pa kiwi';

To'ob' re tinamit chike nima'q tinamit

- ∴ • Kachok panoq ri jalajuj taq chi mutza'j cha' kakijunumaaj kina'ooj konojel ri tikaweex e k'o che la chaak re ri junaab' ke nima'q tinamit che uchakuxik usachik uwa paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyaa' itzeel ilonik pa kiwi' tikaweex, kechok panoq ri ajtoq'an tinamit cha' kakich'o'jij ri chaak che umajik kirayib'aal ri mutza'j;

- || : Kayak panoq kik'u'x ri tinamit cha' kechakun che uch'a'tb'exik uk'ayewaal kik'aslemaal ri eb'ineel chakuneel xoq kechok panoq cha' kakil we utz kakichomaaj chi kiwach ri komoon sa' la kiwa'lib'eem ri eb'ineel chakuneel, jay cha' kiyijib'a' xoq kechakun ri tinamit re jub'an taq chi juyub' cha' kakichajij uwa kiloq'oxiik tikaweex;
- || : Kechok panoq ri tinamit cha', kakich'a'tib'eej kuuk' ri komoon, cha' ketob' che uchomaxik pa taq komoon cha' kakich'ob'o pa petinaq wi ri animajeem b'i, uwe uchomaxiik, utz kakich'o'jij na urilik ri elem b'i e ma xew ta kach'a'tib'ex uq'atexik uwa tzij jay ri uchajixik juna tinamit, rumal ma iil kach'a'tib'ex uwa uyakik jay uchajixik kiloq'oxiik tikaweex eb'ineel chakuneel jay urilik ri animajeem b'i jay umajik chuq'ab';
- || : Kayak panoq kik'u'x ri nima'q mutza'j k'o chi kiqul kakil uwa ronojel ri animajeem b'i cha', ruuk' uto'ob' ri nab'ee ajuwach ri Kikuchuu Siwaan tinamit re urilik kiloq'oxiik tikaweex, kakijal kich'a'teem jay kakiyijib'a' kichaak re urilik uwa paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyaal itzeel ilonik pa kiwi' tikaweex eb'ineel chakuneel, jela' cha ri eb'aj chaak eb'ineel chakuneel;
- || | lik b'ixb'al uwach rumal ri k'ax kik'ulumam ri komoon etzaqanaq pa k'ax jay rumal la k'ax kakikuy pa juna chi tinamit lik kimajom kichuq'ab' jay tinamit ketajin chujalik kiwach, jay katz'onox chike ri nima'q mutza'j k'o chi kiqul cha' kakiyikib'a' uwach k'iyaal pwaq pacha' ri aj chaak kechakun chwi ri kik'ulum tikaweex pacha' wa' wa tinamit utz kekito' ri tikaweex kik'ulumam k'ax jay kek'o'ji' junam chwa ri uk'ayewaal kiwa'lib'eem ri komoon eb'esaam b'i pa kochoo, jay katz'onox cha' kewiniqirisax to'nel re kekil chi utz ri tikaweex e k'o pa juna tinamit kakiquisij pa saqiil kiloq'oxiik re ketzelej lo ruuk' ronojel kanima' pa kitinamiit, kil kik'aslemaal pa saqiil;
- || | Kayak panoq kik'u'x ri tinamit cha' kakichomaaj chi kiwach, pa k'iyaal mutza'j, pa taq komoon, nima'q tinamit cha' kakisach uwa k'axk'oliil re kik'ayixik b'i ixoqiib jay ak'alaab', alitoo, xoq cha' kik'ayixik b'i winaq eb'ineel chakuneel;
- || : Katz'onox chike ri tinamit cha' kakiyak xoq kakijal kina'ooj pa taq komoon jay pa taq nima'q tinamit chikixo'l mutza'j re tinamit kitukeel kakitaq kiib' jay ketob' che ri k'axk'olaal chikixo'l jub'an taq chi mutza'j xew ta wi ne junam kina'ooj re kakiyak uwa to'ob' cha' kachakux usachik uwa paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyaal itzeel ilonik pa kiwi' tikaweex;
- || : Kechok panoq ri tinamit cha' ketob' che kichaak mutza'j re kakisach uwa ronojel paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyaal itzeel ilonik pa kiwi' tikaweex, pa taq kikomoon, jay kapixb'an che uwiniqirisaxik jaa re tob'al pa jinta wi. Wa jaa re tob'al utz kechakun pacha': kapaj uwach jay kachakux b'i usachik uwa paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyaal itzeel ilonik pa kiwi' winaq jay mutza'j ekiliis chwa wa' wa k'ax; keta'max pa saqiil, ri k'ayewaal

kuk'am lo, kamol uchii', kapuk'ix, uwach xox kesach chi saq ronojel tziij, che ronojel ri xkikanaj kanoq pa taq moloj xki'an pa taq komoon jay pa taq mutza'j ke nima'q tinamit, iil kawiniqirisax juna taqenik re choma ano'n; ka'an moloj re pixb'anik, kayijib'ax ub'eyaal re kuq'atej uwach, echiri' utz ruuk' kichuq'ab' ri mutza'j e k'o chupaam ri Kikuchuu Siwaan tinamit, mutza'j re komoon jay tinamit, jela' cha' ri mutza'j e k'o pa tinamit kechakun chwi kiloq'oxiik tikaweex;

∴ ∴ Kechok panoq ri nima'q mutza'j cha', che ri kitaqo'nik, ketob' che usachik uwa paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyaaal itzeel ilonik pa kiwi' tikaweex;

∴ ∥ Kechok panoq ri mutza'j kechakun chwi pwaq jay chwi umajik chuq'ab' xox che chaak jay mutza'j uq'ab' Kikuchuu Siwaan tinamit cha', jela' cha' ri kipwaaq kich'ob'om jay cha' ch'ob'otal kumal taq chi kataqow ke cha kakichakunisaa:

- a) Keb'ok iil che xox kakiya' k'iyaaal upwaaq e ma k'o chi kiquk kakiya' pwaq cha' keto' ri tikaweex kik'ulumam paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyaaal itzeel ilonik pa kiwi' cha' kasach uwa ronojel ano'n re paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyaaal itzeel ilonik pa kiwi' tikaweex xox kach'ob' jay kayijib'ax uwa chaak ya'tal chi kiquk;
- b) Kakichapib'eej ojeer tikrib'al jay tziij pixaab' chwi kiloq'oxiik tikaweex pa taq kichaak jay pa taq unuk'ik kina'ooj;
- c) Kakiyak uchuq'ab' ri junamil wachiil echiri' kakik'ut kichaak chi kiwa ajk'amal uwa to'ob' re uyakik jay kokik ri tikaweex kik'ulumam paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyaaal itzeel ilonik pa kiwi' che taq kichaak, jela' pacha' ronojel kichaak ki'anom cha' k'ayeew ta kichaak tikaweex jay kujikib'a' ronojel ri kinuk'um pa kina'ooj xox la kichaak katob' che usachik uwa paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyaaal itzeel ilonik pa kiwi' tikaweex;
- d) Kupaj pa saqiil pa kamakun wi che ronojel ri unuk'um pa una'ooj jay ri uano'n chikiwi' ri tikaweex kik'ulumam paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyaaal itzeel ilonik pa kiwi' jay kujikib'a' kanoq ri chololeem na'ooj xox taq ri ano'n katob' che usachik uwa k'ax;

∴ ∥ Ri nima q'aljisay kitziij nima'q tinamit

- a) Kechok panoq ri tinamit cha' kakitz'onoj chike ri mutza'j e k'o pa ri tinamit re kechakun chwi kiloq'oxiik tikaweex, jub'an taq chi mutza'j ewiniqirisam rumal q'ataba'l tziij re kakisach uwa paqchi'inik pa ronojel komoon, kakiyijib'a' xox kakiya' che ri nab'ee ajuwach ri Kikuchuu

Siwaan tinamit chwi kiloq'oxiik tikaweex, ronojel la wuuj pa kichololem wi chaak jay jub'an chi wi wuuj kuch'a'tib'eej uwi' ub'eyaal ronojel ri jikib'am chupaam tziiij pixaab' jay ri chaak jikib'aam kanoq;

- b) Katz'onox che ri nab'ee ajuwach iloneel kiloq'oxiik tikaweex cha', kuchakunisaaj b'i ri xkikanaj kanoq ri nima mutza', katob' ruuk' wo'ob' tikaweex lik k'o kina'ooj, jun re jujun tinamit, ekojoom b'i ruma ri ajtz'iib', chikixo'l ri mutza'j ekojotal rumal ri ajuwach ri mutza'j re kiloq'oxiik tikaweex, ek'uchiri' tz'onoom chi chike ri mutza'j re komoon, cha' kakil chi utz we kaki'an pa saqiil wa kub'ij wa jikib'anik jay wa chaak. Ri nab'ee ajuwach kuya' chwa ri mutza'j iloneel kiloq'oxiik tikaweex jay chi kiwa konojel mutza'j jun wuuj che ri junaab' pa tz'ibital wi ronojel la chaak anatal cha' kujikib'a' wa jikib'anik, lik kil uwa ronojel ri wuuj jay ri pixb'anik ya'tal ruma ri tinamit taq ri mutza'j uq'ab' tinamit ewiniqirisam re kakil uwa kiloq'oxiik tikaweex, kil taq ri u'anikiil la chaak k'o chi kiquul jay jub'an taq chi ub'eyaal ku'an ri mutza'j iloneel kiloq'oxiik tikaweex re ri Kikuchuu Siwaan tinamit, nima'q mutza'j, mutza'j eb'aj komoon, mutza'j k'o kajaaw jay mutza'j iloneel kiloq'oxiik tikaweex;
- c) K'o ki'koteem che ri utaqem ri nima umokoom ri Kikuchuu Siwaan tinamit iloneel kiloq'oxiik tikaweex re kujikib'a' junam ruuk' la uk'olib'al ri mokom iloneel kiloq'oxiik tikaweex, ri uch'o'jixik usachik uwa ronojel paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyaaal itzeel ilonik pa kiwi', jay kayak uwa ri junamil wachiil jay kak'ul ta ri paqchi'inik. Kuchok ri nima mokom cha' kurul we utz kutz'ib'aaj kanoq chupaam wa utaqo'nik ri umoliik uchi' tziiij puwi' ri paqchi'inik jay ri umajik ta wachaaj, ri k'iyaaal to'ob' jela pacha' ri to'ob' chwi q'atoj tziiij jay uk'amik kiwach ri tikaweex kik'ulumam paqchi'inik jay ri umolik uwa maak ya'tal ruma ri tinamit, ri nima'q mutza'j, mutza'j re pa komoon, mutza'j re ta tinamit jay mutza'j kechakun chwi kiloq'oxiik tikaweex jela' cha' kataqan ri nima moloj che;
- d) Kapixb'an che, e ri uk'olib'al ri mokom iloneel kiloq'oxiik tikaweex, ruuk' kito'ob' ri tinamit, nima'q mutza'j, mutza'j re pa komoon jay ri mutza'j re ta tinamit jay mutza'j e ko pa tinamit kechakun chwi kiloq'oxiik tikaweex, kunuk' uchi' ronojel tziiij re kapixb'an puwi' ri uq'atexik uwa ano'n chwi paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyaaal itzeel ilonik pa kiwi' tikaweex, cha' taq ri nima'q taq jikib'anik, jikib'anik re pa komoon jay uq'atik uwa tziiij pa ri tinamit, uq'atik tziiij chwi paqchi'inik, q'atab'al tziiij re kusach uwa paqchi'inik; ri to'ob' kakiya' lo ri nima'q taq tinamit chike ri tikaweex kik'ulumam paqchi'ini pacha' kato' kiwi' e ma chololem pa q'atb'al tziiij k'o pa ri tinamit; ri chaak re tijonik jay uq'atexik uwa itzeel k'ax kakichapib'eej pa jub'an chi tinamit jay pa taq komoon; ri saqiil ano'n chwi usachik uwa ronojel paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay

- k'iyaal itzeel ilonik pa kiwi' tikaweex; ri uya'ik ri to'ob', majab'al na'ooj, ri wuuj kamaj na'ooj chwach, jay kuchajij pacha' ri ajk'amal uwa tinamit jay konojel ri komoon na kaq'atex ta kiwach che kokik che ri chololeem tziij pa kematziib', pa kichaak pataan xox utz kakinuk' k'iyaal kina'ooj chupaam ri kematziib' uwe kakik'ol pa juna chi k'olob'al lik e wi uwach;
- || Kechok panoq ri Kikuchuu Siwaan tinamit jay mutza'j re ri Kikuchuu Siwaan tinamit re tijonik, ri na'ooj jay b'ano'n, cha' kakich'ob' panoq moloj iib' ke nima'q ajuwach pa kakich'a'tib'eej wi uchomaal chikixo'l mutza'j, kakitzukuj pwaq xox kakiyak kiwaa ri mutza'j kechakun che wa chaak;

Uk'olib'aal ri nima mokoom iloneel uwa kiloq'oxiik tikaweex

- || Kuyak panoq uk'u'x ri nima umokoom ri Kikuchuu Siwaan tinamit iloneel kiloq'oxiik tikaweex cha' kuchakunisaa jay kuk'iyarisaa kikojiik mokoom re tinamit chupaam ronojel tinamit ruuk' cha' kuyak uwach ri uloq'nimaxik kiloq'oxiik tikaweex jay kuwiniqirisaaj juna utziil k'aslemaal, iil kapixb'an che ri itzelaj paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyaal itzeel ilonik pa kiwi' tikaweex;
- || Kuchok panoq ri nima mokoom iloneel kiloq'oxiik tikaweex cha' kutak'ab'a' ta la uchaak re uresaxik chi saq uchaak ri mutza'j chwi usachik uwa ronojel paqchi'inik jay jub'an taq chi mutza'j uq'ab' Kikuchuu Siwaan tinamit ewiniqirisaam re kechakun chwi kiloq'oxiik tikaweex;
- || Kuchok panoq ri nima mokoom iloneel kiloq'oxiik tikaweex cha' katz'onob'en xaq junam ruuk' ri mutza'j re Kikuchuu Siwaan tinamit re tijonik, ch'ob'onik jay ano'n jay taq ri mutza'j na re ta tinamit kechakun che uyakik uwach jay uchajixik kiloq'oxiik tikaweex e ma jela' kuyak panoq uwach ri chaak re ch'ob'onik re kumol jay kuyijib'a' uwa la tziij jay taq ri chapab'al re k'utunik, re k'aak' tzukunik jay re tijonik anital kumal konoje ri ano'nib'al re ronojel tinamit e ma utaqem kusach uwa ronojel paqchi'inik;
- || Katz'onox panoq che ri nima mokoom iloneel kiloq'oxiik tikaweex cha' kok iil che ri k'axk'olaal uk'ulumam kolowaal tikaweex tzaqinaq paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyaal itzeel ilonik pa kiwi', cha' taq ri eb'ineel chakuneel, ajchaak eb'ineel chakuneel e ma kuyak uwa kiqu'ij ri nima to'ob' are cha' kasach uwa ri itzeel ilonik, pu k'isb'aal, kuyijib'a' chaak re kachakux pa taq tinamit puwi' uwiniqirisaxik b'i to'ob';
- || Kechok panoq ri tinamit re kakiya' kito'ob' che ri nima mokoom iloneel kiloq'oxiik tikaweex cha' kayijib'ax jay kaya' pwaq ruuk' kitz'onowik ri tinamit uk'iyaal chaak re to'ob' ch'ob'otal re kusach uwa paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyaal itzeel ilonik pa kiwi' tikaweex;

⌚ ⌚⌚ Ri nima q'aljisay tziij ke konojel tinamit

- a) Kachok panoq ri mokom iloneel kiloq'oxiik tikaweex cha' kuya' chi kiqu'l ri ajtzijonelaab' jay chike ri mutza'j eb'aj chaak re ri mutza'j iloneel kiloq'oxiik tikaweex, cha' ri ajtzijoneel iloneel uwa u'anikiil paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyaa' itzeel ilonik pa kiwi' tikaweex, kapixb'an pacha', pa kitaqo'niik kikipaj uwa taq kuchololeej ri jikib'anik, iil kuk'ut la wuu'j re ronojel la chaak chi kiwa ri nima mutza'j jay chi kiwa ri mokoom iloneel kiloq'oxiik tikaweex cha' kakil uchapik jub'an chi chapab'al kuk'ut sa' xe'ela wi ri tziionib'al ke konojel tinamit;
- b) Kechok ri tinamit cha' ketob' che uchakuxik kichaak ri mokoom iloneel kiloq'oxiik tikaweex jay jub'an taq chi loq'oxiik re ri Kikuchuu'j Siwaan tinamit puwi' urilik paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyaa' itzeel ilonik pa kiwi' tikaweex, cha' taq ri tikaweex eb'aj tziijoneel, tikaweex k'o kina'ooj puwi' la chaak jay ri ek'utul uwa chaak;
- ⌚ ⌚⌚ Kapixb'an ke ri mutza'j e mokoom iloneel kiloq'oxiik tikaweex kakiyijib'a' nima'q q'atab'al tziij re kuyak uwach uchuq'ab' ri nima'q q'atab'al tziij re kusach uwa paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyaa' itzeel ilonik pa kiwi' tikaweex, pa ronojel k'aslemaal;

Lajuuj junaab' chaak

- ⌚ ⌚ Kechok panoq ri tinamit, ri nima komoon ke konojel tinamit cha' ketob' che ri chaak re ri urox lajuuj junaab' re uchakuxik usachik uwa paqchi'inik jay itzeel ilonik;
- ⌚ · Kapixb'an pacha' ri nima moloj kurul we utz kutz'onoj juna junaab' uwe lajuuj junaab' che ri Kikuchuu'j Siwaan tinamit pacha' kil ri kik'ayixiik b'i tikaweex, ixoqiib', alitoo alab'oo jay ak'alaab', are kasach uwa la k'ax jay kachajix uwa kik'aslemaal xox kiloq'oxiik ri tikaweex;
- ⌚ : Kechok panoq ri tinamit pacha' xaq junam ruuk' uto'ob' ri mutza'j re ri Kikuchuu'j Siwaan tinamit re tijonik, re na'ooj jay b'ano'n, pacha' kayak uwa uchapab'exik ri jikib'anik jay ri chaak puwi' uchomaal k'aslemaal jay kil ri urayib'aal ri urox lajuuj junaab' re ronojel uchomaal k'aslemaal jay ri utziil chikixo'l ri ak'alaab' winiqirinaq lo chupaam ri junaab' | ⌚ ·, jay kechok panoq ri mutza'j re ri Kikuchuu'j Siwaan tinamit re tijonik, re na'ooj jay b'ano'n cha' katob' che la chaak;

Komoniib' eb'aj chi qawach

- ⌚ : Kapixb'an pacha' ri nima ajtz'iib' re ri Kikuchuu'j Siwaan tinamit kupaj ronojel ri chaak xki'an konojel ri komoon eb'aj chi qawach che ri junaab' (⌚ ⌚⌚ ⌚⌚- |

- ☉ :) jay kutz'ib'aaj la pixb'anik puwi' ri uchomaal uk'isb'aal ri lajuuj junaab', cha' kachakunisax b'i;
- || : Katz'onox chike ri tinamit cha' kakijikib'a' k'iyaa pwaq re kakikuk' kichaak xoq kawiniqirisax kik'olib'al re kakimol kiib' re kelapan ri komoon puwi' kik'aslemaal chupaam ri Kikuchuu Siwaan tinamit;
- || | Kechok panoq ri tinamit cha' ketob' che ri chaak ku'an ri ajtzijoneel puwi' kiloq'oxiik tikaweex jay ri ya'tal chike ri tikaweex eb'aj chi qawach; kutz'onoj che ri nima ajtz'iib', ri nima umokoom ri Kikuchuu Siwaan tinamit iloneel uwa kiloq'oxiik tikaweex re keb'ok iil che ri ajtzijoneel xoq kaya' umokom, uchapab'aal jay upwaaq pacha' kachakun pa saqiil;
- || ·| Kechok panoq ri tinamit cha' kakik'is uchomaxik jay kakik'owisaaj pa k'alaleem ri wuuj re uq'aljisaxik uwa chaak re ri Kikuchuu Siwaan tinamit kuch'a'tib'eej uwa kiloq'oxiik tikaweex eb'aj chi qawach, e ma kach'o'jix pa taq mutza'j uq'ab' ri mutza'j iloneel kiloq'oxiik tikaweex jikib'aam cha' kuyijib'a' juna chaak cha' kujikib'a' ri uchola'j tzijj : :||| ||| /· :|| re ri mutza'j re : q'iij re urox iik' re la junaab' : :||| |||;
- || :| Kechok panoq ri tinamit cha'; kaketa'maaj ri k'axk'oliil chwi paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyaa itzeel ilonik pakiwi' tikaweex, jay ri nib'a'iil, ri uqasaxik uwach kik'aslemaal komoon pa taq tinamit, nima'q taq tinamit, cha' kakikowij uchomaxik kina'ooj jay kichaak pacha' kil chi utz ke xaq ta junam kitojik tikaweex jay junam ta kib'eyomaal, iil kak'am ub'ee chikijujunaal uwe ruuk' kito'ob' nima'q tinamit, pacha' kayak jay kachajix kiloq'oxik chwi pwaq, pa komoom, jay chwi ano'n, na kepaqchi'ix ta kiwach ri tikaweex;
- || :| Kechok panoq ri tinamit, mutza'j kechakun chwi pwaq jay re majoj chuq'ab' cha' kakiqasaaj uwa ri itzeel ano'n re ri k'aak' no'jib'al, kil pa saqiil sa' u'anik ri una'ooj ku'an k'ax chike konojel ri tikaweex, eb'aj chi qawach; iil kakijikib'a' ri kinuk'uum pa kina'ooj jay ri ki'ano'n katob' che usachik uwa paqchi'inik ruuk' kito'ob' ronojel la komoon eb'aj chi qawach; iil kejunumax b'i pa taq chaak re majoj chuq'ab'; kajunumax kiwach ri nima'q mutza'j kechakun chwi pwaq jay katz'onox na chike ri komoon eb'aj chi qawach puwi' ronojel la chaak e ma we xaq k'ate't kuk'am lo k'ax che kolowaal, jay kiano'n;
- || :| Kechok panoq ri mutza'j kechakun chwi pwaq jay chwi majoj chuq'ab' xoq che taq chaak kaki'an ri uq'ab' Kikuchuu Siwaan tinamit re kuchakunisaa jay upwaaqiil ya'oom jay kuk'am b'i utza'm ri ya'tal kumal iloneel tikaweex:
- a) Cheb'ok iil che jay chikiya'a k'iyaa upwaaqiil we k'o chi kiquil e ma kachomax uwa kik'aslemaal ri komoon eb'aj chi qawach, ka'an okem iil che ri kiwa'lib'eem la komoon pa taq tinamit ketajin chumajik kichuq'ab', kayijib'ax kichaak pa katerneb'ex wi umajik urayib'al lajuuj junaab' chaak ke konojel tinamit eb'aj chi qawach;

- b) Chechakun pa saqiil ruuk' kito'ob' ri komoon eb'aj chi qawach, cha' kato' ronojel la kich'ob'om pa taq komoon jay kak'ayewax ta tziiij chi kiwach e ma jela' kanimar kina'ooj chikixo'l tikaweex re kechakun puwi' ri jikib'am kanoq;

Mutza'j tikaweex ejeqel chwa tinamit

- || || Kechok panoq ri tinamit cha' kakichomaaj ri to'ob', kekiwiniqirisaaj mutza'j jay kakitz'onoj chike mutza'j re ta tinamit jay konojel taq chi mutza'j re ronojel, komoon pacha' kachapib'ex pa saqiil ri keta'am jay ri kina'ooj e ma jela' ketob' che uyijib'axik q'atab'al tziiij, nuk'uj na'ooj jay jub'an taq chi na'ooj ke mutza'j, kajunumax uwach uyijib'axik jay uchapab'exik nuk'uj na'ooj jay chaak re kasach uwa paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyaaal itzeel ilonik pa kiwi' tikaweex;
- || ·|| Kechok panoq ri eb'aj k'amal uwach mutza'j re komoon kakiyak uq'iiij Ajaw cha' kakitanib'a' ta kichaak re usachik uwa paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyaaal itzeel ilonik pa kiwi' tikaweex, ruuk' uyakik uwach jay uchomaxik ch'a'teem jay uwiniqirisaxiik mutza'j re kamajataj tziil uchomaal chikixo'l ri komoon, kechok panoq ri mutza'j kakiyak uq'iiij Ajaw cha' ketob' che uk'yirisaxik pwaq pa taq komoon jay keb'uchok panoq ri eb'aj k'amal uwach chaak re kechakun che unimarisaxik to'ob' jay uchomaxiik ruuk' utziil ch'a'teem chikixo' ri mutza'j;
- || :|| Kechok panoq ri tinamit cha' kakijikib'a' ub'eyaal to'ob' kuuk' tikaweex re pa taq komoon, jela' cha' taq ri mutza'j re ta tinamit kechakun chwi uyakik uwa ri junamil wachiil jay kichaak ixoqiib', kik'ulumam paqchi'inik, cha' kakikowij uk'iyaaal uwa to'ob' kajawax chike, cha' kakiyak uwa ri uchakuxik usachik uwa ronojel paqchi'inik pa kiwi' ixoqiib' jay alitoo;

Moloj re ta tinamit

- || :|| Kechok panoq ri tinamit cha' kakiwiniqirisaaj juna k'olib'aal pacha' konojel ri mutza'j re ta tinamit utz kechakun kitukeel jinta kaq'aten ke pa taq kikomoon, jay jela' ketob' che usachik uwa paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyaaal itzeel ilonik pa kiwi' tikaweex, pa ronojel tinamit jay cha' kuyak uwa kokik konojel ri mutza'j e k'o pa tinamit;
- || :|| Kechok panoq ri tinamit cha' kakikowij kichaak ri mutza'j re ta tinamit pa taq komoon chwi ri ujunamil wachiil jay chwi ri to'ob' chikixo'l ri tikaweex, e ma konojel junam kiwach jay iil kayak kiwach cha' kek'oji' che la chaak xoq ketob' konojel la komoon che uchakuxik umajik utziil;

Mutza'j k'o kajaaw

- || ||| Kechok panoq ri tinamit cha' kakik'am ub'eyaal echiri' kajawaxik kakik'am q'atab'al tziij cha' kakijikib'a' winiqirisaneel yakoj iib' jay winiqirisaneel yakoj iib' re jun chi tinamit kechakun pa taq tinamit, iil kaloq'nimax uwach ano'n re kusach uwa paqchi'inik, jay kuyak kik'u'x jub'an taq chi mutza'j eb'eyomaab', cha' taq ri nima'q winiqirisaneel yakoj iib' cha' ketob' kuuk' ri eb'aj k'amal uwa ajchaak jay jub'an taq chi mutza'j re la komoon cha' kakiyijib'a' pixb'anik re kataq b'i chike konojel ri winiqirisaneel yakoj iib' cha' kak'ulb'ex uwach, kaqasach uwach jay kasach uwa ri paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyaal itzeel ilonik pa kiwi' tikaweex;

Alitoo alab'oo

- || :||| Kechok panoq ri tinamit cha' kakik'ut b'i chaak jay ketob' chi kiwach ri alitoo alab'oo che ri unuk'ik, uch'ob'ik jay u'anikil chaak re kasach uwa paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyaal itzeel ilonik pa kiwi' tikaweex, jay kechok panoq ri tinamit cha', xaq junam kuuk' mutza'j re ta tinamit, mutza'j re la komoon, kakik'ayewaaj ta kich'a'teem ri alitoo, alab'oo pa taq tinamit jay pa nima'q tinamit re usachik uwa paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyaal itzeel ilonik pa kiwi' tikaweex; pa taq nima'q moloj kiib' alitoo alab'oo re ri Kikuchuu Siwaan tinamit jay iil kachapib'ex k'aak' no'jib'al re ujalik uwa kichaak;
- || :||| Kechok panoq ri tinamit re kakitikib'a' xox kakik'ayewaaj ta uya'ik kichaak alitoo alab'oo, jikib'am kumal mutza'j alitoo alab'oo jay kumal ri ke, xew ta wi ne kacha' kik'u'x re kakisach uwa paqchi'inik, na'b'al itzeel k'u'xaal jay k'iyaal itzeel ilonik pa kiwi' tikaweex ruuk' la chaak kachololex loq: upuk'ixiik jay ujalik uwach tziij jay uwiniqirisaxiik tziij pa kematz'iib'; uch'ob'ik moloj re pixb'anik jay to'ob' che chaak, k'iyaal uwa tijonik; iil kayijib'ax chaak; katz'onox kito'ob' ri mutza'j re ta tinamit jay jub'an taq chi tikaweex re la komoon re unuk'ik kina'ooj jay chaak re kuyak uwa ujalk'atixik kich'a'teem k'iyaal b'ano'n;
- || :||| Kechok panoq ri tinamit cha', ruuk' kito'ob' mutza'j jaa, k'olib'al re nima q'atab'al tziij jay ri nima'q mutza'j, mutza'j re pa komoon kechakun chwi ronojel etz'aneem, cha' kakinimarisaaj uwa kichaak chwi usachik paqchi'inik pa taq etz'aneem, lik iil kekepixb'ax konojel alitoo alab'oo re ronojel tinamit pacha' keb'etz'anik na jinta paqchi'inik kaki'ano, e ma e karaaj kik'u'x ri tikaweex, ri kuyuj maak, ri saqiil etz'aneem jay ri utziil uchomaal;

|| ::|||Keta'max uwa wa chaak pataan kamajataj uwach e ma kajawax kaya'
ronojel k'u'xaal puwi' jay kaya' k'iyaal pwaaq pa taq tinamit, pa komoon
jay pa taq nima'q komoon, pacha' kopon ri kito'ob' nima'q tinamit;

**Nima chaak re ri ukab' lajuuj junaab' ke nima'q
tinamit ke konojel komoon eb'aj chi qawach**

Uchomaxiik tziiij A/: 0/ :|| || re ri q'iij :||| re uwajxaaq iik' re la junaab' | 0 |,
che ri urox winaq junaab' chwi uq'aljisay utziiij ri Kikuchuu Siwaan tinamit.

Ujikib'axik chaak che ri ukab' lajuuj junaab' ke nima'q tinamit ke konojel komoon eb'aj chi qawach

II. Ujikib'axik uwa chaak

A. Ri taqem che ri ukab' lajuuj junaab'.

- || Che ri taqo'n jay ronojel chi ri tziij chololem lo, ri chaak re ri ukab' lajuuj junaab' ke nima'q tinamit ke konojel komoon eb'aj chi qawach, kuk'am wo'ob' rayinik re kuchakuj uwa ri tikirinaq kanoq taqem chupaam ri lajuuj junaab' jikib'am kanoq kumal nima'q mutza'j, iil kukowij uwa ri nima to'ob' re uchomaxik k'axk'olaal k'o pa kiwi' ri komoom eb'aj chi qawach che taq ki'ano'n chwi tijonik, chwi rutzil kiwach, chwi kikoch kiloq'oxiik, chwach kaaj uleew xoq chwi umajik kichuq'ab' jay chwi pwaq. La wo'ob' rayinik xaq junam kuchakuj uwa chaak jela' cha' kik'utum ri nima mutza'j re kakimaj ri taqem, kakimaj ri chaak ruma saqiil uchakuxik jay chaak re kupixb'aaj uwa k'aslemaal. Kachololex ri wo'ob' rayinik jikib'am pa ri lajuuj junaab':
- I. Ri tijonik pacha' junta paqchi'ik, ri ujunumaxik kiwach komoom eb'aj chi qawach che uyijb'axik, uchapab'exik jay upajik uwa chaak kaki'an ri nima'q tinamit, pa komoon jay pa ri tinamit puwi' uq'atik tziij, unuk'ik na'ooj, ri chapab'al kachapib'ex pa taq chaak katajin u'anikil;
 - II. Ri tijonik, ri ujunumaxik kiwach komoom eb'aj chi qawach che uch'o'b'ik na'ooj kuk'ayewaaj uwa kik'aslemaal uwa kuleew uwa kijayb'al, xoq ratz'iyaaq ki'ano'n ri komoon eb'aj chi qawach, e ma k'o kiloq'oxiik uwe jub'an chi uwa kik'asleem, kaloq'nimax uwa ri ya'tal chike ri tikaweex;
 - III. Ri ujikib'axik tan chi uwa ri nuk'um na'ooj re umajik chuq'ab' e ma junumam kiwach ri tikaweex chwi kib'ano'n, xaq junam kaloq'nimax kib'ano'n, uk'iyaaal kich'a'teem ri komoon eb'aj chi qawach;
 - IV. Ri uk'amik ri nuk'um na'ooj, chaak, jay jikib'am pwaq utaqem kuya' kichuq'ab' ri komoom eb'aj chi qawach, e ma iil kajunumax kiwach ri ixoqiib', ak'alaab' jay alitoo alab'oo eb'aj chi qawach;
 - V. Uwiniqirisaxik k'aak' ub'eyaal re kil pa saqiil echiri' kaya' chi reta'maxik la pwaq, pa taq nima'q tinamit, pa taq komoon xoq pa taq tinamit, echiri' kajawaxik iil kaq'at tziij cha' kechajix ri komoon eb'aj chi qawach jay rutzil kik'aslemaal.
- || Kamesk'utax ta kanoq ri rayiim, kajikib'ax wa chaak jay kechok panoq ri tinamit, ri Kikuchuu Siwaan tinamit jay jub'an taq chi mutza'j re tinamit, mutza'j ke komoon eb'aj chi qawach, xoq jub'an taq chi mutza'j re ta tinamit

jay mutza'j k'o kajaaw pacha' kakich'o'jij uchapab'exik. Jay kayak kiwach ri komoon eb'aj chi qawach pa taq tziij, chupaam ri nima moloj ku'an ri kukuchuu Siwaan tinamit, kaya' okib'al che uchapab'exik ri • • uchola'j chaak, chupaam uwujil ri lajuuj junaab' re la tijonik re umajik wachaaj re ri lajuuj junaab' re kichaak konojel tinamit, "ri ya' e ya'aweel k'asleem" (| ☉ | ☐ | ☉ ||) re ri uchola'j nima chaak re tijonik chwi kiloq'oxiik tikaweex.

**.. Ri jikib'anik xk'am chupaam ri nima moloj xu'an ri UNESCO
chupaam ri q'iij • ☉ re la ulajuuj iik' re la junaab' | ☉ |.**

B. Pa kachapib'ex wi

• Ano'nib'al

- || Ka'an wa jun pixb'anik chike ri tinamit, che ri Kikuchuu Siwaan tinamit, jub'an taq chi mutza'j re tinamit jay komoon eb'aj chi qawach.

a) Pa taq nima'q tinamit

- || Ka'an jun pixb'anik pacha' kamesk'utax ta kanoq ri ano'nib'al echiri' kayijib'ax kanoq chaak re majoj chuq'ab', are kawiniqirisax "umajik chuq'ab' ruuk' na kajalk'atix ta k'aslemaal", kaloq'nimax uwa kik'aslemaal ri komoon jay kayak uwa umajik chuq'ab' chike konojel.
- || Kechok panoq konojel ri ajchakuneel cha' kakichapib'eej pa ri ukab' lajuuj junaab' re ronojel tinamit ri uchakuxik ri k'utuuj uwa tziij puwi' uk'iyaaal uwa ano'n re ri Kikuchuu Siwaan tinamit re tijonik jay ano'nib'al (UNESCO).
- || Kechok panoq konojel ri ajchakuneel cha' keb'ok iil che kakik'owisaaj jay kakitzelej uwa urilik kumal ri tinamit re chaak re uchajixik uwa k'iyaaal ano'n jay ri uchomaal chaak :, pacha' kachajix chi utz uwa kiloq'oxiik ri komoon eb'aj chi qawach cha' kakiwiniqirisaa jay kakipuk'ij chinimakonel ri kib'eyomaal jay ki'ano'n, jela' cha' kib'inik kisilab'ik e ma rayiim kakiqusij uwach chi kiwach panoq.
- ||| Ka'an jun pixb'anik pacha' ri UNESCO kunimarisaaj uwa uchaak re kuyak uwa to'ob' re uk'osoxik lo uwa ri ojeer ub'eyomaal kik'aslemaal tikaweex eb'aj chi qawach, jela' pacha' taq ojeer kitzij jay ojeer kitz'ib'anik e ma e utaqeem wa' wa chaak e ma jela' k'o juna q'iij keta'max uwa ronojel la kib'eyomal tikaweex pa ri tziij pixaab' re la jikib'anik re uchajixik ub'eyomaal

uwa kaaj uleew, ano'n jay ub'eyomaal uwa uleew, ri jikib'anik re kuk'ol uwa ub'eyomaal uk'u'xaal k'aslemaal.

- ||| Kachok panoq ri UNESCO cha' kujikib'a' tziij re kuq'ateej ta kichaak ri komoon eb'aj chi qawach, ri mutza'j, mutza'j kechakun chwi ch'a'teem katajin usachik uwach, kechakun chwi tijonik, chwi kitijoxik nima'q tikaweex, ketajin che uya'ik kuleew cha' kuchololeej ri ub'eyomaal uwach kaaj uleew jay jub'an taq kichaak ri komoon eb'aj chi qawach.
- ||| Ri ch'a'ooj katajin chupaam ri mutza'j re tinamit puwi' ri uk'iyaaal b'eyomaal, utikrib'al k'aslemaal, ojeer na'ooj jay ojeer k'aslemaal re ri nima mutza'j iloneel ronojel b'eyomaal kuresaj chi saq ri urayib'aal, ri uwiniqirisaxik ub'eyaaal, uwe q'atb'al tziij re kuril utikrib'al k'asleem, ojeer b'ineem jay ojeer kik'asleem komoom eb'aj chi qawach pa taq tinamit, pa taq komoon jay pa taq nima'q tinamit.

b) Pa taq tinamit

- ||| Kechok panoq ri tinamit cha' kakinuk' kina'ooj jay ub'eyaaal chaak ch'ob'otal re kusuk'upij ri na choom ta kakil ri ano'n ke ri komoon ekaxlan puwi' ki'ano'n eb'aj chi qawach e ma qasam kiwach uwe etz'ab'em uq'ij. Che uchakuxik wa chaak lik iil la kichaak ri k'iyaaal tzijoneel cha' tayb'al, wuuj jay ilb'al.
- ||| Ka'an jun pixb'anik puwi' ri chaak jay ronojel ri ch'ob'otal chikiwi ri ano'n ke eb'aj chi qawach, nab'ee katz'onox na chike echiri' kakichapib'ej sa' la kakaaj. Ka'an okeem iil che uyijib'axik chaak re malkateem, re wa'katib'al pa taq tinamit chwa kuleew komoon eb'aj chi qawach.
- ① Taq ri jaa k'olob'al uq'ab' ri Kikuchuu Siwaan tinamit iil kakipaj uwa we utz kayijib'ax nima ub'eyaaal chaak re e ma wa chaak iil tzijotal na chike ri komoon eb'aj chi qawach.
- • Kayak uwa uk'amik ub'eyaaal pa ri tinamit pacha' kak'ayewax ta uwa ujalik ch'a'teem chikixo'l ri komoon eb'aj chi qawach jay konojel ri komoom cha' keb'ok che ri tayb'al, ilb'al jay wuuj tzijoneel.
- : Ka'an jun pixb'anik pacha' kachapib'ex ri k'aak' no'jib'al re la tziij jay ri uk'iyaaal uwa tziij cha' ketob' xoq kakiyak uwa ri uk'iyaaal uwa ano'nib'al jay jela' kakik'ol jay kakiyak uwa kich'a'teem, kik'aslemaal jay ojeer kina'ooj ri komoon eb'aj chi qawach pacha' kamajataj ri kitaqem ri komoon.
- : Kechok panoq ri komoon eb'aj chi qawach cha' kakikowij uwa chaak ch'ob'otal kanoq re kak'ol uwach, kapaxirisax uwach, jay kak'ut ri ch'a'teem, ojeer tzijonik jay ano'n re ojeer tzijonik tob' xa pa ch'a'teem, pa tz'iib' uwe k'olotal pa tayb'al ilob'al k'exwaach.

.. Tijonik

- ∴ Ka'an wa pixb'anik chike ri tinamit, ri Kikuchuu Siwaan tinamit, jub'an taq chi mutza'j re tinamit jay taq ri komoon eb'aj chi qawach.

a) Pa taq nima'q tinamit

- | Ka'an jun pixb'anik cha' kachakux pa konojel tinamit cha' kayak uchuq'ab' ri alaxeel ch'a'teem jay ri tijonik pa kaib' ch'a'teem, pa taq ri tijonb'al re nab'ee tijonik jay ri okeem che ri ukab' tijonik pacha' kamajataj ri saqiil tijonik jay juna tijonik lik k'o uchaak chi kiwach panoq.
- | Ri nima komoon ke nima'q tinamit kuchakunisaaj ri chaak chwi tijonik pa kaib' ch'a'teem xoq pa k'iyaaal ano'nib'al kuuk' ri komoon eb'aj chi qawach jay komoon eb'aj ta chi qawach, kuyak uwach tijonb'al ke alitoo jay chaak re tijonik chike ixoqiib' ketijox pa taq ano'n.
- | Kachok panoq ri UNESCO cha' kuk'ut chike nima'q tijonb'al, tijonb'al re nab'ee jay ukab' tijonik, jaa re k'utunik jay ch'ob'onik ke ri komoon eb'aj chi qawach cha' kakichakuj, kaketa'maaj xoq kakiya' to'ob' re tijonik jay to'ob' ruuk' pwaq pacha' kayak uwa kichaak.

b) Pa taq tinamit

- ∴ Ka'an jun pixb'anik cha' ka'an okeem iil che ri saqiil tijonik pa alaxeel ch'a'teem, pa ka'ib' ch'a'teem xoq pa k'iyaaal ano'nib'al, kil chi utz ri kik'aslemaal ri tikaweex eb'aj chi qawach, ri kich'a'teem, ojeer kina'ooj jay jub'an taq chi kib'ano'n ri tikaweex pa taq ronojel chaak re tijonik chike ri komoom eb'aj chi qawach.
- ∴ Che ri rayim chwi umajik chuq'ab' re ri junaab' jay pa ri uchaak re Dakar puwi' tijonik chike konojel, ri tinamit kakik'am ub'eyaal pa q'atb'al tziij cha' kasach uwa na'ooj jay ano'n pa ri tinamit we kuko'j k'ax pa kib'ee ri ak'alaab' eb'aj chi qawach che uqusuxik kiloq'oxiik chwi ri tijonik.
- || Ka'an jun pixb'anik cha' kanimarisaax riliik uyijib'axiik ri tijonik jay ri na'ooj ke komoom eb'aj chi qawach che ri tijonik pa taq tijonb'al jay chi' taq jaa ya'tal chike ri komoon eb'aj chi qawach jela' cha' taq ri uk'utik jay umajik ojeer tzijonik, ojeer kik'aslemaal, ojeer b'ano'n, loq'oxiik, na'ooj k'u'xaal jay ri kitz'unib'aal ri komoon. Ka'an okeem iil che kitijoxik ri tijonelaab' pa taq ronojel tijonb'al, jay kayak tijonb'al re tijonik pa taq komoon pa e k'o wi k'iyaaal tikaweex eb'aj chi qawach. Ri tinamit iil kaketa'maaj uwach ri tijonb'al

sa' taq kichaak jay sa' taq kirayib'aal cha' kak'ayewax ta uwa ujalik tijonik jay ri to'ob' chi kiwach ri komoon.

- || Kechok panoq konojel ri ajchaak cha' ketob' che chaak jikib'am ruuk' k'iyaaal pwaq re ri tinamit, jay pa kaya' wi to'ob' chike ri tikaweex pacha' kakitijoj kiib' pa saqiil pa taq nima'q taq tijonb'al uwe jub'an chi jaa re nima k'utunik. Ka'an okeem iil che kitijoxiik tijonelaab' eb'aj chi qawach pa ronojel tijonik.
- || Pacha ri komoon eb'aj chi qawach na ejeqel ta pa juna k'olib'al, xa eb'ik'oweel iil kakiquisij kiloq'oxiik chwi ri tijonik, kajikib'ax uwa kitijonik, ojeer kik'aslemaal, na kaq'atex ta kiwach re kakichapib'eej ri k'aak' no'jib'al.

c) Mutza'j ke komoon eb'aj chi qawach

- || Ri mutza'j ke komoon eb'aj chi qawach iil kakil we utz kakijikib'a' jay kekito' ri tijonb'al ke eb'aj chi qawach xox nima'q tijonb'al cha' ketob' kuuk' ri jaa uq'ab' ri Kikuchuu Siwaan tinamit, ketob' che urilik wuuj re k'utunik jay urilik chaak k'o chwa wuuj re k'utunik re kasach uwach we k'o paqchi'inik, jay kayak uwach pacha' kakimaj kuchuq'ab' ri ano'n eb'aj chi qawach jay ri ch'a'teem, ojeer tz'iib', cha' kachob' chaak re majb'al na'ooj che taq tijonb'al jay chwi ri jaa re tzukun na'ooj.
- || Ri mutza'j ke komoon eb'aj chi qawach, iil kakiyak jaa re k'olib'al wuuj, jay ojeer taq sa'ch xox kakiwiniqirisaaj tijonb'al pa kak'ut wi ri ojeer kika'slemaal ri tikaweex, ki'ano'n, kiq'atab'al tzii, kina'ooj jay ulox nimaxik kib'iniik cha' utz kachapib'ex uk'utik jay kitijoxik komoon eb'aj ta chi qawach puwi' wa kik'aslemaal ojeer tikaweex.

... Rutziil wachaaj

- || Kachololex wa pixb'anik chike ri tinamit, che ri Kikuchuu Siwaan tinamit, jub'an taq chi mutza'j re tinamit jay komoon eb'aj chi qawach.
- || Kajijib'ax ri junamil wachiil na jinta paqchi'inik pa kiwi' ri tikaweex che ri rutziil wachaaj, che ri tijonik chwi uchajixik kulewaal jay jaa re k'olib'al. Ri ub'eyaal re kujikib'a' rutziil wachaaj ke tinamit eb'aj chi qawach kayak uq'ii e ma ub'eyomaal ojeer k'aslemaal k'o che konojel ri tikaweex e k'o pa ri komoon jela' cha' kichaak, kikomoon, kina'ooj, uwa kuleew jay uk'u'x kik'aslemaal.
- || Kechok panoq konojel ri ajchaak cha' ketob' xox kakichakunisaa jay ano'n jay ujachik upaa ronojel tzii pa kiwi' komoon eb'aj chi qawach, ka'an okeem iil chike ri ak'alaab' jay ne'aab' eb'aj chi qawach, tob' xa sa' chi katzu'n kolowaal, rumal epetinaq che juna ano'nib'al, sa' chi kicha'a'teem.

Jay, kajikib'ax upuk'ixik uwa tziiij chike ri komoon k'a pa xopon wi chikixo'l ri ajk'amal b'ee re tinamit jay komoon xox jub'an taq chi mutza'j ke'ek kik'u'x che ri to'ob' chi kiwach.

- ¶ Ka'an jun pixb'anik re katz'onox pa taq tinamit jay kuuk' tikaweex eb'aj chi qawach re kepixb'ax pa saqiil ri ajkunaneel re komoon pacha' keketa'maaj chi utz ri rutziil wachaaj, jay ukunaxik k'iyaa ya'b'iil, kiya'b'iil ixoqiib', kalaxik ak'alaab', kamesk'utax ta kanoq ri ojeer rutziil kiwach tikaweex jay iil kachakux ri chaak anital chupaam ri lajuuj junaab'. Kaya' chi saq ri kichapab'exik jay kitijoxik tikaweex eb'aj chi qawach re kaya' okib'al chike ri ixoqiib' eb'aj chi qawach re kakiyijib'a', kakitz'onoj, kakil chi utz jay kikipaj uwa kichaak re uchajixiik rutziil kiwach.
- ¶ Kechok panoq konojel ri ajchaak cha' kakewaj ta chi kiwach komoon eb'aj chi qawach, jay ixoqiib' ri kikunaxik ka'anik e ma nab'ee kajikib'ax na uwach nab'ee chi kiwach echiri' kekunaxik. Kil chi utz ri tzukunik chwi kunub'al ka'an pa taq komoon eb'aj chi qawach ema we xaq k'ate't ku'an juna k'ax chike, uwar' che kachomax na kuuk' ma we xuch'i' panoq uwa kiloq'oxiik, kik'aslemaal. Ri ajtzukuneel, tob' we eb'aj tz'iib' uwe re mutza'j k'o rajaaw, iil kakichap pa saqiil ri to'ob' re pwaq che ronojel tzukunik uwe na'ooj chwi kikunaxik tikaweex.
- ¶ Ka'an jun pixb'anik re kajikib'ax uwa tziiij pa ri tinamit re ilonik pacha' ri komoon eb'aj chi qawach utz keraq'un chi kiwa ri ajuwach ri k'olob'al we tzeel keb'ilik uwe keb'ok ta iil che kikunaxik, iil kachololex pa q'atb'al tziiij pacha' kil chi utz wa k'axk'oliil. Ri kiloq'oxiik ri tikaweex jay ri nib'a'iil che kik'iyisaxik ak'alaab', alitoo alab'oo jay ixoqiib' eb'aj chi qawach e ma iil uwach e rumal wa k'ax keta'max uwach jay kaya' chi saq che uwiniqirisaxiik k'olob'al kuuk' mutza'j pa taq jaa k'olob'al, mutza'j uwe mutza'j uq'ab' tinamit e ma jela' k'uri' kayakataj kiwach ri ixoqiib', alitoo alab'oo che unuk'ik, u'anik, urilik jay upajik uwa ri na'ooj chakunisaam.
- Kechok panoq konojel ri ajchaak re rechakun che usachik itzeel ano'n, na'ooj, jay jikib'an pwaq ch'ob'otal kanoq re kuril ri k'axk'olaal k'o pa taq ri komoon, iil kil pa saqiil wa k'ax katajin pa taq komoon eb'aj chi qawach:
 - a) Ri itzeel yab'iil VIH/SIDA, ri yab'iil kuya' ri xa'n jay jiiq' ojob';
 - b) Ri itzeel ano'n ku'an k'ax che kolowaal tikaweex, ri uq'atik kolowaal pa kalax wi kaal ri ixoqiib', ri k'ulankiil ke k'amaja' kijunaab', ri k'ax chikiwi' ixoqiib', alitoo alab'oo jay ak'alaab' xox q'ab'arik;
 - c) Ri ujarik uwach uleew, e ka'anaw k'ax che ri kolowaal tikaweex jela' cha' uchapab'exik ri kuleew ri komoon eb'aj chi qawach re kakitijoj kiib' winaq b'alam kiq'uuq' che ri k'aqanik, uwe kakik'ol b'is'ach re kamisab'al chupaam, upoq'isaxik upaa kuleew, uch'ulixik ya' jay jub'an taq chi sa'ch k'o chwa uleew;

- d) Ri uk'ulumam kolowaal tikaweex rumal eminom chupaam juna komoon, ri ch'a'ooj, ri animajem b'i, kik'ayixik xoq uk'ayixik kolowaal tikaweex.

.... Kiloq'oxiik tikaweex

- : : Kachololex jub'an taq chi pixb'anik chike ri tinamit, che ri Kikuchuu Siwaan tinamit, jub'an taq chi mutza'j re tinamit jay komoon eb'aj chi qawach.

a) Pa taq nima'q tinamit

- : : Ri uk'isik uchomaxiik uwa chaak re uresaxik chi saq ri kiloq'oxiik tikaweex eb'aj chi qawach jay ri rik'owisaxik echiri' katikir ri lajuuj junaab' lik iil uwach chwa ri ukab' lajuuj junaab'. Ri chaak na ch'uti'n ta chwa ri q'atb'al tziiij ke nima'q taq tinamit. Utz kak'am k'aak' chaak kuuk' ri mutza'j eb'aj iloneel kiloq'oxiik tikaweex ma chi kiquk' k'o wi kakiyijib'a' jun wuu re tzijonik re ri Kikuchuu Siwaan tinamit puwi' kiloq'oxiik tikaweex eb'aj chi qawach.
- : : Ka'an jun pixb'anik pacha' ka'an okeem iil che uchapab'exik q'atb'al tziiij jay na'ooj ke nima'q tinamit we kuch'a'tib'eej to'b'al kiwi' ri komoon eb'aj chi qawach jay jupuq taq chi winaq.
- : | Ka'an jun pixb'anik cha' katikib'ax juna jaa k'olob'al re kuchajij jay kuril ri kiwa'lib'eem ri komoon eb'aj chi qawach ejeqel naj ruuk' ronojel kanima' we katajin uk'isik kiwach.
- : | Kechok panoq ri moloj taqaneel k'o chi kiquk' rilik nima'q q'atb'al tziiij chwi kiloq'oxiik tikaweex pa taq tinamit pa k'o mutza'j iloneel uwa kiloq'oxiik tikaweex re Kikuchuu Siwaan tinamit, jela cha' ri nima ajtzijoneel chwi uwa'lib'eem kiloq'oxiik tikaweex jay ronojel ri ya'tal chike ri komoon eb'aj chi qawach, cha' kakichakunisaa uwe kakiqeq urilik uwa kik'aslemaal komoon eb'aj chi qawach chupaam ri kitaqo'nik chupaam ronojel ri ukab' lajuuj junaab' pacha' kakik'ut ruuk' konojel ri mutza'j ri kitziij kinuk'um chwa wuu.
- : | Ka'an jun pixb'anik cha' kayijib'ax chaak re tijonik chwi kiloq'oxiik tikaweex re taq komoon eb'aj chi qawach, jela' cha' ukowixik, okinaq chupaam ri chaak re to'onik chwi tijonik chike eb'aj chi qawach re uk'olib'al ri nima umokoom ri Kikuchuu Siwaan tinamit iloneel uwa kiloq'oxiik tikaweex we utz ketijox pa taq kich'a'teem, jay na kaq'atex ta kiwach che ri tijonik xew ta wi ne utz kakil ri komoon, iil ke che ri tijonik kepixb'axik cha' kakik'ul ta ri qasan uwa k'aslemaal.
- : : Ka'an jun pixb'anik cha' kanimarisax uwa to'ob' kuuk' ri mutza'j ajchak kuuk' ri komoon tikaweex re Africa, re ri mutza'j Africana chwi kiloq'oxiik

tikaweex, e ma rayim kanimarisax ri kito'ob' ri komoon tikaweex re Africa che ri uchakuxik chaak re ri ukab' lajuuj junaab', jay cha' kanimarisax ri uk'amik uwa kik'aslemaal komoon tikaweex re Africa.

b) Pa taq komoon

- : ∷ Ka'an jun pixb'anik pacha' ri mutza'j re komoon kakil we utz kakiyijib'a' xoq kakik'owisaaj q'atb'al tzii pa taq komoon chwi kiloq'oxiik tikaweex, jela' cha ri moloj re q'aljisay uwach chaak re ri kimoloj Siwaan tinamit re Abya yala puwi' kiloq'oxiik tikaweex eb'aj chi qawach ruuk' kito'ob' mutza'j eb'aj chi qawach.

c) Pa taq tinamit

- : ∥ Kechok panoq ri ajuwach tinamit re kakijeq jun pajanik chwi q'atb'al tzii k'o pa ri tinamit cha' kasach uwach ano'n chwi paqchi'inik, ruuk' kito'ob' tikaweex eb'aj chi qawach lik k'o kina'ooj puwi'.
- : ∥ Ka'an jun pixb'anik cha' kechajix ri komoon eb'aj chi qawach ejeqel naj ruuk' ronojel kanima', jay pacha' ri ajuwach tinamit kakijikib'a' choman na'ooj cha' kajikib'ax uchajixik uwa kiloq'oxiik tikaweex e k'o pa ch'uti'q mutza'j we katajin uk'isik kiwach.
- : ∷ Ka'an jun pixb'anik pacha' ri ajuwach tinamit kakil we utz kek'oji' chupaam ojeer q'atb'al tzii pa taq q'atoj tzii ka'an pa ri tinamit, jela' pacha' kakijikib'a' ri nima'q q'atb'al tzii chwi kiloq'oxiik tikaweex jay chwi' nima'q tzii pixaab' re q'atoj tzii.
- : ∷ Kayak uwach ri saqiil taqonik kumal ri ajk'amal b'ee re pa taq komoon jela' pacha' ri ajuwach tinamit pa ejeqel wi komoniib' eb'aj chi qawach.
- : ∷ Ka'an jun pixb'anik cha' kapaj uwa ri chaak katajin u'anikil chwi kiloq'oxiik tikaweex jay kiloq'oxik tikaweex eb'aj chi qawach, cha' taq ri moloj kechakun chwi komoon, mutza'j kechakun puwi' komoon eb'aj chi qawach jay mutza'j kechakun chwi kiloq'oxiik tikaweex, cha' kajikib'ax pa k'o wi uk'ayewaal uyakik jay uchajixik kiloq'oxiik komoon eb'aj chi qawach, e ma xjalk'atix uwa la tzii pa taq uk'olib'al uq'ab' tinamit.
- : ∷ Ka'an jun pixb'anik pacha' ri ajuwach tinamit ketob' jay kakinimarisaaaj uwa utaq'o'nik q'atb'al tzii k'o pa ri tinamit chwi uyakik uwa kiloq'oxiik tikaweex jay uq'atexik uwach ri paqchi'inik, pacha' katikir b'i uloq'nimaxiik kiloq'oxik tikaweex. Ri ajuwach tinamit utz kakiwiniqirisaaj q'atb'al tzii re keb'upixb'aaj jay keb'uto' ri komoon xoq kuq'alisaaj ri nima'q q'atoj tzii k'o pa ri tinamit jay nima'q tinamit chwi kiloq'oxiik tikaweex jay ri ya'tal chike, iil kechakun

puwi' uchajixik uwa kiloq'oxiik jay ri ya'tal chike ri tikaweex, xog iil kayak uwa uwiniqirisaxiik kichaak jay kito'ob' ri komoon eb'aj chi qawach.

- : ||| Kechok panoq ri ajuwach tinamit cha' kakinimarisaaj uwach ri q'atb'al tziij pa ri tinamit pacha' kachajix jay kayak uwa kiloq'oxiik ri tikaweex, na kaq'atex ta kiwach ri iloneel pacha' kajikib'ax uwa la loq'oxiik. Ri tinamit k'amaja' kaki'ano, lik iil kakil we utz kakitzelej urilik ri jikib'anik :| :| re ri moloj ilol chaak pakiwi' komoon eb'aj chi qawach jay jub'an taq chi mutza'j tikaweex pa taq tinamit kitukeel kakitaq kiib', jay cha' kakikowij kichaak re ilonik ri uchapab'exiik la jikib'anik, echiri' jeta wa' u'anikil, ka'an jun pixb'anik pacha' kaketa'maj ri tinamit ri q'atb'al tziij jay pacha' ri komoon eb'aj chi qawach kakimesk'utaaj ta kanoq.

— Ri uwach uleew

- : ||| Kachololex wa pixb'anik chike ri tinamit, che ri Kikuchuu Siwaan tinamit, jub'an taq chi mutza'j re tinamit jay komoon eb'aj chi qawach.
- : ||| Ka'an jun pixb'anik pacha' ronojel ri tziij kajawax chike ri tikaweex eb'aj chi qawach re la chaak re ri jikib'anik puwi' uk'iyaaal uwach k'aslemaal jay ri utayik tziij re Cartagena puwi' uchajixik uwa k'aak' k'aslemaal, jela cha' ri ujachik ri to'ob' petinaq che uchapab'exik uwach uleew, kajunumax uwach xaq junam ruuk' ri chaak re ri lajuuj junaab'; jela' cha' ri umajik chuq'ab' jay ri uchajixik ojeer na'ooj lik iil uwach pa taq kik'aslemaal ri tikaweex eb'aj chi qawach re ronojel uwach uleew.
- : ||| Ri umiq'ik uwach uleew jay jub'an taq chi k'ax, cha' taq ri b'isa'ch kuch'ulaj uwa uleew jay ri uchapab'exik ronojel ri k'o chwa uleew kukoj k'iyaaal k'ayewaal che ri rutziil kiwach ri tikaweex, ri ano'n jay ri utziil chi kixo'l ri komoon eb'aj chi qawach jay ri k'ax puwi' kik'aslemaal tikaweex chwach uleew e ma e ri uwach uleew ek'asb'ayoom la komoon. Uwari' che, iil:
 - a) Kachakux junam kuuk' ri komoon jay pa komoon cha' keto' ruuk' utzokuxik ub'eyaal ri k'ax chwach uleew, chwi pwaq jay ano'n che ri umiq'ik uwach uleew e ma kuk'am b'i riib' chike;
 - b) Kachapib'ex saqiil ub'eyaal unuk'ik konojel ri k'o kik'aslemaal chwach uleew, kachapib'ex ri ojeer kina'ooj komoon jay ruuk' kito'ob' ri komoon eb'aj chi qawach, jela' pacha' utzelexik rilik uwach ri nuk'uj na'ooj jay chaak, uchajixik uwach uleew, saqiil uchakuxik uwach yujub' taq'aaj jay jub'an taq chi ub'eyomaal uwach uleew;
 - c) Kaya' chi reta'maxik lik iil kak'ut ri kik'aslemaal jay ojeer kina'ooj ri tikaweex re pa komoon eb'aj chi qawach pa taq ri k'aak' tzukunik, jela' pacha' ri mutza'j chikixo'l ri komoon, pa taq tinamit jay taq ri achijaab'

kimajoom kina'ooj cha' kakijikib'a' jay kechakun chwi tzukunik jay ilonik chwi ri umiq'ik uwach uleew jay jub'an taq chi k'axk'olaal k'o chwa uleew.

- : ☞ Ka'an jun pixb'anik cha' kanuk' chaak re kakowix uwach ri ojeer kina'ooj ri tikaweex eb'aj chi qawach jay nima'q taq uxe'b'al na'ooj pacha' kak'ut chi kiwach ri komoon ri chaak re uchakuxik ri k'iyaal uwa k'aslemaal, iil kapaj chi utz ri k'ax chwa taq kuleew e ma e rib'iil riib' ruuk' k'iyaal uchaak ri UNESCO puwi' ojeer kina'ooj taq ri komoon eb'aj chi qawach.
- : • Kamesk'utax ta kanoq jay kachapib'ex pa taq chaak xb'an pa ri lajuuj junaab', ri retaliil chaak Akwe: kuchakuj ri pajinik kakeqaleej ri ano'n, uwach uleew jay komoon che ri na'ooj ya'tal che uchakuxik, e ma xaq k'ate't kumin k'ax pa kiwi' ri ti'ox juyub', juyub' taq'aaj jay ralaxib'al ya', pa ejeqel wi komoon eb'aj chi qawach.
- : : Ka'an jun pixb'anik pacha' ri chaak ch'ob'otal re kachakunisax chwa kuleew tikaweex eb'aj chi qawach e ma we xaq k'ate't ku'an panoq k'ax che ri kik'aslemaal ri komoon, kakil jay kakiloq'nimaaj ri kito'ob' ri komoon eb'aj chi qawach.
- : : Kechok panoq ri tikaweex eb'aj chi qawach pacha' kakiyak uwach ri uchajixik uwach uleew na keterneb'ex taj kaq'atex ta kiwach xox ka'an ta k'ax chike ri komoon rumal uchakuxik uwach uleew.
- : : Kechok panoq ri ajchaak cha' kakiyijib'a' xox kaki'an chaak cha' katz'onox to'ob' chwi ri k'ax k'o chwa kaaj uleew, pa taq ri tinamit jay pa taq komoon, ruuk' kito'ob' ri komoon eb'aj chi qawach.

— Majb'al chuq'ab' chwi pwaq jay pa taq komoon

- : | Kachololex wa pixb'anik chike ri tinamit, che ri Kikuchuu Siwaan tinamit, jub'an taq chi mutza'j re tinamit jay re komoon eb'aj chi qawach.

a) Pa taq nima'q tinamit

- : | Ka'an jun pixb'anik pacha' ri uq'ab' tinamit, upwaqiil jay uchaak ri Kikuchuu Siwaan tinamit, xaq junam kuuk' ri umutza'j etaqo'neel, kakik'am chaak pa kakichapib'eej wi umajik chuq'ab' chwi kiloq'oxiik tikaweex re ri ukab' lajuuj junaab' ruuk' kito'ob' ri komoon eb'aj chi qawach.
- : | Kechok panoq konojel ri ajchaak cha' kakijikib'a', kakinimarisaaj uwach jay kakiyak uwach mutza'j chikixo'l ri komoon eb'aj chi qawach, chupaam ri ukab' lajuuj junaab'; pacha' taq ri ajuwach tinamit, mutza'j uq'ab' tinamit, mutza'j re ta tinamit jay mutza'j k'o kajaaw.

- : || Kechok panoq ri komoon eb'aj chi qawach cha' konojel ri tikaweex kakichakuj kik'asleem jay kakitzukuj ub'eyaal re majb'al kiwach. Kayak uwach ri kito'ob' chikixo'l ri komoon, mutza'j.
- : || Ri moloj taqaneel, kipwaqiil jay chaak re ri Kikuchuu Siwaan tinamit iil kakiyak uwa ri to'ob' ri komoon kuuk' mutza'j ke ri komoon eb'aj chi qawach cha' kakitzukuj jay kakijikib'a' ano'n puwi' chaak jay jub'an taq chi ano'n. Kechok panoq ri Kikuchuu Siwaan tinamit cha' kok iil che taq ri kina'ooj ri komoon re kuchomaaj uwach ri ki'ano'n cha' kuya' to'ob' chike chwi utzuxik ub'ee kirayib'aal kichaak chwi pwaq jay ri to'ob' pa taq ri tinamit.
- : || Ka'an jun pixb'anik cha' ri ajuwach tinamit jay ri moloj taqaneel ke nima'q tinamit kakijikib'a' kina'ooj cha' kakil ri kik'iyisaxik, kichapik awaj, ri umolik, ujalk'atisaxik tiko'n re uwach uleew wa chaak jinta yooq' che jela' cha' ri uchajixik uwach uleew jay jub'an taq chi chaak ka'an chwach.
- : || Echiri' kak'is ri lajuuj junaab', taq ri ch'o'b'otal kumal tikaweex re umajik kichuq'ab' uwe jub'an chik mutza'j eb'aj chi qawach, iil kaq'alajisax na b'i chupaam ri jikib'anik anital kumal ri tikaweex.
- : || Ka'an jun pixb'anik cha' ri mutza'j kechakun kuuk' tikaweex eb'aj chi qawach kakil chi utz ronojel ri tzukunik re la kiwa'lib'eem ri komoon chwi kipwaaq, ruuk' kito'ob' ri moloj taqaneel, ri mutza'j eb'aj chi qawach jay ri ajuwach tinamit, chinima konojel kakitz'ib'aj chwa jun wuuj "ri kiwa'lib'eem ri komoon eb'aj chi qawach". Kapuk'ix chi kiwa ri tinamit ronojel ri kiwa'lib'eem ri komoon jay ri ek'amayom utza'm choman na'ooj.
- : || Ka'an jun pixb'anik pacha' ri chaak ka'an kuuk' ri ixoqiib' jay alitomaab' eb'aj chi qawach xoq kakich'a'tib'eej uwi' ri k'axk'oliil jay ri kik'ayixik tikaweex. Kechok panoq ri ajuwach tinamit jay ri Kikuchuu Siwaan tinamit jay mutza'j re tinamit cha' kakijunumaaj kichaak kuuk' konojel pa ronojel chaak kuuk' ri komoon, kaya' okib'al chike konojel ri mutza'j eb'aj chi qawach pacha' kechakun che uchapab'exik ronojel ri pixb'anik ka'an kuuk' ixoqiib', ak'alaab' jay k'ak'aal eb'aj chi qawach k'o kanoq chupaam ri moloj mutza'j kechakun kuuk' komoon.
- : || Kechok panoq ri tinamit, mutza'j re tinamit jay mutza'j k'o kajaaw xoq ri jaa re to'b'al cha' ketob' che ri urox upwaqiil to'nik ke ri Siwaan tinamit jikib'am kanoq kumal ri nima mutza'j cha' ketob' che ri kelik b'i pa kitinamit ri ajk'amal kiwach mutza'j eba'j chi qawach pa taq ri moloj ku'an ri Kikuchuu Siwaan tinamit, ri uchaak ri mutza'j kechakun kuuk' komoon jay ri chaak re ri ukab' lajuuj junaab' kuuk' konojel tikaweex ejeqel chwach uleew.
- : || Ka'an jun pixb'anik cha' kek'iyirisax ri ajchaak jay kipwaaq cha' kanimarisax kichuq'ab' ri komoon eb'aj chi qawach, mutza'j re tinamit jay ri Kikuchuu Siwaan tinamit che ri chaak kuuk' komoon. Wa to'ob' re uwiniqirisaxik pwaq re nima to'ob' ke konojel tinamit jay pwaq re kaya' panoq chike ri komoon

eb'aj chi qawach chupaam ri rochoo ri Kikuchuu Siwaan tinamit pa taq ri tinamit. Iil kajikib'ax jun ub'eyaal cha' kak'ayewax ta ri ya'b'al ub'ee ri chapoj pwaq kuuk' ri mutza'j ke komoon eb'aj chi qawach pa taq ri komoon.

- ⋮ ||| Ka'an jun pixb'anik pacha' ri chaak re to'onik chwi tijonik chike aj chi qawach tz'onotal ruma ri ajtz'iib' re ri moloj mutza'j ke komoon eb'aj chi qawach e urayib'aal e tikaweex eb'aj chi qawach kaya' to'ob' chike jay ri chaak ke Siwaan tinamit e ma kuk'am to'ob'. Kechok panoq ri ajuwach tinamit jay nima'q mutza'j cha' ketob' che ri to'onik chwi tijonik kuuk' eb'aj chi qawach rumal ri pwaq moltajinaq che ri lajuuj junaab' ke konojel ri komoon eb'aj chi qawach.
- ⋮ ||| Pa taq ri chaak ch'ob'otal kanoq re ukowixik kichuq'aab' xaq junam kuuk' ri komoon, lik ka'an okeem iil che kitijoxik ixoqiib' eb'aj chi qawach chwi k'amoj uwach mutza'j.
- ⋮ ||| Kachok panoq ri Kikuchuu Siwaan tinamit cha' kuya' kichaak tikaweex eb'aj chi qawach re kakik'am uwach ri Kikuchuu Siwaan tinamit pacha' kechakun chwi jub'an taq chi chaak.
- ⋮ ||| Ka'an jun pixb'anik re kil pa saqiil we utz kajikib'ax kipwaaq ri komoon eb'aj chi qawach re ri Kikuchuu Siwaan tinamit, ruuk' uk'iyaal pwaq cha' keto' ruuk' chaak xaq junam kuuk' ri komoon eb'aj chi qawach pa taq ri majb'al chuq'ab', ri uwach uleew, ri tijonik, ri ano'n, ri rutziil wachaaq jay kiloq'oxiik tikaweex.
- ⋮ ☉ Ri uchupab'exik ri uq'aljisay tzii re la junaab', jela' cha' ri urayib'aal ri majb'al chuq'ab', kil utikb'axik jay uchupab'exik ri pajb'al jela' cha' upajik uwach ri uk'ulumam uwach uleew, komoon jay sa' ri uk'ulumam kiloq'oxiik tikaweex, cha' kakimesk'utaaj ta ri kiwa'lib'eem ri komoon.
- ⋮ · Kepixb'ax ri tinamit, ri Kikuchuu Siwaan tinamit re kakijikib'a' kirayinik re kakichomaaj uwach kik'aslemal ri komoon, jay pacha' ri kirayim kil chi utz pa kakab' junaab', uwe punik'jaal lajuuj junaab' jay echiri' kak'isik.
- ⋮ : Kechok panoq konojel ri ajchaak re kakitak'ab'a ta unimarisaxik ri moloj mutza'j ke komoon eb'aj chi qawach jay ri uk'olib'aal ri ajtz'iib' ilol pwaq jay ajchaak. Ri kitaqik b'i ajchaak kujikib'a' uwach cha' ronojel la chaak re ri ukab' lajuuj junaab' na k'ayeew taj jay kil pa saqiil kumal ri moloj.
- ⋮ : Utz kach'ob' na pa saqiil ka'an juna mutza'j chikixo'l ri Siwaan tinamit, mutza'j k'o kajaaw, pa jikib'am wi umajik chuq'ab' kuuk' komoon eb'aj chi qawach. Kayak panoq uwiniqirisaxik juna to'nik chikixo'l ri Siwaan tinamit jay ri mutza'j k'o kajaaw kuuk' ri komoon eb'aj chi qawach. Che wa' wa chaak ka'an okeem iil chike ri ch'uti'q winiqirisaneel yakoj iib' ke komoon. Kayak uwach ri uchakuxik k'aak' taq chaak kuuk' ri tikaweex.
- ⋮ : Ka'an jun pixb'anik pacha' ri Kikuchuu Siwaan tinamit jay jub'an taq chi mutza'j re tinamit na kik'ayewaaj ta uwa chaak, ketob' che, unimarisaxik

to'ob' pa taq komoon jay pa taq tinamit chikixo'l ri komoon eb'aj chi qawach jay jub'an taq chi mutza'j uwe komoon.

b) Pa taq komoon

- ∴ | Ka'an jun pixb'anik pacha' ri moloj mutza'j re komoon eb'aj chi qawach ku'an moloj pa taq komoon kuuk' eb'aj chi qawach kuuk' ri mutza'j e k'o pa taq komoon, cha' kanimarisax ri to'ob' jay ri uyijb'axik chaak. Ri moloj mutza'j kuto' ri kina'ooj ri moloj taqaneel pa taq komoon jela' katob' che pwaq jay chaak re Siwaan tinamit, pacha' ri uchaak ri Kikuchuu Siwaan tinamit kumaj uchuq'ab' pa ri komoon re ri tinamit Asia.
- ∴ | Ka'an jun pixb'anik cha' kata kich'a'teem ri ajk'amal kiwach komoon re ri tinamit Caribe che taq ri tz'onob'enik jay moloj iib' ka'an pa ri Abya Yala jay ri tinamit Caribe, jay chike ri mutza'j re unuk'ik jay uchakuxik pa taq ukab' lajuuj junaab'. Xoq kach'ob' pa saqiil we utz kanuk' uchii' ri moloj pa kach'a'tib'ex wi ri kiwa'lib'em ri komoon re Caribe, e wa' wa moloj ka'an chupaam ri pich' uleew k'o chwi polow Caribe, ruuk' uto'ob' juna tinamit jay juna komoon eb'aj chupaam la tinamit.
- ∴ | Kechok panoq ri ajuwach tinamit, mutza'j re la tinamit, nima'q taq mutza'j jay konojel la komoon re ri tinamit Europa cha' kakiyak uwach ronojel ri ano'n re ri junaab' ke ri komoon eb'aj chi qawach re ri mutza'j Euroártico re Barents, | ☯ ∴.
- ∴ | Che ri ujunumaxik chaak pataan jay uwiniqirisaxik chaak, katiki' kanoq jun k'olob'al re unuk'ik kich'a'teem tikaweex eb'aj chi qawach pa taq ronojel moloj taqaneel, jay pa taq chaak k'o kik'olob'al chupaam ri tinamit jay ka'an sa la kataqan ri moloj mutza'j che ri rayim che ri ukab' lajuuj junaab'. Kachakux ukowixik chaak kuuk' ri komoon eb'aj chi qawach pa ri tinamit Asia re ri chaak ku'an ri Siwaan tinamit chwi majb'al chuq'ab' kuuk' jaa kechakun pa komoon xaq junam kikinuk' kichaak.

c) Pa taq tinamit

Chaak

- ∴ ∴ | Ka'an jun pixb'anik re kapaj uwa ri choman na'ooj pa taq tinamit cha' kawiniqirisax chaak ke ri komoon eb'aj chi qawach jay pacha' kak'ayewax ta uwa upwaqiil, chaq'ib' jay uyakik pich'a yakoj iib'. Kechok panoq ri ajuwach tinamit re kakika'm ub'eyaal uwiniqirik to'ob' re kanimarisax ri

kokik ri tikaweex eb'aj chi qawach che ri chaak komoon uwach, jela' cha' taq ri to'ob' chwi tijonik.

- ∴ || Ka'an panoq jun chokonik pacha' ka'an okeem iil che umolik uchii' jay ujachik upaa kina'ooj. Ketaq b'i ajchaak pa taq tinamit cha' kakinuk' uchii' chaak re kakiya' chi reta'maxik kich'a'teem jay kib'ano'n ri komoon eb'aj chi qawach. Utz kak'am na'ooj che ri uchaak jay uch'ob'onik ri mutza'j kechakun chwi pwaq pa Abya Yala jay ri tinamit Caribe, cha' k'amb'al na'ooj re utikib'axik uk'olib'al umolik uchii' tziij re kach'a't puwi' uloq'nimaxik komoon pa taq ri tinamit.

c. Uyakik xoq rilik uwa ri chaak

- ∴ ·|| Kechok panoq ri ajuwach tinamit, ri moloj taqaneel, ri pwaq jay ri chaak ku'an ri Siwaan tinamit, jub'an taq chi mutza'j re tinamit, mutza'j eb'aj chi qawach jay jub'an taq chi mutza'j re ta tinamit jay konojel ri ajchaak cha' kakik'am saqiil chaak rayim cha' kamajataj sa' ri ch'ob'om, ri rayim chupaam ri chaak re ukab' lajuuj junaab'. lik iil kak'am ri junamil wachiil iil pa taq chaak.
- ∴ ·|| Ri ajk'amal uwa chaak re ri ukab' lajuuj junaab' iil kumol uchii' ronojel ri tziij jay kuk'ut ri wuuj ronojel junaab' chi kiwach ri nima moloj puwi' ronojel ri chaak anom che umajik ri rayim pa taq ri chaak re ri ukab' lajuuj junaab'.
- ∴ ·|| Ri nima mutza'j ku'an jun pajinik chunik'ajal ukab' lajuuj junaab' jay echiri' kak'is chaak, cha' kapaj ronojel ri ch'ob'om.
- ∴ ·|| Jun chaak lik iil uwach e kokik ri komoon che taq ri mutza'j chakuneel. Xoq jela' ka'an pixb'anik pacha' ri mutza'j eb'aj chi qawach kakitikib'a' jun mutza'j epixb'aneel pa taq ri komoon uwe mutza'j pa taq nima'q tinamit, e rayim kapaj uwach ronojel ri ch'ob'otaxik che ri chaak re ukab' lajuuj junaab'.
- ∴ ·|| Ka'an jun pixb'anik pacha' ri mutza'j eb'aj chi qawach kakikoj mutza'j ilonel pa taq tinamit jay pa taq komoon cha' kakil ri uchakuxik la chaak.
- ∴ ·|| Ka'an jun pixb'anik pacha' katikib'ax k'olib'al re k'amoj uwa chaak pa taq tinamit chikixo'l ri moloj taqaneel, iil kil chi utz we kaya' upwaqiil pacha' kalajaw chi utz ri kichaak ri Siwaan tinamit k'o kik'olob'al pa taq ri tinamit, taqoninaq ri moloj mutza'j che re kechakun kuuk' komoon eb'aj chi qawach jay ri ch'ob'otalik, ri rayim che ri chaak re ri ukab' lajuuj junaab'.
- ∴ ·|| Ka'an jun pixb'anik cha' ri ajuwach tinamit kakitikib'a' k'olib'al re k'amoj uwa chaak pa taq tinamit pa kiwi' komoon jay puwi' ukab' lajuuj junaab', iil kakinimarisaaj uk'amik uwa kichaak jay ri uch'a'tb'exik pa taq tinamit chikixo'l ri moloj uq'ab' tinamit jay ajuwach komoon.

- ⋮ ||| Ka'an jun pixb'anik pacha' katikib'ax oxib' mutza'j pa taq ri tinamit. Che wa' wa mutza'j kek'oji' ri ajuwach tinamit, komoon eb'aj chi qawach jay utaço'n Siwaan tinamit e kutaqeej kuyak uwach ri uchapib'exik ri urayib'aal ri ukab' lajuuj junaab'. Ri moloj mutza'j kachakun pa kiwi' komoon keb'uchok pa moloj pa kek'oji' wi komoon eb'aj chi qawach, taq ri ajuwach tinamit jay ri ajchaak re ri Kikuchuu Siwaan tinamit e ma jela' ri tinamit kakich'a'tib'eej kina'ooj kuuk' ri mutza'j pa taq jujun tinamit, kamesk'utax ta kanoq ri kimajoom e ma we anital chi la' katiki' riliik kiwach ri mutza'j. Utz kechok panoq ri mutza'j re la komoon cha' kek'oji' chupaam la nima mutza'j ruuk' ronojel kanima' kumal ri ox mutza'j.
- ⋮ ||| Kachok panoq ri Kikuchuu Siwaan tinamit, jela' cha' ri k'olob'al tzijoneel jay ri mutza'j re to'ob' che ri moloj iib' re kach'a'tib'ex kiwi' komoon eb'aj chi qawach, ri tinamit, ri mutza'j tikaweex, jub'an taq chi mutza'j re ta tinamit, ri nima tijonb'al, ri tayb'al, ilb'al jay wuuj tzijoneel cha' kak'am ub'eyaal re kokisax pa kijolom ri tikaweex ri chaak ka'an puwi' ri ukab' lajuuj junaab' jay ri urayim ri chaak pataan.

**Uq'aljisaxik utzii ri Kikuchuu Siwaan tinamit puwi'
kiloq'oxiik ri komoon eb'aj chi qawach**

Ujib'axik tziij ik'owisam rumal ri nima moloj mutza'
che ri q'iij :|| re ub'elej iik' re la junaab' | ① :/

Uq'aljisaxik utziij ri Kikuchuu Siwaan tinamit puwi' kiloq'oxiik ri komoon eb'aj chi qawach

Ri kichuqaw komoneb', ek'amoyom utaqexik utikrib'al ri wuuj re ri Kikuchuu Siwaan tinamit jay ri uchakuxik ronojel ri chaak kik'amoom ri tinamit cha' kujikib'a' wa loq'olaj wuuj,

Kajikib'ax uwach, ke ri komoon eb'aj chi qawach xaq junam kiwach kuuk' konojel jub'an chi mutza'j xox keta'max uwa kiloq'oxiik konojel ri komoon e ma junwi kik'aslemaal jay kaloq'nimax kiwach,

Xox kajikib'ax tan chi uwach, konojel ri komoon tekob' che ri uk'iyaal jay uchomaal kik'aslemaal mutza'j tikaweex jay ri ano'n e ma e ub'eyomal kib'inik konojel tikaweex,

Jay kajikib'ax tan chi uwach, ronojel ri ch'ob'onik, choman na'ooj jay ano'n re uqasaxik kiwa tikaweex kumal jupuq komoon uwe tikaweex xa rumal kolowaal, uyakik uwa uq'iij Ajaw, pa epetinaq wi uwe juna chi sa'ch, wa' jun nimalaj maak, paqchi'inik ka'an pa kiwi' jay jinta uchuq'ab' e ma e ta k'ana ub'ee pa taq komoon jay wa' jun nimalaj maak,

Kajikib'ax tan chi uwach, e ri uqusuxik uwa kikoch kiloq'oxiik ri komoon eb'aj chi qawach kil chi utz ke jinta paqchi'inik ka'an puwi',

B'isb'al uwach e ma ri komoon eb'aj chi qawach kik'ulumam k'axk'oliil petowinaq che ri kokik lo ri moso'iib' chikixo'l jay xwiniqir umajik kuleew, kochoch jay ub'eyomaal uwach kuleew e rumal wa q'atem kiwach cha' kakimaj ta kichuq'ab'.

Eta'matal chik, iil kaloq'nimax jay kayak uwa kiloq'oxiik ri komoon eb'aj chi qawach jela' pacha' ri kina'ooj, kipwaqiiil, cha' taq ri komoon jay ri ki'ano'n re ojeer kik'aslemaal jay kina'ooj, iil kayak uq'iij uwa kiloq'oxik che kuleew jay ri k'o chwa uleew,

Xox eta'matal chik, iil kaloq'nimax jay kayak uwach ronojel kiloq'oxik ri komoon eb'aj chi qawach jikib'am chupaam ri jikib'anik jay jub'an taq chi tziij kuuk' ri tinamit,

K'o ki'koteem ma ri komoon eb'aj chi qawach ketajin chumolik kiib' re kakiyak uwa ri umajik kichuq'ab' chwi nuk'uj na'ooj, chwi pwaq, pa taq komoon jay chwi ano'nib'aal cha' kasach uwa ronojel paqchi'inik jay juna chi k'ax tob' xa pa ka'an wi,

Eta'matal chik wo'or xek'astaj ri komoon che rilik ronojel la kakiwa'lib'eej kuya' k'ayewaal chwa ri kijuyub'aal, ri k'o chwa kuleew kuq'atej ta kiwach jay kakiyak kiib' ri kimutza'j chwi ri ano'n, chwi kik'asleem jay kakiyak uwa ri umajik kichuq'ab' chwi ri kirayim jay kakil ri kajawax chike,

Xa rumal k'ut e ri uloq'nimaxik kina'ooj, ojeer kik'aslemal jay ki'ano'n eb'aj chi qawach katob' che umajik uchuh'ab' uwach uleew jay ri uyijb'axik ri uwach kaaj uleew,

Kaya' chi q'iij saq lik iil keb'esax b'i achijaab' b'alam kiq'uuq' chwa ri kuleew ri komoon eb'aj chi qawach cha' kek'oji' pa utziil, kakimaj kichuh'ab' chwi pwaq jay pa taq komoon, iil kak'oji' utziil uchomaal chikixo'l ri tinamit jay konojel la komoon e k'o chwach uleew,

Keta'max pa saqiil ri kiloq'oxiik ri alk'oaliib', ri komoon cha' xaq junam kekik'iyisaaj, kekik'il jay kekitijoj la kalk'o'aal pa saqiil jela' cha' kub'ij ri tzijj re kiloq'oxiik ak'alaab',

Xa rumal k'ut e ma ri loq'oxiik jikib'am pa taq tzijj, jikib'anik jay jub'an taq chi q'atab'al tzijj kuch'a'tib'eej utziil chikixo'l ri tinamit jay ri komoon eb'aj chi qawach, xil iil uwach jay chi kiqu'l ri nima'q tinamit k'o wi, uwari' che iil kakil ri nima'q tinamit,

Xoq xa rumal k'ut e ri tzijj k'amoan, ri jikib'anik jay jub'an taq chi tzijj re utziil, kajawaxik pacha' kanimarisax uwach ri molb'al mutza'j chikixo'l ri komoon eb'aj chi qawach jay ri tinamit,

Keta'max uwach e ri kiwuuj ri Siwaan tinamit, ri nima jikib'anik re loq'oxiik chwi pwaq, pa taq komoon jay chwi ano'nib'aal, ri nima jikib'anik chwi kiloq'oxiik tikaweex, jela' cha' ri uq'aljisaxik utziij jay uchaak ri tinamit Viena, kakijikib'a' lik iil uwach ri kiloq'oxiik konojel ri komoon cha' kaki'an sa' la kakaaj, uwari' che wa tzijj kujikib'a' uwach kina'ooj jay kuyak kiwach pacha' utz kakimaj kichuh'ab' chwi pwaq, pa taq komoon jay chwi taq ano'n,

Keta'max pa saqiil, ronojel wa k'o chupaam wa uq'aljisaxik tzijj kachapib'ex taj re kaq'atex kiwach ri komoon che ri kiloq'oxiik jay ri ya'tal chike, chakunisam jela' cha' kakijikib'a' ri nima'q loq'oxiik,

Eta'matal chik e ri kiloq'oxiik ri komoon eb'aj chi qawach chupaam wa uq'aljisaxik tzijj kuk'am lo utziil uchomaal jay to'nik chikixo'l ri tinamit jay chikixo'l ri komoon, jikib'am pa taq utikrib'al ri q'atoj tzijj, jay uloq'nimaxik uwa kiloq'oxiik tikaweex pa jinta wi paqchi'inik jay k'o utziil,

Keb'uchok panoq ri tinamit cha' kaki'an jay kakichapib'eej pa saqiil ronojel ri chaak kiya'om kichii' che kuuk' ri komoon eb'aj chi qawach jela' pacha' kakijikib'a' nima'q q'atb'al tzijj, cha' ri tzijj kuch'a'tib'eej uwa kiloq'oxiik tikaweex, katz'onox na chike jay ruuk' kito'ob' ri komoon iil chike,

Kaya' chi saq chuqul ri Kikuchuu Siwaan tinamit k'o wi kuchakunisaa jun chaak re uyakik jay uchajixik uwa kiloq'oxiik ri komoon eb'aj chi qawach,

Xa rumal k'ut wa' wa jun uq'aljisaxik tzii lik iil che ri ureta'maxiik, uyakik uwach jay uchajixik uwach kiloq'oxiik ri komoon eb'aj chi qawach, jay che ri umajik uchuq'ab' uchaak ri Kikuchuu Siwaan tinamit kuuk' ri komoon,

Keta'max jay kajikib'ax tan chi uwach ri tikaweex eb'aj chi qawach k'o kiloq'oxiik cha' kapaqchi'ix ta kiwach che ri uqusuxik kiloq'oxiik eta'matal uwach chupaam ri nima loq'oxiik, jay ri komoon eb'aj chi qawach k'o k'iyaa kiloq'oxiik che ri kik'aslemaal, jay cha' kakimaj kichuq'ab' chinimakonel,

Keta'max ri kiwa'lib'eem ri komoon junam ta uwach pa taq komoon jay pa taq tinamit jay keta'max ri k'axk'oliil pa ri komoon jay pa ri tinamit xoq keta'max uwach ri k'iyaa uwach ojeer kik'aslemaal jay ano'nib'al,

Ruuk' nimaq'iij kutz'onoj ri uq'aljisaxik tzii ke ri Siwaan tinamit puwi' kiloq'oxiik komoon eb'aj chi qawach e ma kuchololeej lo wo'or ma e ub'ee wa' kataqex pa utziil jay cha' kaloq'nimax kiwach:

• Chola'j tzii

Ri tikaweex eb'aj chi qawach k'o kiloq'oxiik, e ma e k'o pa komoon jay iil kakiquisij ronojel kikoch kiloq'oxiik jay ri ya'tal chike eta'matal uwach chupaam ri uuuuj ri Kikuchuu Siwaan tinamit, ri nima uq'aljisaxik uwach kiloq'oxiik tikaweex jay ri nima q'atab'al tzii chwi kiloq'oxiik.

: Chola'j tzii

Taq ri komoon jay ri tikaweex eb'aj chi qawach utz kaki'an sa' la kakaaj jay xaq junam kiwach kuuk' konojel komoon jay kuuk' konojel tikaweex, k'o kiloq'oxiik re kapaqchi'ix ta kiwach che uqusuxik kiloq'oxiik, jikib'am e ma jela' kataqan ri tzii che.

: Chola'j tzii

Ri komoon k'o kiloq'oxiik che kakitzukuj utziil ub'eyaal kik'aslemaal. Rumal k'uri' wa loq'oxiik, kajikib'ax uwach utz kakinuk' kina'ooj, kakimaj kuchuq'ab' chwi pwaq, pa taq komoon jay chwi ki'ano'n.

⋮ Chola’j tziij

Ri komoniib’ eb’aj chi qawach, echiri’ kakiquisij loq’oxiik utz kaki’an sa la kakaaj jay kakitaq kiib’ pa taq kochoo, pa taq kikomoon, jela’ cha’ kakichapib’eej sa’ la k’o kuuk’ re kakitoj ronojel chaak.

| Chola’j tziij

Ri komoniib’ eb’aj chi qawach k’o kiloq’oxiik cha’ kakichajij, kakinimarisaaj ri moloj ajchakiib’ re choman na’ooj, re q’atoj tziij, re pwaq, re komoon jay re ano’nib’aal, e ma jela’ keb’ok che mutza’j re choman na’ooj, re pwaq, re komoon jay re ano’n pa juna tinamit we kakaaj,

·| Chola’j tziij

Konojel ri tikaweex eb’aj chi qawach k’o kiloq’oxiik re kejeqi’ pa juna tinamit.

⋮| Chola’j tziij

- Konojel ri tikaweex eb’aj chi qawach k’o kiloq’oxiik che ri k’aslemaal, rutziiil kina’ooj jay rutziiil wachaaj, utz kaki’an sa la kakaaj, jay ri tinamit tareya kuchajij kolowaal.
- Ri komoon eb’aj chi qawach k’o kiloq’oxiik cha’ kejeqi’ pa utziil uchomaal jay kechajix e ma e komoon jay na kasach ta kiwach ruuk’ kamisanik uwe juna chi k’ax ka’an pa kiwi’, jela’ cha’ kiminik b’i ak’alaab’ che juna chi mutza’j junwi chik,

⋮| Chola’j tziij

- Ri komoniib’ jay ri tikaweex eb’aj chi qawach k’o kiloq’oxiik cha’ kakik’ul ta uwa k’axk’oliil che ujalk’atisaxik jay uwa usachik ki’ano’n.
- Ri tinamit kakijikib’a’ ukaq’atexik uwach jay tojoj maak puwi’:
 - a) Ronojel ano’n re kuq’ateej kiwach ri komoon jay ri tikaweex eb’aj chi qawach che ri kik’aslemaal we kujalk’atij uwach kib’inik jay kolowaal;
 - b) Ronojel ano’n re kumaj la kuleew, kijuyub’aal kitaq’ajaaal uwe ri k’o chwa kuleew;
 - c) Ronojel kiminik b’i ri komoon pa uqasaxik uwa kiloq’oxiik;

- d) Ronojel ano'n re keb'utajpuj chupaam juna chi ano'nib'al chwa juna chi mutza'j;
- e) Ronojel upuk'ixik tziiij re kuyak uwa ri pachi'inik chwi kolowaal kik'aslemaal ri tikaweex.

|| Chola'j tziiij

Ri komoon jay ri tikaweex eb'aj chi qawach k'o kiloq'oxiik pacha' kejeqi' pa juna komoon uwe pa juna tinamit eb'aj chi qawach, xox k'o kiloq'oxiik che kik'aslemaal jay ki'ano'nib'aal. Na jinta juna paqchi'inik ka'an pa kiwi' echiri' kakiquisij wa kiloq'oxiik.

|| Chola'j tziiij

Ri komoon eb'aj chi qawach na keb'esax ta b'i chwa kuleew. Na kajalk'atix ta kiyajb'aal we kakaj taj uwe tzijoom ta nab'ee chike, xox keb'esax ta b'i we jikib'am ta juna tojinik chike, jay kajikib'ax kanoq we utz ketzelox loq.

·|| Chola'j tziiij

- Ri komoon eb'aj chi qawach k'o kiloq'oxiik re kaki'an jay kakik'osoj lo uwach ojeer kik'aslemaal jay ki'ano'nib'aal. Jela' cha' kiloq'oxiik re kakiyak uwach, kakichajij jay kaxipaxirisaaj uwach ojeer kib'inik, ri ketajin che u'anikil jay ri katajin lo chwi ri kiano'n, cha' taq ri ti'ox juyub', ojeer kichapab'aal, ojeer kichaak, ojeer ukojik kikitzi'ij, ojeer kina'ooj jay ojeer kitzijonik xox kitz'ib'anik.
- Ri tinamit kakiya' k'iyaal to'ob' pacha' kayijib'ax jay kak'osox lo ub'eyomaal kik'aslemaal, kajikib'ax xaq junam kuuk' ri komoon, jela' pacha' ri ojeer kina'ooj, uyakik uq'iiij Ajaw we q'ateem kiwach che u'anikil anital xelaq'aay chi kiwach ma e wa' kuqasaaj uwa kib'inik jay ki'ano'n.

·|| Chola'j tziiij

- Ri komoon k'o kiloq'oxiik re kakichakuj, kakinimarisaaj kichuq'ab' jay kakik'ut ri ojeer kib'inik, ki'ano'n jay kikitzi'ijanik re uyakik uq'iiij Ajaw; kayak uwa xox kachajix kiti'ox yujub' jay kaloq'nimax uwa kina'ooj; jinta ketz'an ruuk' kichapib'aal re kakiyak uq'iiij Ajaw jay k'o kiloq'oxik katzelex lo rolowaal upoqlajiiil juna katzkichaag'.

- : Ri tinamit keb'ok iil che utzelexik lo kichapib'aal re kakiyak uq'iij Ajaw jay rolowaal upoqlajiil juna katzkichaaq' e ma e ub'eyaal la' ka'an junam kuuk' ri komoon eb'aj chi qawach ketz'onow re.

|| Chola'j tziij

- Ri komoon eb'aj chi qawach k'o ke che kakik'osoj lo uwach, kakichapib'eej, kakiyak uwach jay kakik'ut chi kiwa ri k'aak' tikaweex ri ojeer kich'a'teem, ojeer kichilonik, kina'ooj, kitz'ib'anik jay kiwuuj kitz'ib'aam kanoq, utz kakikoj ub'i' ri kikomoon, kijuyuub', e ma jinta kaq'aten ke.
- : Ri tinamit kakik'am ub'eyaal cha' kakijikib'a' ri uchajixik la loq'oxiik xoq cha' kakijikib'a' ke taq ri komoon eb'aj chi qawach kakika'm usuuk' jay kech'a't chi utz pa taq choman kina'ooj, che taq q'atb'al tziij jay che uk'amik uwa chaak, jay echiri' kajawaxik kaya' to'ob' chike re uresaxik kichii'.

|| Chola'j tziij

- Ri komoon eb'aj chi qawach k'o ke che kakijib'a' jay kakil ri tijonb'al pa e k'o wi tijonelaab' kekik'ut pa taq kich'a'teem, ruuk' tijonik cha' kamaj taq ri ki'ano'n.
- : Konojel ri tikaweex eb'aj chi qawach, cha' ri ak'alaab' k'o kikoch kiloq'oxiik cha' kakitijoj kiib' pa taq ronojel tijonik ka'an pa ri tinamit, na kepaqchi'ix ta kiwi'.
- : Ri tinamit kakik'am ub'eyaal xaq junam kuuk' ri komoon eb'aj chi qawach, cha' ri tikaweex eb'aj quuk', ri ak'alaab', tob' wi ejeqel naj che ri kikomoon utz keb'ok che tijonik pa kich'a'teem jay pa ki'ano'nib'aal.

|| Chola'j tziij

- Ri tinamit eb'aj chi qawach k'o kiloq'oxiik che uloq'nimaxiik uwach ri uk'iyaal kik'aslemaal, ki'ano'n, ojeer tzijonik jay kirayib'aal katikir kanoq chupaam ri tijonik jay kapuk'ix uwach.
- : Ri tinamit kakik'am ub'eyaal xaq junan ruuk' kito'ob' ri komoon eb'aj chi qawach cha' kasach uwa ri uqasaxik uwa kik'aslemaal jay kasach uwa ri paqchi'inik xoq kayak uwa ri kuyuj maak, jay ri utziil uchomaal chikixo'l ri komoon jay jub'an taq ri mutza'j e k'o pa komoon.

·||| Uchola'j tziij

- Ri tinamit eb'aj chi qawach k'o ke che kakinuk' lo kitayb'aal, ilb'al jay kiwuuj re tziijonik pa taq kich'a'teem jay utz keb'ok che ronojel tayb'al, ilb'al na kepaqchi'ix ta kiwach.
- Ri tinamit kakik'am ub'eyaal cha' kakijikib'a' uwach ke ri tayb'al, ilb'al jay wuuj komoon uwach kakik'ut ri uk'iyaal kik'aslemaal ri komoon. Ri tinamit, na kakik'ayewaaj ta uwach ri ya'tal chi kiquil re kuq'atej ta uwa upuk'ixik tziij, iil kechok panoq ri tayb'al, ilb'al jay wuuj k'o kajaaw cha' kakik'ut uwa ri uk'iyaal b'ano'nib'aal ke tikaweex eb'aj chi qawach.

:||| Uchola'j tziij

- Ri tikaweex jay ri komoon eb'aj chi qawach k'o ke che kakiquisij uwa ronojel kikoch kiloq'oxiik jikib'am chupaam ri tinamit jay chupaam ri nima wuuj re loq'oxiik chwi chaak.
- Ri tinamit, we tz'onoom chi chike jay ruuk' kito'ob' ri komoon, kakik'am ub'eyaal re kechajix ri ak'alaab' eb'aj chi qawach chwa ri k'axk'olaal chwi pwaq jay kechajix chwa ronojel chaak re ku'an k'ax chike ri ak'al uwe kuq'ateej uwa kitijonik, jela' we ri chaak kuya' yab'iil chike jay rumal la' kuq'ateej uwa kik'iyirik, umajik kina'ooj ri ak'alaab', kil chi utz e ma e lik ekiliis chwa wa k'ax, xoq lik iil ketijox pa saqiil cha' kakiquisij ronojel kiloq'oxiik.
- Ri tikaweex eb'aj chi qawach k'o kiloq'oxiik cha' ketakpux ta chupaam paqchi'inik, ri chaak pa kepaqchi'ix wi jay ri saqiil ta kitojik.

:||| Chola'j tziij

Ri komoon eb'aj chi qawach k'o kiloq'oxik re kek'oji' che ujikib'axik na'ooj pa taq ri moloj ma xaq k'ate't kuq'atej uwa la kiloq'oxiik, echiri' kek'oji' che ri mutza'j e ketaqaw b'i ri komoon xoq kachajix jay kanimarisax kichuq'ab' re kakiyak kik'olob'al re ujikib'axik kina'ooj.

:||| Ri tinamit kakitz'onoj na nab'ee chike ri komoon jay ketob' kuuk' ri komoon eb'aj chi qawach, rumal taq kimoloj ajchakiib', nab'ee na echiri' kak'am jay kachapib'ex q'atb'al tziij uwe uk'amik uwa chaak we ku'an k'ax chike, cha' keta'max pa saqiil.

• ① **Chola’j tziij**

- Ri komoon eb’aj chi qawach k’o ke che kakiyak kichuq’ab’ ri kik’olob’al uwe mutza’j kechakun chwi nuk’uj na’ooj, urilik pwaq jay umajik kichuq’ab’, kajikib’ax uwa kiloq’oxiik re kik’aslemaal jay utz kechakun chwi pwaq uwe chwi jub’an chi chaak na jintu kaq’aten ke.
- Ri komoon eb’aj chi qawach e nib’aa’ che ri kik’aslemaal jay che ri umajik kichuq’ab’ k’o ke che keto’ik chinimakonel.

• • **Chola’j tziij**

- Ri komoon eb’aj chi qawach k’o ke che, kakimaj kichuq’ab’ chwi kib’eyomal, kakimaj kichuq’ab’ pa taq komoon, che ri tijonik, che ri chaak, che ri umajik kina’ooj jay che uka’lixik tijonik, xog k’o kiloq’oxiik che juna kochoch, ri josq’ib’al kiwach, rutziil kiwach jay kichajixik, na kepaqchi’ix ta kiwi’.
- Konojel ri tinamit kakik’am ub’eyaal, jay echiri’ eta ub’eyaal kajikib’ax kiloq’oxiik puwi’ kipwaaq jay kikoch pa taq komoon. Lik ka’an okeem iil che urilik kiloq’oxiik jay kik’axk’oliil ri nima’q winaq, ixoqiib’, alitoo alab’oo, ak’alaab’ jay ri tikaweex tz’aqaat ta kolowaal.

• : **Chola’j tziij**

- Xin ka’an okeem iil che urilik kiloq’oxiik jay kik’axk’oliil ri nima’q winaq, ixoqiib’, alitoo alab’oo, ak’alaab’ jay tikaweex tz’aqaat ta kolowaal che uchapab’exik wa jun q’aljisay tziij.
- Konojel ri tinamit kakik’am ub’eyaal xaq junam kuuk’ ri komoon eb’aj chi qawach cha’ kajikib’ax ke ri ixoqiib’ jay ri ak’alaab’ eb’aj chi qawach kechajix jay kajikib’ax kiloq’oxiik chwa ronojel k’axk’olaal jay chwa paqchi’inik.

• : **Chola’j tziij**

Ri tinamit eb’aj chi qawach k’o ke che kakijib’a’ jay kakiyijib’a’ uchakuxik kiloq’oxiik re majb’al kiwach ri tikaweex. Ri komoon eb’aj chi qawach k’o kiloq’oxiik re kechakun che ri uyijb’axik jay ujikib’axiik chaak chwi rutziil wachaaj, chwi kochoch jay jub’an taq chi majb’al chuq’ab’ chwi pwaq jay pa taq komoon, jay kakichakuj xaq junam ruuk’ kimutza’j.

• ∴ Chola'j tziij

- Ri komoon k'o kikoch kiloq'oxiik kakichapib'eej ri ojeer kikunub'al, ojeer kunanik, uyakik uwach taq kunub'al aq'ees, kawaaj jay taq k'o xee' uleew wi iil chike. Ri tikaweex eb'aj chi qawach k'o kiloq'oxiik re keb'ok che ronojel ri to'ob' chwi rutziil wachaaaj na kepaqchi'ix ta kiwach.
- Ri tikaweex eb'aj chi qawach k'o kiloq'oxiik che kakiquisij rutziil wachaaaj jay na'ooj. Ri tinamit kakik'am ub'eyaal cha' ronojel wa chololeem pa wa jun chola'j ka'an pa saqiil.

• | Chola'j tziij

Konojel ri komoon eb'aj chi qawach k'o kichok kiloq'oxiik che kakiyak uwach jay kakiya' uchuq'ab' ri uk'u'xaal kanima' chwach ri uleew, ri ya', polow, ch'uta polow jay jub'an chi sa'ch k'o chwa uleew we ojertaan ki'ke uwe xkichapib'eej kati' kimaam xoq kak'ol uwach re kanoq kiwi' kimaam.

• ·| Chola'j tziij

- Ri komoon eb'aj chi qawach k'o kiloch kiloq'oxiik che ri uleew, yujub' taq'aaj jay ri k'o chwach uleew we ki'ke ojertaan uwe ejeqel chwach.
- Ri komoon eb'aj chi qawach k'o kiloq'oxiik kak'o'ji' kuleew, kakichakunisaaaj jay kikipaxirisaaaj uwach xoq kakil uwach chi utz ri kijiyub'aal taq'ajaaal jay ri k'o chwach jela' cha' ri ojeer uchakuxik ronojel taq uleew ki'ke tob' xa sa'chi u'anik kik'amoom.
- Ri tinamit kakijikib'a' reta'maxik jay uchajixik uwujil kuleew, kijuyub'aal taq'ajaaal jay ri tiko'n k'o chwach uleew. Wa' wa ujikib'axik kuloq'nimaaj ki'ano'nib'aal jay kik'aslemaal jay uwujil kuleew ri komoon eb'aj chi qawach.

• ∴ Chola'j tziij

Konojel ri tinamit kakijikib'a' jay kakichapib'eej xaq junam kuuk' ri komoon ri uchakuxik pa kuya' wi okib'al chike konojel pa jin ta kewax wi chi kiwach, pa keta'max wi pa saqil ri kiq'atab'al tziij, ojeer kik'aslemaal, ki'ano'n jay ojeer uwujil kuleew ri komoon, cha' keta'max jay kajunimax kiloq'oxiik ri komoon eb'aj chi qawach puwi' la kuleew, kijuyub'aal taq'ajaaal jay taq ri k'o chwa kuleew, jela' pacha' taq pa ejeqel wi ojertaan uwe kichakunisam. Konojel ri komoon k'o kiloq'oxiik kek'o'ji' che ujikib'axik wa koch loq'oxiik.

• ∴ **Chola’j tziij**

- Konojel ri komoon eb’aj chi qawach k’o kiloq’oxiik che utzelexiik ri kuleew, uwe echiri’ utz ketoj xaq junam la kuleew, kijuyub’aal taq’ajaal jay ronojel ri k’o chwach we xejeqi’ kati’ kimaam chwach, wa tojonik ka’an chike we majom la kuleew uwe anom k’ax che ri kuleew jay we tziijotal ta chike xoq tz’onom ta nab’ee chike.
- We ri komoon iil chike kichomam ta jun chi ub’eyaal, utz ka’an ri tojonik chwa unimal uleew, tiko’n, jay ka’an pa q’atab’al tziij uwe katoj chike chwa pwaq uwe juna chi saqiil tojonik.

• ∴ **Chola’j tziij**

- Konojel ri komoon k’o kiloq’oxiik che uyakik uwach jay uchajixik ri k’o chwa uleew jay ronojel ri utiko’nil ri juyub’aal taq’ajaal. Ri tinamit iil kakijikib’a’ jay kakichakuj chaak re keb’il ri komoon cha’ kajikib’ax ri uyakik jay uchajixik uwach uleew, kapaqchi’ix ta kiwi’.
- Konojel ri tinamit kakik’am ub’eyaal re kakijikib’a’ cha’ kak’ol taj jay katix ta b’isa’ch kamisab’al chwa kuleew chwa kijuyub’aal taq’ajaal ri komoon we ri ke kakaj taj.
- Konojel ri tinamit kakik’am ub’eyaal re kakijikib’a’, we iil uwach, kakichakunisaaj kilik kikunaxik ri komoon eb’aj chi qawach we tzaqinaq k’ax pakiwi rumal b’isa’ch kamisab’al kojom pa kuleew, wa chaak e ri komoon kech’ob’ow re xoq e ri komoon ke’anaw re.

• ∥ **Chola’j tziij**

- Na utz ta kakitijoj kiib’ achijaab’ b’alaam kiq’uuq chwa ri kuleew ri komoon eb’aj chi qawach, xew ta wi ne iil chike ri komoon, xoq we chomam na kuuk’ ri komoon uwe e ri ke etz’onoyom re.
- Konojel tinamit katz’onox na nab’ee chike ri komoon eb’aj chi qawach, pa q’atb’al tziij jay kumal ri umoloy taqaneel, nab’ee na kutz’onoj chike komoon echiri’ kakichapib’eej ri kuleew re kakitijoj kiib’ achijaab’ b’alam kiq’uuq’ chwach.

• ∥ **Chola’j tziij**

- Ri komoon eb’aj chi qawach k’o kiloq’oxiik re kakiyak uwach, kakil, kakichajij jay kakipaxirisaaj uwach ri ki’ano’nib’aal, ri ojeer kina’ooj, jay ojeer

kichapab'aal, jela cha' ri kik'aslemaal ri tikaweex, ronojel kijaa', kikunub'aal, kina'ooj chwi ri awaj jay aq'ees, ojeer kichilonik, ojeer kitz'ib'anik, ojeer etz'aneem, jay ronojel la uchomaal taq k'exwaach. Xoq k'o kiloq'oxiik che kakik'ol uwach, kakil, kakichajij jay kikipaxirisaa jay uwach kina'ooj chwi ki'ano'n, ojeer kina'ooj jay ronojel kib'inik chwa taq komoon.

- Konojel ri tinamit xaq junam kuuk' ri komoon eb'aj chi qawach kakik'am ub'eyaal re kaloq'nimax jay kachajix uwa kikoch kiloq'oxiik.

• :|| Chola'j tziij

- Ri komoon eb'aj chi qawach k'o kiloq'oxiik re kakichakuj jay kakijikib'a' kichaak re kakimaj kichuq'ab' uwe kakichakuj la kijuyub'aal taq'ajaa jay jub'an taq chi kib'eyomaal.
- Ri tinamit kaki'an tz'onob'enik ketob' ruuk' ronojel kanima' kuuk' ri komoon eb'aj chi qawach kumal ri kimoloj ajchakiib' cha' kab'ochi'ix kik'u'x xoq katziiox na nab'ee chike ri komoon echiri' kik'owisax juna chaak e ma we xaq k'ate't kuk'am lo k'ax chwi ri kijuyub'aal taq'ajaa uwe jub'an chi kib'eyomaal re kakimaj kichuq'ab', jela' cha ri uchapab'exik, uk'otik uxee' kuleew jay jub'an taq chi sa'ch k'o pa uleew.
- Ri tinamit kakijikib'a' ub'eyaal re kayjib'ax uwa ri maak petinaq che ri ano'n jay kajikib'ax ub'eyaal re kaqasax uq'ab'aal ri k'axk'oliil chwa kuleew, chwi pwaq, pa taq komoon, chwi ano'nib'aal uwe chwi na'ooj k'u'xaal.

• :|| Chola'j tziij

- Ri komoon eb'aj chi qawach k'o kiloq'oxiik re kakijikib'a' uwa kik'aslemaal jela' cha' kib'inib'aal, jay ojeer ki'ano'n. Wa' kuq'atee ta kiwa ri tikaweex eb'aj chi qawach cha' kaya' kiwuuj re k'utb'al kiwach pa taq ri tinamit pa ejeqel wi.
- Ri komoon eb'aj chi qawach k'o kiloq'oxiik re kakijikib'a' ri unuk'ik jay ucha'ik china ri kek'oji' chupaam ri moloj ajchakiib' jela' cha' ri ucha'ik kaki'an ri ke.

• :|| Chola'j tziij

Ri komoon k'o kiloq'oxiik re kakiyak, kakinimarisaaj jay kakik'ol uwa kimolik ajchak xoq k'o kiloq'oxiik re kakiyak uwach ojeer kik'aslemaal, uk'u'xaal kanima', ojeer ki'ano'n jay iil kaloq'nimax uwa ronojel kiq'atb'al tziij, jela' cha' ri kakijikib'a' ri nima'q taq q'atb'al tziij chwi kikoch kiloq'oxik.

• ||| **Chola’j tziij**

Ri komoon eb’aj chi qawach k’o kiloq’oxiik re kakijikib’a’ kitaqo’n ri tikaweex ruuk’ ri kikomoon.

• ·||| **Chola’j tziij**

- Ri komoon eb’aj chi qawach cha’ ri jachital kipaa rumal nima’q tinamit, k’o kiloq’oxiik re kakisach ta uwa xoq kakinimarisaaj uwa kich’a’teem, jay ri to’nik, xoq ri chaak puwi’ xukulem mejelem, chwi ano’nib’aal, nuk’uj na’ooj pa taq komoon, ri kito’ob’ ri tikaweex ejeqel pa ri komoon jay kuuk’ jub’an taq chi tinamit .
- Ri tinamit, kakitz’onoj na chike jay ruuk’ kito’ob’ ri komoon eb’aj chi qawach, kakik’am ub’eyaal cha’ kak’ayewax ta uwa ri chaak, jay kajikib’ax wa jun koch loq’oxiik.

• :||| **Chola’j tziij**

- Ri komoon eb’aj chi qawach k’o kiloq’oxiik chupaam ri q’atb’al tziij, jikib’anik jay jub’an taq chi tziij pixaab’ kijikib’am kuuk’ ri tinamit, kil chi utz pacha’ kachapib’ex ri q’atab’al tziij pa taq ri tinamit e ma jela’ kaki’an jay kakiloq’nimaaj la tziij pixaab’, jikib’anik wi yijib’am uwach.
- Ronojel wa jikib’am chupaam wa jikib’anik utz ta kajal usuuk’ e ma we xb’anik kuqasaaj jay kusach uwa kiloq’oxiik ri komoon eb’aj chi qawach jikib’am pa tziij pixaab’ jay pa taq jikib’anik.

• :||| **Chola’j tziij**

Konojel ri tinamit, kakitz’onoj na nab’ee chike ri komoon eb’aj chi qawach jay ruuk’ kito’ob’ la komoon kakik’am ub’eyaal, kakitikib’a’ q’atab’al tziij cha’ ka’an ronojel la kub’ij wa jikib’anik.

• :||| **Chola’j tziij**

Ri komoon eb’aj chi qawach k’o kiloq’oxiik che to’ob’ re pwaq jay kito’ob’ ri tinamit ruuk’ ri kito’ob’ ri nima’q tinamit cha’ kakiquisij ronojel la kiloq’oxiik chololeem chupaam wa jikib’anik.

: ① Chola'j tziij

Ri komoon eb'aj chi qawach k'o kiloq'oxiik che uchomaxik ch'a'ooj kuuk' ri tinamit uwe jub'an chi mutza'j jay kach'ob'ik sa usachik la ch'a'ooj, jela' pacha' ujikb'axik jay utojik ri k'ax puwi' kiloq'oxiik ri tikaweex jay mutza'j. Che la uchomaxik kamesk'utax ta kanoq ri ki'ano'n, ojeer kib'inik, kitziij pixaab' jay ri q'atb'al kitziij ri komoon eb'aj chi qawach iil chike, xoq kamesk'utax ta kanoq ri nima'q taq q'atab'al tziij chwi kiloq'oxiik tikaweex.

: • Chola'j tziij

Ri moloj taqaneel, jay ri moloj taqaneel re ri Kikuchuu Siwaan tinamit jay juba'n taq chi moloj taqaneel re tinamit ketob' che u'anikil ronojel ri tziij kak'oji' chupaam wa jun q'aljisay tziij ruuk' ri uto'ob' kakiya' lo ri nima'q tinamit chwi pwaq jay ajchaak. Kachololex ri ub'ee cha' kajikib'ax ri kito'ob' ri komoon eb'aj chi qawach ruuk' kichaak kakanaj chi kiqul.

: : Chola'j tziij

Ri Kikuchuu Siwaan tinamit, ri kimoloj taqaneel, ri moloj mutza'j kechakun kuuk' tikaweex, jay ri moloj taqaneel e k'o pa taq komoon, jela' pacha' ri tinamit, kakiloq'nimaaj jay kakichapib'eej ri jikib'am kanoq chupaam wa q'aljisay tziij xoq kakil chi utz cha' kachapib'ex wa q'aljisay tziij.

: : Chola'j tziij

La loq'oxiik jikib'am chupaam wa jun q'aljisay tziij wa' e ta ronojel q'atb'al tziij pacha' kaloq'nimax uwa kik'aslemaal konojel ri tikaweex e k'o chwa uleew.

: :: Chola'j tziij

Ronojel ri koch loq'oxiik chololeem chupaam wa jun q'alyisay tziij kajikib'ax uwach xaq junam pa kiwi' achijaab' jay ixoqiib' eb'aj chi qawach.

: | Chola'j tziij

Ronojel wa jikib'am chupaam wa jun q'aljisay tziij utz ta kajal uwach e ma wi xb'anik kuqasaaj jay kusach uwa kiloq'oxiik ri komoon eb'aj chi qawach kakiquusij wo'or uwe kakiquusij chi qawach panoq.

: ·| Chola'j tziij

- Ronojel wa jikib'am chupaam wa jun q'aljisay tziij na kajal ta uwach jay kakanaj kanoq chuqul juna tinamit, komoon, mutza'j uwe tikaweex kaq'atex uwach pacha' kak'o'ji' ta chupaam juna chaak e ta ruuk' uchaak ri Kikuchuu Siwaan tinamit xoque ta usuuk' we kayak uwach ano'n re kuqasaj uwach uwe kusach uwach ri utaqo'nik juna tinamit uwe ri kina'ooj taq ri tinamit kitukeel kakitaq kiib'.
- : E ri uqusuxik ri koch loq'oxiik chololeem chupaam wa q'aljisay tziij, kaloq'nimax uwa kiloq'oxiik ri tikaweex jay ronojel ri ya'tal chike konojel. Ri uqusixik ri loq'oxiik jikib'am chupaam wa q'aljisay tziij chuqul ri q'atb'al tziij jay ri chaak yijib'ital kumal nima' taq tinamit kakanaj wi ri kiloq'oxiik tikaweex. La tziij kapaqchi'ix ta uwach jay kachapib'ex pa saqiil re kajikib'ax, keta'max jay kaloq'nimax uwa kiloq'oxiik jay ri ya'tal chike ri tikaweex pacha' ka'an okeem iil che ri kik'axk'oliil juna komoon kitukeel kakitaq kiib'.
- : Ronojel ri chololem chupaam wa q'alyisay tziij e utaqem ri utikrib'al ri q'atoj tziij, ri uchomaal, ri uloq'nimaxik uwa kikoch kiloq'oxiik ri tikaweex, ri junamil wachiil, ri jinta paqchi'inik, ri uk'amik uwa chaak pa saqiil jay ri utziil k'u'xaal.

